

QARSHI
DAVLAT
UNIVERSITETI

ONOMASTIKA

ОНОМАСТИКА
ONOMASTICS

2025
№3

ONOMASTIKA

QARSHI DAVLAT UNIVERSITETI
XALQARO ELEKTRON ILMIY JURNAL

ОНОМАСТИКА

КАРШИНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

ONOMASTICS

KARSHI STATE UNIVERSITETE
INTERNATIONAL ELECTRON SCIENTIFIC JOURNAL

2025/3

QARSHI – 2025

QARSHI
DAVLAT
UNIVERSITETI

**“ONOMASTIKA”
XALQARO ELEKTRON
ILMIY JURNALI**

Bosh muharrir:

Xo‘jamurod JABBOROV
f.f.d., professor (O‘zbekiston)

Bosh muharrir o‘rinbosari:

Vazira NAFASOVA f.f.f.d.
(PhD), dotsent (O‘zbekiston)

Mas‘ul kotib:

Ra‘no SAYDULLAYEVA
f.f.f.d. (PhD), dotsent
(O‘zbekiston)

Xalqaro elektron ilmiy jurnal
2024-yil 31-yanvarda
O‘zbekiston Respublikasi
Prezidenti Administratsiyasi
huzuridagi Axborot va ommaviy
kommunikatsiyalar agentligi
tomonidan № 215315 raqamli
guvohnoma bilan ro‘yxatga
olingan.

**MUROJAAT UCHUN
MANZIL:**

Pochta manzili: 180003,
Qarshi,

Ko‘chabog‘17.Qarshi davlat
universiteti, Filologiya fakulteti
binosi, 219-xona.

Telefon: , +998912205238;

Telegram ID:

<https://t.me/QarDUonomastika>

Elektron pochta: e-mail:

xojamurod@list.ru

Veb-sayt:

<https://qarshidu.uz/uz>

TAHRIR HAY’ATI:

Mail Binnat ASKEROV
Zaribbay DO‘SIMOV
Gulshat Raisovna GALIULLINA
Marina Vasilevna GOLOMIDOVA
Dilmurod HOMIDOV
Nishonboy HUSANOV
Suyun KARIMOV
Hikmet KORAŞ
Nelli Aleksandrovna KRASOVSKAYA
Lala Guseyn qizi KULIYEVA
Nizomiddin MAHMUDOV
Ibodulla MIRZAYEV
Sidiqjon MO‘MINOV
Firangiz Shaxmurovna PASHAYEVA
Abdulxay SOBIROV
Vasiliy SUPRUN
Nosirjon ULUQOV
Durdona XUDOYBERGANOVA
Odil BEGIMOV
Maysara DANIYEVA
Muyassar SAPARNIYOZOVA
Mo‘min TURDIBEKOV
Vazira Nafasova
Komil MARKAYEV
Bayramali KILICHEV
Sharifjon YOQUBOV
İbrahim ŞAHİN
Abdivohab ZAKIROV
Dilrabo ANDANIYOZOVA
Sabohat KENJAYEVA
Yulduz NE‘MATOVA
Feruz RAJABOV
Sherali TEMIROV
Nurbek GANIYEV
Nigora XOMIDOVA
Yulduz DJURAYEVA

f.f.d., professor (Ozarbayjon)
f.f.d., professor (O‘zbekiston)
f.f.d., professor (Rossiya)
f.f.d., professor (Rossiya)
f.f.d., professor (Tojikiston)
f.f.d., professor (O‘zbekiston)
f.f.d., professor (O‘zbekiston)
f.f.d., professor (Turkiya)
f.f.d., professor (Rossiya)
f.f.d., professor (Азербайджан)
f.f.d., professor (O‘zbekiston)
f.f.d., professor (O‘zbekiston)
f.f.d., professor (O‘zbekiston)
f.f.d., professor (Turkiya)
f.f.d., professor (O‘zbekiston)
f.f.d., professor (Rossiya)
f.f.d., professor (O‘zbekiston)
f.f.d., professor (O‘zbekiston)
f.f.d., dotsent (O‘zbekiston)
f.f.d., dotsent (O‘zbekiston)
f.f.d., dotsent (O‘zbekiston)
f.f.d., dotsent (O‘zbekiston)
f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
f.f.f.d. (PhD), dotsent (Turkiya)
f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)

ILMIY MASLAHAT KENGASHI:

Akmal SAIDOV
Qalandar ABDURAHMONOV
Dilmurod NABIYEV
Ilhom BEKPO‘LATOV
Elzara GAFIYATOVA
Gulbahor TOJIYEVA
Otabek SHUKUROV
Nilufar YO‘LDOSHEVA
Baxtiyor RIZAYEV
Roxila RUZMANOVA
Yashnar AVLOQULOV
Muyassar TILLAYEVA
Dildor SHODMONOVA
Dilshoda IBRAGIMOVA
Quvondiq OLLOYOROV
Nilufar MO‘MINOVA

y.f.d. akademik (O‘zbekiston)
i.f.d. akademik (O‘zbekiston)
i.f.d. professor (O‘zbekiston)
f.m.f.d. (O‘zbekiston)
f.f.d., professor (Rossiya)
f.f.d., professor (O‘zbekiston)
f.f.d., dotsent (O‘zbekiston)
f.f.d., dotsent (O‘zbekiston)
f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)

MUNDARIJA

ONOMASTIK LEKSIKOGRAFIYA

Tursunov Akmal Raxmatullayevich. Onomastik leksikografiyaning nazariy asoslari.....	8
--	---

TARIXIY VA ZAMONAVIY ONOMASTIKA

Saydullayeva Rano Ibadovna. Jahon tilshunosligida tarixiy onomastikaning o'rganilishiga doir	16
Husanova Shohsanam Erkinovna. O'zbek allalaridagi onomastik birliklarni raqamli korpus asosida tahlil qilish	24

ANTROPONIMIKA

Kenjayeva Sabohat Eshmamatovna. O'zbek antroponimiyasida nominatsiya va motivatsiya masalalari	31
Djurayeva Yulduz G'aybullayevna. Antroponimika – antroponimik birliklarni tadqiq etuvchi soha sifatida	39

TOPONIMIKA

Beginov Odil To'xtamishovich. Toponim yasovchi ayrim qo'shimchalar xususida	48
Maqsudova Feruza Jo'ravoy qizi. Andijon viloyati muqaddas qadamjo nomlarining shaxs nomi asosida shakllanishi (etnolingvistik va onomastik tahlil)	56

ETNONIMIKA

To'ra Nafasov. Kenagas etnonimi va toponimi	65
--	----

NOMSHUNOS OLIM XOTIRASI

K.M.Xakimov. "Yer tili" ga baxshida umr (professor Suyun Qorayev tavalludining 100 yilligiga bag'ishlanadi)	73
--	----

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ
ЭЛЕКТРОННЫЙ НАУЧНЫЙ
ЖУРНАЛ
“ОНОМАСТИКА”**

Главный редактор:
Ходжамурод ДЖАББАРОВ
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Заместитель главного редактора:
Вазира НАФАСОВА д.ф.ф.н.
(PhD), доцент (Узбекистан)

Ответственный секретарь:
Раъно САЙДУЛЛАЕВА
д.ф.ф.н. (PhD), доцент
(Узбекистан)

Международный электронный
научный журнал
зарегистрирован 31 января
2024 года № 215315
Агентством информации и
массовых коммуникаций при
Администрации Президента
Республики Узбекистан.

КОНТАКТНЫЙ АДРЕС:
Почтовый адрес: 180003, г.
Карши,
Кучабог, 17. Каршинский
государственный университет,
Филологический факультет,
каб. 219.

Телефон: , +998912205238;
TelegramID:
<https://t.me/QarDUonomastika>
Электронная почта: e-mail:
hojamurod@list.ru
Veb-sayt:
<https://qarshidu.uz/uz>

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Маил Биннат АСКЕРОВ
Зариббай ДУСИМОВ
Гульшат Раисовна ГАЛИУЛЛИНА
Марина Васильевна ГОЛОМИДОВА
Дилмурад ХОМИДОВ
Нишонбой ХУСАНОВ
Суюн КАРИМОВ
Хикмет КОРАЎ
Нелли Александровна КРАСОВСКАЯ
Лала Гусейн кизи КУЛИЕВА
Низомиддин МАХМУДОВ
Ибодулла МИРЗАЕВ
Сидикжан МУМИНОВ
Фирангиз Шахмуровна ПАШАЕВА
Абдулхай СОБИРОВ
Василий Иванович СУПРУН
Носиржон УЛУКОВ
Дурдона ХУДОЙБЕРГАНОВА
Маралбек ЕРМУХАМЕТ
Одил БЕГИМОВ
Майсара ДАНИЕВА
Икром ИСЛОМОВ
Муяссар САПАРНИЯЗОВА
Мумин ТУРДИБЕКОВ
Вазира Нафасова
Комил МАРКАЕВ
Байрамали КИЛИЧЕВ
Шарифжан ЯКУБОВ
Ибрагим ШАХИН
Абдивохаб ЗАКИРОВ
Дилрабо АНДАНИЯЗОВА
Сабохат КЕНЖАЕВА
Нилуфар МУМИНОВА
Юлдуз НЕМАТОВА
Феруз РАЖАБОВ
Шерали ТЕМИРОВ
Нурбек ГАНИЕВ
Нигора ХОМИДОВА
Юлдуз ДЖУРАЕВА

д.ф.н., профессор (Азербайджан)
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
д.ф.н., профессор (Россия)
д.ф.н., профессор (Россия)
д.ф.н., профессор (Таджикистан)
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
д.ф.н., профессор (Турция)
д.ф.н., профессор (Россия)
д.ф.н., профессор (Азербайджан)
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
д.ф.н., профессор (Турция)
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
д.ф.н., профессор (Россия)
д.ф.н., доцент (Узбекистан)
д.ф.н., доцент (Узбекистан)
д.ф.н., доцент (Казахстан)
д.ф.н., доцент (Узбекистан)
к.и.н., профессор (Узбекистан)
к.ф.н., доцент (Узбекистан)
к.ф.н., доцент (Узбекистан)
к.ф.н., доцент (Узбекистан)
д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)
д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)
д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)
д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)
д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Турция)
д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)
д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)
д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)
д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)
д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)
д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

НАУЧНЫЙ СОВЕТ:

Акмал САИДОВ
Каландар АБДУРАХМАНОВ
Дилмурад НАБИЕВ
Бекпулатов ИЛХОМ
Эльзара ГАФИЯТОВА
Гулбахор ТОЖИЕВА
Отабек ШУКУРОВ
Нилуфар ЙЎЛДОШЕВА
Бахтиёр РИЗАЕВ
Рохила РУЗМАНОВА
Яшнар АВЛОКУЛОВ
Муяссар ТИЛЛАЕВА
Дилдор ШОДМОНОВА
Дилшода ИБРАГИМОВА
Кувандик ОЛЛОЁРОВ
Nilufar MO'MINOVA

д.ю.н., академик (Узбекистан)
д.э.н., академик (Узбекистан)
д.э.н. профессор (Узбекистан)
д.ф.м.н. (Узбекистан)
д.ф.н., профессор (Россия)
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
д.ф.н., доцент (Узбекистан)
д.ф.н., доцент (Узбекистан)
д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)
к.ф.н., доцент (Узбекистан)
к.ф.н., доцент (Узбекистан)
к.ф.н., доцент (Узбекистан)
д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)
д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)

СОДЕРЖАНИЕ

ОНОМАСТИЧЕСКАЯ ЛЕКСИКОГРАФИЯ

Турсунов Акмал Рахматуллаевич. Теоретические основы ономастической лексикографии	8
---	---

ИСТОРИЧЕСКАЯ И СОВРЕМЕННАЯ ОНОМАСТИКА

Сайдуллаева Рано Ибадовна. Об изучении исторической ономастики в мировой лингвистике	16
Хусанова Шохсанам Эркиновна. Анализ ономастических единиц на основе цифрового корпуса в узбекской колыбельной песне “Алла”	24

АНТРОПОНИМИКА

Кенжаева Сабохат Эшмаматовна. Вопросы номинации и мотивации в узбекской антропонимии	31
Джураева Юлдуз Гайбуллаевна. Антропонимика – как область изучения антропонимических единиц	39

ТОПОНИМИКА

Бегимов Одил Тохтамишович. О некоторых окончаниях образующих топонимы	48
Максудова Феруза Журавой кизи. Формирование названий священных культовых мест Андижанской области на основе личных имён (этнолингвистический и ономастический анализ)	56

ЭТНОНИМИКА

Тура Нафасов. Этноним и топоним Кенагас	65
--	----

ПАМЯТИ УЧЕНОГО – ОНОМАСТА

К.М.Хакимов. Жизнь, посвященная “Языку земли” (к 100-летию со дня рождения профессора Суюна Караева)	73
---	----

**INTERNATIONAL
ELECTRON SCIENTIFIC
JOURNAL
“ONOMASTICS”**

Chief editor:
Khujamurod DJABBAROV
Doc. of philol. scien., prof.
(Uzbekistan)

Deputy Chief Editor:
Vazira NAFASOVA PhD
(Uzbekistan)

Executive secretary:
Rano SAYDULLAYEVA PhD
(Uzbekistan)

The international electronic
scientific journal was registered
on January 31, 2024 No.
215315 by the Agency of
Information and Mass
Communications under the
Administration of the President
of the Republic of Uzbekistan.

CONTACT ADDRESS:
Postal address: 180003, Karshi,
Kuchabog, 17. Karshi State
University,
Faculty of Philology, office.
219.
Phone: +998912205238;

TelegramID:
<https://t.me/QarDUonomastika>
Email: e-mail:
xojamurod@list.ru
Veb-sayt:
<https://qarshidu.uz/uz>

Mail Binnat ASKEROV
Zaribbay DUSIMOV
Gulshat GALIULLINA
Marina GOLOMIDOVA
Dilmurod KHAMIDOV
Nishonboy HUSANOV
Suyun KARIMOV
Hikmet KORAŞ
Nizomiddin MAKHMUDOV
Ibodulla MIRZAEV
Sidikjon MUMINOV
Abdulkhai SOBIROV
Vasiliy Ivanovich SUPRUN
Nosirjon ULUKOV
Durdona
KHUODOYBERGANOVA
Maralbek ERMUKHAMET
Odil BEGIMOV
Maysara DANIEVA
Ikrom ISLOMOV
Muyassar SAPARNIYAZOVA
Mumin TURDIBEKOV
Vazira Nafasova
Komil MARKAEV
Bayramali KILICHEV
Sharifjon YOKUBOV
İbrahim ŞAHİN
Abdivohab ZAKIROV
Dilrabo ANDANIYAZOVA
Sabokhat KENJAYEVA
Nilufar MUMINOVA
Yulduz NEMATOVA
Feruz RADJABOV
Sherali TEMIROV
Nurbek GANIYEV
Nigora XOMIDOVA
Yulduz DJURAYEVA

Akmal SAIDOV
KalandarABDURAKHMANOV
Dilmurad NABIEV
Ilkhom BEKPULATOV
Elzara GAFIYATOVA
Gulbahor TOZHIEVA
Otabek SHUKUROV
Nilufar YULDASHEVA
Bakhtiyor RIZAEV
Rokhila RUZMANOVA
Yashnar AVLOKULOV
Muyassar TILLAEVA
Dildor SHODMONOVA
Dilshoda IBRAGIMOVA
Kuvandik OLLOYOROV

EDITORIAL TEAM:

Doc. of philol. scien., prof. (Azerbaijan)
Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)
Doc. of philol. scien., prof. (Russia)
Doc. of philol. scien., prof. (Russia)
Doc. of philol. scien., prof. (Tajikistan)
Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)
Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)
Doc. of philol. scien., prof. (Türkiye)
Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)
Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)
Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)
Doc. of philol. scien., prof. (Russia)
Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)
Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Doc. of philol. scien., prof. (Kazakhstan)
Doc. of philol. scien., (Uzbekistan)
Doc. of philol. scien., assist.prof. (Uzbekistan)
Doc. of philol. scien., assist.prof. (Uzbekistan)
Doc. of philol. scien., assist.prof. (Uzbekistan)
Doc. of philol. scien., assist.prof. (Uzbekistan)
PhD, assist. prof. (Uzbekistan)
Can. of philol. scien., assist. prof. (Uzbekistan)
Can. of philol. scien., assist. prof. (Uzbekistan)
Doc. of philol. scien., assist. prof. (Uzbekistan)
PhD, assist. prof. (Türkiye)
Can. of philol. scien., assist. prof. (Uzbekistan)
PhD, assist. prof. (Uzbekistan)
PhD, assist. prof. (Uzbekistan)
PhD (Uzbekistan)
PhD (Uzbekistan)
PhD (Uzbekistan)
PhD (Uzbekistan)
PhD, assist. prof. (Uzbekistan)
PhD (Uzbekistan)
PhD (Uzbekistan)

SCIENCE COUNCIL:

Doc. of Law, Academician (Uzbekistan)
Doc. of Economics, academician (Uzbekistan)
Doc. of Economics prof. (Uzbekistan)
Doc. of f-m. scien., prof. (Uzbekistan)
Doc. of philol. scien., prof. (Russia)
Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)
Doc. of philol. scien., assist.prof. (Uzbekistan)
Doc. of philol. scien., assist.prof. (Uzbekistan)
PhD, assist. prof. (Uzbekistan)
Cand.of philol. scien., assist.prof. (Uzbekistan)
Cand.of philol. scien., assist.prof. (Uzbekistan)
PhD (Uzbekistan)
PhD (Uzbekistan)
PhD (Uzbekistan)
PhD, assist. prof. (Uzbekistan)

CONTENT

ONOMASTIC LEXICOGRAPHY

Akmal Rakhmatullaevich Tursunov. Theoretical foundations of onomastic lexicography	8
---	---

HISTORICAL AND MODERN ONOMASTICS

Saydullayeva Rano Ibadovna. On the study of historical onomastics in world linguistics	16
Shohsanam Erkinovna Khusanova. Analysis of onomastic units based on the digital corpus in the uzbek lullaby “Alla”	24

ANTHROPONOMICS

Kenzhaeva Sabohat Eshmamatovna. Issues of nomination and motivation in uzbek anthroponymy	31
Djuraeva Yulduz Gaybullayevna. Anthroponymy as a field of studying anthroponymic units	39

TOPONYMICS

Beginov Odil Tokhtamishovich. On some endings that form toponyms	48
Maksudova Feruza Zhuravoy kizi. Formation of sacred shrine names in the andijan region based on personal names (ethnolinguistic and onomastic analysis).....	56

ETHNONYMY

Tura Nafasov. Ethnonym and toponym Kenagas	65
---	----

IN MEMORY OF THE SCIENTIST – ONOMAST

K.M. Khakimov. A life dedicated to the “Language of the Earth” (on the 100th anniversary of the birth of professor Suyun Karaev)	73
---	----

ONOMASTIK LEKSIKOGRAFIYA

ONOMASTIK LEKSIKOGRAFIYANING NAZARIY ASOSLARI

Tursunov Akmal Raxmatullayevich

filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Navoiy davlat konchilik va texnologiyalar universiteti

Annotatsiya. Maqolada o'zbek onomastikasining shakllanishi, rivojlanish bosqichlari va bugungi holati yoritilgan. XX asrning 60-70-yillarida o'zbek tilshunosligida paydo bo'lgan yangi ilmiy yo'nalishlar qatorida onomastika ham alohida soha sifatida shakllandi. Unda antroponimika, toponimika, etnonimika kabi yo'nalishlarda olib borilgan tadqiqotlar, himoya qilingan nomzodlik va doktorlik dissertatsiyalari, nashr etilgan ilmiy asarlar tahlil qilinadi. Shuningdek, onomastika sohasining rivojlanishida ilmiy anjumanlarning ahamiyati, o'zbek ismlari va toponimlarining o'rganilishi, milliy tarixiy xotirani tiklashdagi roli yoritilgan.

Maqolada onomastik leksikografiyaning nazariy masalalari yoritiladi. Onomastika va leksikografiya fanlarining o'zaro bog'liqligi, onomastik birliklarni lug'atlashtirish prinsiplari, onomastik lug'atlarning turlari hamda ularning ilmiy-amaliy ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, onomastik lug'at tuzishdagi metodologik yondashuvlar va dolzarb muammolar ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: onomastika, leksikografiya, onomastik leksikografiya, antroponim, toponim, lug'at, nomshunoslik, gidronimlar, usullari, tarixi, etimologiyasi.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОНОМАСТИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКОГРАФИИ

Турсунов Акмал Рахматуллаевич

доктор философии по филологическим наукам (PhD), доцент
Навайский государственный горно-технический университет

Аннотация. В статье рассматриваются формирование, этапы развития и современное состояние узбекской ономастики. Среди новых научных направлений, возникших в узбекской лингвистике в 60-х и 70-х годах XX века, ономастика сформировалась как отдельная область. Анализируются исследования, проведенные в таких областях, как антропонимия, топонимия, этнонимия, защищенные кандидатские и докторские диссертации, а также

опубликованные научные работы. Также подчеркивается важность научных конференций в развитии ономастики, изучении узбекских имен и топонимов, а также их роль в восстановлении национальной исторической памяти. В статье рассматриваются теоретические вопросы ономастической лексикографии. Анализируется взаимосвязь между ономастикой и лексикографией, принципы лексикографии ономастических единиц, типы ономастических словарей и их научное и практическое значение. Также рассматриваются методологические подходы и актуальные проблемы составления ономастических словарей.

Ключевые слова: ономастика, лексикография, ономастическая лексикография, антропоним, топоним, словарь, номенклатура, гидронимы, методы, история, этимология.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF ONOMASTIC LEXICOGRAPHY

Akmal Rakhmatullaevich Tursunov

Doctor of Philosophy in Philological Sciences (PhD), associate Professor
Navoi State Mining and Technical University

Abstract. This article examines the formation, stages of development, and current state of Uzbek onomastics. Among the new scientific fields that emerged in Uzbek linguistics in the 1960s and 1970s, onomastics emerged as a distinct field. The article analyzes studies conducted in such areas as anthroponymy, toponymy, ethnonymy, defended candidate and doctoral dissertations, as well as published scientific works. The importance of academic conferences in the development of onomastics, the study of Uzbek names and toponyms, and their role in restoring national historical memory are also emphasized. The article examines theoretical issues of onomastic lexicography. The relationship between onomastics and lexicography, the principles of lexicography of onomastic units, the types of onomastic dictionaries, and their scientific and practical significance are analyzed. Methodological approaches and current issues in compiling onomastic dictionaries are also considered.

Keywords: onomastics, lexicography, onomastic lexicography, anthroponym, toponym, dictionary, nomenclature, hydronyms, methods, history, etymology.

Kirish. Tilshunoslikda onomastika alohida sohalardan biri bo'lib, u turli xil nomlarning (shaxs nomlari, joy nomlari, etnonimlar, gidronimlar va boshqalar) kelib chiqishi, rivojlanishi, semantikasi va funksiyasini o'rganadi. Leksikografiya esa til birliklarini lug'atlarda aks ettirish nazariyasi va amaliyoti bilan shug'ullanadi. Shu ikki sohaning tutash nuqtasida onomastik leksikografiya shakllanadi. Onomastik leksikografiya nomlarni tizimli ravishda tavsiflash, tasniflash va lug'at shaklida taqdim etishga qaratilgan ilmiy yo'nalish sifatida muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega. Onomastik leksikografiya - onomastik birliklarni (antroponimlar, toponimlar,

zoonimlar, kosmonimlar va h.k.) lugʻatlarda ifodalash prinsiplari, usullari va qonun-qoidalarini oʻrganuvchi sohadir.

Onomastika (yunoncha: ὀνομαστική – nomlash, nom qoʻyish sanʼati) – tilshunoslikning har qanday atoqli nomlarni, ularning paydo boʻlish va oʻzgarish tarixini oʻrganuvchi boʻlimi, shuningdek, barcha atoqli nomlar yigʻindisi. Ayrim tadqiqotlarda onomastika termini antroponimika maʼnosida ham qoʻllangan. Onomastika mavjud onomastik tizimlarni aniqlash va oʻrganishni maqsad qilib qoʻyadi.

Asosiy qism. XX asrning 60-70-yillarda oʻzbek tilshunosligida bir qator ilmiy yoʻnalishlar paydo boʻldi. Masalan: eksperimental fonetika, fonologiya, morfonologiya, frazeologiya, stilistika (uslubshunoslik), nutq madaniyati, ijtimoiy tilshunoslik (sotsiolingvistika), areal lingvistika, lingvostatistika kabilar. Oʻzbek onomastikasi ham oʻsha davrlarda vujudga kelgan tilshunoslikning yangi sohalaridan biri sanaladi. Oʻzbek onomastikasi (nomshunosligi) oʻtgan asrning ikkinchi yarmidan boshlab tilshunoslikning eng rivojlangan sohalaridan biriga aylandi. Oʻzbek nomshunosligi boʻyicha olib borilgan keng koʻlamli tadqiqotlar oʻzbek onomastikasi sohasini bir qator monografiyalar, risolalar, izohli lugʻatlar, koʻp sonli ilmiy maqolalar, nomzodiik va doktorlik dissertatsiyalari bilan boyitdi.

Oʻzbek onomastikasi yoki nomshunosligi oʻtgan asrning 60-70-yillarida alohida ilmiy yoʻnalish sifatida yuzaga keldi. Oʻzbek nomshunosligi oʻtgan asrning ikkinchi yarmidan boshlab eng rivojlangan sohalardan biriga aylandi. Ayniqsa, bu sohaning antroponimika, toponimika, etnonimika kabi bir qator sohalarida juda barakali ishlar amalga oshirildi. Masalan, oʻzbek ismlari (antroponimlari) materiallari atroflicha toʻplandi, koʻplab nomzodlik dissertatsiyasilar (E.Begmatov, Gʻ.Sattorov, S.Rahimov, R.Xudoyberganov) himoya qilindi. E.Begmatovning “Kishi nomlari imlosi” (1970), “Oʻzbek ismlari imlosi” (1972), “Oʻzbek ismlari” (1991), “Oʻzbek ismlari maʼnosi” (1998; 2004; 2010), “Ism chiroyi” (1994) nomli kitoblari nashr etildi. Bu davrda oʻzbek toponimikasi boʻyicha olib borilgan ishlarning samarasi salmoqli boʻldi.

Shu kunga qadar oʻzbek toponimikasi boʻyicha 30 dan ortiq nomzodlik, uchta doktorlik (Z.Doʻsimov, S.Qorayev, T.Enazarov) ishi himoya qilindi. Oʻzbek toponimikasi boʻyicha himoya qilingan nomzodlik ishlari Qashqadaryo viloyati (T.Nafasov, T.Enazarov, O.Begimov), Surxondaryo viloyati (Yo.Xoʻjamberdiyev, X.Xolmoʻminov), Samarqand viloyati (T.Rahmatov, N.Begaliyev, A.Turobov, S.Boʻriyev), Sirdaryo viloyati (N.Mingboyev), Navoiy viloyati (Oʻ.Oripov), Jizzax viloyati (A.Zokirov), Fargʻona viloyati (N.Oxunov, S.Gubayeva, J.Latipov), Xorazm viloyati (Z.Doʻsimov, A.Otajonova, M.Tichlayeva), va boshqalarlar.

Onomastika obyektlarning toifalariga muvofiq quyidagi boʻlimlardan iborat:

Antroponimika – kishilarning atoqli nomlarini;
 toponimika – geografik obyektlarning atoqli nomlarini;
 teonimika – turli diniy tasavvurlar bo'yicha xudolar, ma'budlar, diniy-afsonaviy shaxs va mavjudotlarning nomlarini;
 zoonimika – hayvonlarga qo'yilgan (shartli) atoqli nomlarni;
 kosmonimika – fazoviy bo'shliq hududlari, galaktikalar, burjlar va boshqalarlarning ilmiy muomalada va xalq orasida tarqalgan nomlarini;
 astronimika – ayrim osmon jismlari (planeta va yulduzlar)ning nomlarini o'rganadi.

Onomastikaning yuqoridagilardan tashqari yana bir qancha bo'limlari bor. Onomastika atoqli nomlarni realionimlar (avval yoki hozir mavjud bo'lgan obyektlarning nomlari) va mifonimlar (xayoliy-to'qima obyektlarning nomlari)ga bo'ladi. Atoqli nomlarning lisoniy xususiyatlariga qarab onomastika adabiy va dialektal, odatdagi (amaliy) va poetik, zamonaviy va tarixiy, nazariy va amaliy turlarga bo'linadi.

Nazariy onomastika til va nutqdagi, adabiy va dialektal sohalardagi atoqli nomlarning paydo bo'lishi, nominatsiya (nomlash) asoslari, rivojlanishi, shu jarayondagi turli xil o'zgarishlari, nutqda qo'llanishi, muayyan hudud va tillarda tarqalishi hamda tarkibiy tuzilishini o'rganadi. Badiiy matnlardagi atoqli nomlarni (poetik onomastika) tadqiq etish alohida muammo hisoblanadi. Onomastika, shuningdek, tilshunoslikning qiyosiy-tarixiy, struktur, genetik, areal, onomastik xaritalashtirish va boshqa usullarini qo'llagan holda, atoqli nomlarning fonetik, morfologik, so'z yasalishi, semantik, etimologik va boshqa jihatlarini o'rganadi.

Amaliy onomastika xorijiy tillarga mansub nomlarning transkripsiyasi va transliteratsiyasi, an'anaviy (talaffuz va yozilishiga ko'ra), tarjima qilinadigan va qilinmaydigan nomlarni aniqlash, „begona“ nomlarni o'z tilda qanday yozish bo'yicha yo'riqnomalar tayyorlash, xorijiy tillardan o'zlashgan nomlardan yangi so'zlar hosil qilish bilan, nom berish va nomlarni o'zgartirish masalalari bilan shug'ullanadi.

Ономастика тарих, этнография, археология, генеалогия, геральдика, матншunoslik, adabiyotshunoslik, geografiya, astronomiya, geologiya, demografiya kabi fanlar bilan o'zaro aloqadordir.

Ma'lumki, o'zbek tilini ilmiy asosda o'rganishga oid ilk ma'lumotlar leksikografiya sohasidagi qadimgi lug'atlarda kuzatiladi. Lug'atchilik o'zbek adabiy tilining shakllanish davridan boshlab, keyingi barcha davrlarda ham doimo adiblar, ziyolilar, tilshunoslar diqqat markazida bo'lib kelgan. Mahmud Koshg'ariy XI asrdayoq turkiy so'zlar boyligini arab tilida izohlab o'sha davrgacha xalqimiz yaratgan lisoniy boylikni bizga buyuk meros sifatida qoldirgan bo'lsa, bu an'ana keyingi davrlarda Mahmud Zamaxshariyning "Asos ul-balog'a", Muqddimat ul adab" (XII asr), Tole Imon Xiraviyning "Badoye' ul-lug'at" kabi turkiy lug'atchilikning ko'plab

noyob durdonalari yaratilishi bilan davom etib keldi va bu lugʻatlar tilshunos olimlar tomonidan yetarlicha tadqiq etildi. Bugungi kunda mamlakatimizda olib borilayotgan keng koʻlamli islohotlarda oʻzbek tilining Davlat tili sifatidagi oʻrni va maqomini mustahkamlash, uning mavqeyini koʻtarish, taʼlim muassasalarida oʻqitish tizimini takomillashtirish, oʻzbek tilining asl tabiati va xususiyatlarini toʻla aks ettiradigan mukammal akademik va oʻquv grammatikalarini yaratish, turli soha va yoʻnalishlar boʻyicha lugʻat va qomuslar, risola va darsliklar yaratish kun tartibiga qoʻyildi.

Xususan, Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 21-oktyabrdagi “Oʻzbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi PF-5850-sonli, 2020-yil 20-oktyabrdagi “Mamlakatimizda oʻzbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi PF-6084-sonli farmonlari hamda boshqa meʼyoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalar bu yoʻnalishdagi ishlarda dasturulamali boʻlib xizmat qilmoqda. Ilmiy adabiyotlarda leksikografiya tilshunoslikning alohida sohasi ekanligi qayd etilsa-da, leksikologiya tarkibida oʻrganilib, taʼlim bosqichlarida oʻqitib kelinmoqda. Leksikografiyaning asosiy maqsadi lugʻat tuzish anʼanalari, tamoyillari; turli tipdagi lugʻatlar yaratish, ularni tadqiq etish, tarixiy va zamonaviy lugʻatlarning tuzilish tamoyillari, ularning qiyosiy tahlili xususida fikrlar bildirilgan. Shuningdek, oʻzbek lugʻatchiligining tadrijiy taraqqiyoti: XI-XII asrlarda turkiy lugʻatchilik, XIII-XIV asrlar oʻzbek lugʻatchiligi, oʻzbek lugʻatchiligining eski oʻzbek tili davri, XIX asrning ikkinchi yarmi XX asr oʻrtalarida oʻzbek lugʻatchiligi hamda mustaqillik davri oʻzbek lugʻatchiligi kabi davrlarga ajratilgan holda nazariy oʻrganilgan. XIII-XIV asrlar oʻzbek lugʻatchiligining takomili, eski oʻzbek tili davridagi taraqqiyotiga oid masalalarni yoritishda oʻzbek leksikografiyasiga oid mavjud ilmiy adabiyotlarga (I.Qoʻchqortoyev, B.Isabekov. Turkiy filologiyaga kirish. – Toshkent, 1984; A.Nurmonov. Oʻzbek tilshunosligi tarixi. – Toshkent: Oʻzbekiston, 2002) tayanildi, ulardagi maʼlumotlar mazmuni toʻldirilib, mustaqillik yillarida oʻzbek tilshunosligi fanida olib borilgan ilmiy tadqiqotlar natijalari asosida boyitildi.

Oʻzbek milliy tili, zamonaviy oʻzbek leksikografiyasining shakllanishi va rivojida XIX asrning ikkinchi yarmi XX asr boshlaridagi davr alohida oʻrin tutadi. Oʻzbek leksikografiyasida yaratilgan mavjud ilmiy manbalar, oʻquv adabiyotlarida mazkur davr lugʻatchiligi haqida shoʻroviy mafkura taʼsirida yetarlicha maʼlumotlar keltirimagan Bunda Abdulla Qodiriy, Abdurauf Fitrat, Ashurali Zohiriy, Elbek, Ishoqxon Ibrat, Nazir Toʻraqulov kabi jadid maʼrifatparvarlarining lugʻatchilik faoliyatlari tahlili asosida oʻzbek zamonaviy leksikografiyasining asoslari aynan jadid maʼrifatparvarlari tomonidan yaratilganligiga oid ilmiy asoslangan xulosalar berilgan.

Oʻtgan asrning oʻrtalarida oʻzbek tilshunosligining tadqiq doirasi ancha kengaydi va unda anʼanaviy grammatika, leksikologiya, semasiologiya sohalaridan oʻz

maqsad va vazifalariga ko'ra farqlanuvchi yangi yo'nalishlar paydo bo'la boshladi. Mana shu davrda paydo bo'lgan va rivojlanishga yuz tutgan yangi yo'nalishlardan birini o'zbek onomastikasi tashkil qiladi. Ma'lumki, atoqli otlarga qiziqish o'tmishda ham bo'lgan. Kishi ismlari, joy nomlarining paydo bo'lishi, etnografiyasi, ma'no va etimologiyasi haqida tarixiy yozma manbalarda anchagina qiziqarli fikrlar mavjud. Ammo atoqli ot materiallarini sistemali va izchil ravishda to'plash, ularni ilmiy asoslarda keng ko'lamda tahlil qilish o'zbek filologiyasida o'tgan asrning 60-yillaridan boshlandi.

Bu boradagi ilk qadamlar H.Hasanov, T.Nafasov, E.Begmatovlarning tadqiqotlarida o'z ifodasini topdi va o'zlarining tadqiqotlari orqali ko'plab izlanishlar olib bordi. Joy nomlarini o'rganuvchi fan esa toponimika deb ataladi. Toponimist shu soha bilan shug'ullanuvchi mutahassisdir [1,3].

Bunday ilmiy faoliyati bilan O'rta Osiyo, shuningdek, toponimika faniga salmoqli hissa qo'shgan olimlarimizdan biri S.Qorayev "Toponimlar shunday so'zlarki, ular uzoq davr davomida iste'molda bo'lganidan grammatik va fonetik jihatdan o'zgarishlarga uchragan" ligini ta'kidlab o'tgan [2,251]. Bunday tadqiqotlarni ingliz va o'zbek tilida tahlil qilish bizning asosiy vazifalarimizdan biri bo'lmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Keyingi yillarda o'zbek nomshunosligi, ayniqsa, uning toponimika, antroponimika, etnonimika sohalari jadal rivojlandi. O'zbek tilshunosligida onomastik tadqiqotlar ko'lamining kengaya borishi bu ilmiy sohaning rivoji, shakllanishi va ravnaq topishiga olib keldi.

Hozirda kishi atoqli otlari, toponimlari va etnonimiyasiga munosabat tubdan o'zgarganligi sababli, nomlar nafaqat lisoniy material, balki xalq tarixi, madaniyati va ma'naviyatining nodir merosi sifatida ham e'zozlanadigan va o'rganiladigan bo'ldi. Natijada o'zbek onomastikasining tadqiq yo'nalishlari yanada kengaydi va nufuzi oshdi. O'zbek nomshunosligining paydo bo'lishi va zamonaviy ilmiy soha sifatida shakllanishi bu sohaning o'ziga xos ilmiy terminologiyasining yaratilishi hamda uning rivoji va takomiliga sabab bo'ldi.

Natijalar va muhokama. Atoqli otlarni o'rganish bilan bog'liq tahlil usullarini uch guruhga bo'lish mumkin: 1. Onomastik nazariyalarga daxldor terminlar: ilmiy toponimika, onomastik yo'nalish, onomastik tekshirishlar, tarixiy nomlarni tiklash prinsipi, tarixiy-etimologik yo'nalish, toponimika metodologiyasi, toponimik qonuniyatlar, xususiy toponimika, umumiy toponimika kabi. 2. Atoqli otlarni o'rganishning ilmiy yo'nalishlari: ismlar etnografiyasi, kartografik toponimika, onomastik leksikografiya, toponimik atlas, toponimik leksikografiya, toponimlarni kompleks o'rganish, toponimlarning tarixiy-etimologik tadqiqi, toponimlarning entsiklopedik lug'ati, toponimlarning etimologik lug'ati, toponimlarning etimologik tadqiqi va b. 3. Ilmiy tadqiq usullari: toponimik klassifikatsiya – onomastik tasnif,

toponimik klassifikatsiya – toponimik tasnif, toponimik qatlamni belgilash, xronologik tasnif, ekstralingvistik klassifikatsiya, estetik tasnif kabilardir.

Onomastikaning tarmoqlaridan biri toponimikaga o'tgan asrning oxirlarida uning turli masalalariga faol qiziqish va toponimik tizimlarini ko'rib chiqish borasida muntazam ravishda tadqiqotlar olib borildi.

Onomastik lug'atlarning nazariy asoslari. Onomastik lug'at tuzishda quyidagi nazariy prinsiplar muhim hisoblanadi.

Tanlov prinsipi. Lug'atga kiritiladigan onomastik birliklar muayyan mezonlar asosida tanlanadi. Masalan, hududiy qamrov, tarixiy davr, qo'llanish faolligi yoki madaniy ahamiyat.

Tasniflash prinsipi. Onomastik birliklar turiga ko'ra (antroponimlar, toponimlar, etnonimlar va boshqalar) yoki ichki guruhlariga ajratilib beriladi.

Tarixiylik va etimologik yondashuv. Nomlarning kelib chiqishi, ilk shakllari, fonetik va semantik o'zgarishlari lug'at maqolasida aks ettirilishi lozim.

Lingvomadaniy yondashuv. Onomastik birliklar xalqning tarixi, urf-odatlar, dunyoqarashi bilan bog'liq bo'lgani uchun ularning madaniy kontekstiga ham e'tibor beriladi.

Onomastik lug'atlarning turlari. Onomastik leksikografiyada quyidagi lug'at turlari mavjud:

- **Antroponimik lug'atlar** (ism, familiya, taxalluslar);
- **Toponimik lug'atlar** (shahar, qishloq, hudud nomlari);
- **Gidronimik lug'atlar** (daryo, ko'l, suv inshootlari nomlari);
- **Etnonimik lug'atlar** (qabila, millat, elat nomlari);
- **Kompleks onomastik lug'atlar**, ya'ni bir nechta nom turlarini qamrab

olgan lug'atlar.

Onomastik leksikografiyaning dolzarb muammolari

• Bugungi kunda onomastik leksikografiyada quyidagi muammolar kuzatiladi:

- nomlarni standartlashtirish masalasi;
- variantdorlik va omonimiya;
- tarixiy manbalar yetishmasligi;
- elektron va raqamli onomastik lug'atlar yaratish zarurati.

Xulosalar. O'zbek tilidagi atoqli otlarning ba'zi tiplari shu kunga qadar deyarli o'rganilgan emas yoki kam tahlil qilingan. Bunday masalalar qatoriga kosmonimlar (astronimlar), mifonimlar, ktematonimlar, agnonimlar, nekronimlar, oronimlar, nitronimlar, badiiy onomastika, onomastik uslubiyat, laqab va taxalluslar, atoqli otlarning imlosi, onomastik birliklarning amaliy transkripsiyasi va transliteradiyasi,

nomshunoslikning amaliy va nazariy muammolari, jumladan onomastik leksikografiya muammolari kiradi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, onomastik leksikografiya tilshunoslikning muhim va istiqbolli yo'nalishlaridan biri bo'lib, u nomlarni ilmiy asosda lug'atlashtirishni ta'minlaydi. Ushbu soha onomastika, tarix, etnografiya va madaniyat bilan uzviy bog'liq holda rivojlanadi. Onomastik lug'atlar nafaqat tilshunoslar, balki tarixchilar, geograflar va keng jamoatchilik uchun ham qimmatli manba hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Bayramali Qilichev. Onomastika. – Buxoro. 2023.
2. A.Berdialiyev Ermatov I. Hozirgi o'zbek adabiy tili (Leksikologiya, frazeologiya, leksikografiya). Universitet va pedagogika oliy o'quv yurtlarining o'zbek tili va adabiyoti bakalavri fakultetlari talabalari uchun darslik. – Toshkent, 2021.
3. B.Yo'ldoshev. O'zbek onomastikasi masalalari. – Samarqand, 2011.
4. Begmatov E. Uluqov N. O'zbek onomastikasi terminlarining izohli lug'ati. – Namangan, 2006.
5. Madvaliyev A. O'zbek leksikografiyasi tarixidan // O'zbek tili va adabiyoti. – T.: 2008. – №6/
6. Zohid Madrahimov. Tarixiy toponimika. – Toshkent 2017. – B. 5-13.
7. S.Qorayev. Toponimika. – Toshkent, 2006. – B. 251.
8. H.Hasanov. O'rta Osiyo joy nomlari tarixidan. – Toshkent, 1965. – B.3.

TARIXIY VA ZAMONAVIY ONOMASTIKA

ОБ ИЗУЧЕНИИ ИСТОРИЧЕСКОЙ ОНОМАСТИКИ В МИРОВОЙ
ЛИНГВИСТИКЕ

Сайдуллаева Рано Ибадовна

доктор философии по филологическим наукам (PhD), доцент
Каршинский государственный университет

Аннотация. Учение собственных имён издавна привлекало к себе внимание не только лингвистов, но и этнографов, историков, философов, географов и других представителей гуманитарных, общественных и естественных наук. В настоящее время изучением собственных имён занимается отдельный раздел лингвистики - ономастика. Ономастика изучает историю возникновения и преобразования собственных имён в результате длительного их употребления в языке. Собственные имена различных типов составляют ономастическую лексику.

В статье говорится об исследованиях зарубежных лингвистов, в частности русских, узбекских, тюрколов по изучению исторической ономастики. Анализируются труды ученых по разным разделам ономастики. Также рассматриваются исторические и современные ономастические материалы в мировой лингвистике.

Ключевые слова: ономастика, ономаст, историческая ономастика, собственные имена, антропонимика, топонимика, этнонимика, историческая антропонимика.

JAHON TILSHUNOSLIGIDA TARIXIY ONOMASTIKANING
O'RGANILISHIGA DOIR

Saydullayeva Rano Ibadovna

dotsent, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Qarshi davlat universiteti

Annotatsiya. Azaldan atoqli otlarni o'rganishga bo'lgan qiziqish nafaqat tilshunoslar, balki etnograflar, tarixchilar, faylasuflar, geograflar va boshqa gumanitar, ijtimoiy va tabiiy fanlar olimlarining ham e'tiborini tortib kelgan. Hozirgi vaqtda atoqli otlar tilshunoslikning alohida bo'limi bo'lgan onomastikada o'rganiladi. Onomastika

atoqli otlarning tilda uzoq muddat qo'llanilishi natijasida kelib chiqishi va o'zgarishi tarixini o'rganadi. Turli xildagi atoqli otlar onomastik leksikani tashkil qiladi.

Ushbu maqolada xorijiy tilshunos olimlarning, xususan, rus, o'zbek va turkiy tilshunoslarning tarixiy onomastika bo'yicha olib borgan tadqiqotlari muhokama qilinadi. Onomastikaning turli sohalariga oid olimlarning ishlari tahlil qilinadi. Jahon tilshunosligidagi tarixiy va zamonaviy onomastikaga oid materiallar ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: onomastika, onomast, tarixiy onomastika, o'ziga xos ismlar, antroponimika, toponimika, etnonimiya, tarixiy antroponimiya.

ON THE STUDY OF HISTORICAL ONOMASTICS IN WORLD LINGUISTICS

Saydullayeva Rano Ibadovna

Associate Professor, Doctor of Philosophy (PhD) in Philology
Karshi State University

Abstract. The study of proper names has long attracted the attention of not only linguists but also ethnographers, historians, philosophers, geographers, and other scholars in the humanities, social sciences, and natural sciences. Currently, the study of proper names is the subject of a separate branch of linguistics – onomastics. Onomastics examines the history of the origin and transformation of proper names over time. Proper names of various types constitute the onomastic lexicon.

This article discusses the research of foreign linguists, particularly Russian, Uzbek, and Turkic, on historical onomastics. The work of scholars in various areas of onomastics is analyzed. Historical and contemporary onomastic materials in global linguistics are also considered.

Keywords: onomastics, onomast, historical onomastics, proper names, anthroponymy, toponymy, ethnonymy, historical anthroponymy.

Исследования в области ономастики помогают выявлять пути миграции, места расселения различных народов, языковые и культурные контакты. Развитие ономастики в качестве специального раздела лингвистики не только важно для выявления многих вопросов истории развития языков, но и имеет большое значение как вспомогательное направление для литературоведения, социологии, географии и других областей.

В мировой лингвистике подчёркивается взаимосвязь ономастики, в частности исторической ономастики, со многими лингвистическими дисциплинами, включая социолингвистику, ономасиологию, лингвистику текста, стилистику, коммуникативную лингвистику и другие. Современные исследования ономастики опираются на философские и общелингвистические

традиции.

Русский лингвист Г.Я. Сызранова в своём учебнике «Ономастика» называет шестидесятые годы прошлого века периодом обретения современного положения собственных имен в науке. Она подчёркивает, что именно с этого периода начались систематические исследования в области ономастики в языкознании, в процессе научного поиска определились объект и предмет исследования, сложилась методология науки ономастики.

По мнению Г.Я. Сызрановой, Д. Милль, Б. Рассел, О. Эсперсен, Ю. Курилович, П.А. Флоренский, А.Ф. Лосев, А.А. Реформатский, В.В. Виноградов и другие внесли значительный вклад в развитие области ономастики в мировом языкознании. Общие проблемы ономастики изучали и изучают А.В. Суперанская, Н.В. Подольская, В.А. Никонов, Н.И. Толстой, О.Н. Трубачев, В.Д. Бондалетов, М.В. Горбаневский. Основные типы имен собственных описали С.И. Зинин, М.В. Карпенко, Ю.Л. Березович, А.К. Матвеев, В.И. Супрун, Ю.А. Карпенко, И.В. Крюкова.

Исторические и современные ономастические материалы в мировой лингвистике рассматривались в различных функциональных аспектах: явления апелляции, онимизации, трансонимизации – Л.А. Введенской, Е.М. Мурзаевой, Н.П. Колесниковым, Д.С. Мгеладзе, Т.Н. Кондратьевой. Основные исторические процессы в области ономастики были описаны в трудах А.М. Селищева, П.Т. Поротникова, В.К. Чичагова, Л.М. Щетинина, О.Н. Трубачева, а лексикографические определения отдельным видам онимов – в исследованиях Н.А. Петровского, А.В. Суперанской, Б.О. Унбегауна, Я.А. Федосюк. Роль и активность собственных имен в художественных текстах отмечались в трудах С.И. Зинина, Е.Б. Магазаник, В.Н. Михайлова, О.И. Фоняковой Х [1].

Мировые лингвисты, и в частности русские лингвисты, значительно продвинулись по сравнению с другими в изучении ономастических и антропонимических единиц. В этой области отдельные монографические исследования создали академики А.И. Соболевский, Н.М. Тупиков, В.М. Солнцев, Л.В. Успенский, В.А. Никонов, А.В. Суперанская, В.Д. Бондалетов, С.И. Зинин, М. Морозов, А.К. Матвеев, В.И. Супрун и другие. Эти учёные сформировали русскую ономастику и внесли достойный вклад в её развитие. На русском языке издан также ряд сборников, посвящённых различным вопросам ономастики. «Ономастика» (М.1969), «Восточнославянская ономастика» (М.1972), «Этнография имя» (М.1971), «Ономастика и норма» (М.1976), «Историческая ономастика» (М.1977), «Ономастика Средней Азии» (М.1978) и другие. По данным библиографов, пишет В.А. Ивашко, с 1918 по 1962 год на всех языках бывшего советского периода было опубликовано более 800 работ по

ономастике, а за последующие 13 лет, то есть с 1962 по 1975 год, — 4515 [2]. В настоящее время регулярно выходит журнал «Вопросы ономастики», издаваемый Уральским государственным университетом и входящий в базу данных Scopus.

Исследователь Н. Муминова, характеризуя уровень изученности антропонимов в мировой лингвистике [3], отмечает, что с древнейших времен учёные разных направлений ведут научные исследования по изучению имён собственных, в частности исторических антропонимов, и комментирует работы многих учёных. В частности, учёный отмечает, что «различные мнения об особенностях имён собственных были высказаны в трудах древнегреческих учёных Аристотеля, Демокрита и Гераклита. Аристотель в своём труде «Поэтика» рассматривает имя существительное как одну из частей речи и определяет его следующим образом: «Имя существительное — это слово, имеющее сложное значение, не указывающее на время, и части которого сами по себе не имеют значения» [4].

По данным Б. Юлдашева, Юлий Поллукс, живший в I веке до н. э., создал словарь имён собственных, названный «Ономастикой». Стоики, в том числе Хрисипп, выделяли имена собственные в отдельную языковую единицу – группу слов. В эпоху Возрождения и Средневековья (Т. Гоббс, Д. Локк, Г. Лейбниц) и на протяжении всего XIX века (Д. Милль, Г. Джозеф и др.) продолжались споры о значении имён собственных в лексическом пласте языка. Важнейшей проблемой в этой области было определение значения имён собственных. В XVIII и XIX веках эта проблема изучалась не только лингвистами, но и философами, и логиками. Великий английский философ Джон Стюарт Милль (1806–1873) посвятил изучению этой проблемы немало усилий. Согласно его трактовке, имена собственные не несут смысла, а служат специфическими знаками, обозначениями, помогающими узнать предмет и отличить его от других предметов. Название предмета или имя человека не может быть исчерпывающей основой для описания этого предмета или человека [5].

Труд английского лингвиста Алана Гардинера «Теория имён собственных» (1954) поднял ономастику на новый уровень. Развивая идею Дж. Милля об отсутствии у имён собственных значения, А. Гардинер утверждал, что имена собственные – это конкретные наименования, выражающие совокупность конкретных представлений о предмете, событии или явлении. С исторической точки зрения, исторические имена собственные возникли гораздо раньше.

В 60–70-е годы XX века известный русский лингвист В. Суперанская специально занималась историей изучения имён собственных в языкознании, особенно в мировом, и опубликовала значительное исследование под названием «Общая теория имён собственных». Затем последовали труды В. А. Никонова

«Имя и общество» (1974), А. Карпенко «Теоретические основы различения имён собственных и нарицательных» (1975), А. Д. Зверева «Об именах собственных и нарицательных» (1976), И. И. Ковалика «Собственные и нарицательные имена в украинском языке» (1977), а также отдельный научный сборник «Собственные и нарицательные имена» (1978).

Наши наблюдения показали, что в мировой лингвистике, особенно в русском языкознании, интерес и потребность в изучении ономастики и антропонимики (изучающей личные имена) и топонимики (изучающей географические названия) чрезвычайно высоки за рубежом. В изучении этих направлений велики заслуги английских, немецких, российских и других зарубежных учёных. По проблемам исторической ономастики и исторической антропонимики защищены ряд докторских и кандидатских диссертаций, опубликованы множество монографий, учебников и статей.

Теперь познакомимся с трудами российских учёных, занимающихся в настоящее время исторической ономастикой.

Русский лингвист Г. Леонтьева посвятила вопросам «Исторической ономастики» 7-ю главу своей книги «Вспомогательные исторические науки». В ней раскрываются предмет и задачи исторической ономастики. В этой главе содержатся ценные идеи об исторической топонимике, исторической антропонимике и исторических антропонимах.

В учебном пособии «Историческая антропонимия XI–XVII веков» русского ономаста Е.Н. Диановой рассматриваются особенности развития русской ономастической системы в XI–XVII веках. Показаны основные способы образования личных имён и прозвищ, значение личного именования в зависимости от социального статуса имён. Подчеркивается, что изучение исторической ономастики будет способствовать дальнейшему развитию знаний будущих историков и учителей истории, формированию у них профессиональных навыков работы с исторической литературой и различными историческими источниками [6].

В связи с этим заслуживают признания исследования следующих лингвистов. Например, исследования Т.А. Бондаренко, Л.В. Окуневой, Л.М. Аметзянова, С.Я. Абодуллоевой, Л.В. Шулуновой, А.А. Новичкова, В.В. Анисимова. Они являются ярким подтверждением наших вышеизложенных идей. Можно отметить, что в исследованиях указанных авторов объекты исследования изучались в рамках тематики историко-антропонимических единиц, ономастики исторических произведений, ономастики определенной территории, древнерусской исторической антропонимической системы и ее развития.

В тюркологии также имеется ряд работ, посвящённых изучению ономастики, в частности, исторической ономастики. В этом направлении плодотворно работали академики В.В. Радлов, В.А. Гордлевский, Н.А. Баскаков, Г.Ф. Сатторов, Т. Джонузаков и другие учёные. В частности, Н.А. Баскаков в статье «Русские фамилии тюркского происхождения» [7] доказал, что более ста личных имён, активно употребляемых в настоящее время в русском языке, имеют тюркское происхождение.

В тюркологии был написан ряд диссертаций по ономастике, в основном после 1950 года. Их можно сгруппировать тематически следующим образом: 1) исследования по топонимике (кандидатские диссертации К. Абдимуратова, Р. М. Юзбошева, А. Абдурахмонова, С. Отаниезова, Д. Исаева), 2) исследования по антропонимике (кандидатская диссертация Джанузакова); 3) исследования по гидронимии (кандидатская диссертация А. Камолова).

Достойный вклад в становление и развитие ономастики тюркских языков внесли узбекский лингвист Э. Бегматов, казахские лингвисты Т. Джанузаков, Б. Досжанов, татарские лингвисты Г. Ф. Саттаров, А. Г. Шайхулов, башкирский лингвист Т. Х. А. Кусимова, киргизский лингвист А. Идрисов, туркменский лингвист С. Атаниязов, азербайджанский лингвист З. Садыхов, а также таджикский лингвист А. Гафуров и другие.

История исследований по ономастике и антропонимике в тюркологии освещалась также в докторских и кандидатских диссертациях, защищённых в годы независимости.

Одним из исследователей, внесших значительный вклад в системное и последовательное изучение исторической антропонимии тюркских языков, в частности казахского, является казахский лингвист Т. Джанузаков. Основные направления его исследований антропонимии отражены в его монографии «История казахских имён». Это фундаментальное исследование позволяет понять истоки и основы именования ряда имён. В 1960 году он защитил кандидатскую диссертацию на тему «Личные имена в казахском языке». Основное содержание этой работы изложено в его книге «Личные имена в казахском языке» (“Қазақ есімдерінің тарихы”) [8]. В этой работе осмыслены факторы именования младенцев именами, которые появились в истории казахского народа и широко используются в настоящее время.

Труды Т. Джанузакова содержат ценные замечания и научные анализы по таким проблемам, как тюркские имена, этнонимы, космонимы и зоонимы, значение антропонимов, происхождение и лексический состав имен, классификация, периодизация, этнография имен, способы именообразования.

Большой вклад в изучение кыргызской исторической антропонимии внёс кыргызский лингвист Ш. Жапаров. Он составил словарь кыргызских имён и

фамилий, опубликовал монографию и защитил докторскую диссертацию на тему «Кыргызская антропонимия» [9]. В своей диссертации учёный проанализировал лингвистические и нелингвистические факторы возникновения и становления современных и исторических кыргызских антропонимов.

Другой кыргызский лингвист А. Идрисов в своей книге «Имена в кыргызском языке» подразделяет кыргызские имена на: древние, то есть имена алтайского периода, имена гуннского периода, имена среднетюркского периода, имена древнетюркского периода и имена новотюркского периода. К именам древнейшего периода он относит имена, связанные с животными, птицами, природными ресурсами, этнонимы и некоторые имена непонятного значения. К именам гуннского периода относятся имена, связанные с животными, хищниками, птицами, растениями, животными и антропонимы, приписываемые названиям небесных тел и различных предметов. Он также считает V-X века древнетюркским периодом и показывает, что имена этого периода произносились с добавлением должностей и титулов: например: Бильга Хокан, Кули Чур и т. д. [10].

В целом, анализ показывает, что во всех исследованиях, связанных с ономастикой, в частности исторической ономастикой, в тюркологии в качестве примеров приводятся имена вышеупомянутых авторов и их труды, а также выражается точка зрения автора статьи. Однако работы этих авторов рассматриваются обобщенно. Исследованиям этих учёных по исторической ономастике и исторической антропонимике уделяется недостаточно внимания. Поэтому мы сосредоточили внимание на некоторых исследованиях учёных, связанных с нашей темой в тюркологии и занимающихся исторической ономастикой.

Г.Ф. Саттаров внёс большой вклад в сбор и изучение материалов по системе антропонимии татарского языка. В частности, его монография «Татарская антропонимика» [11] представляет собой фундаментальное исследование, отражающее становление, развитие и современное состояние татарской антропонимии. В этой книге он непосредственно рассматривает татарскую историческую антропонимику, её возникновение и развитие.

«Толковый словарь туркменских имён» туркменского ономастика С. Атаниязова стал достойным вкладом в изучение туркменской антропонимии. С. Атаниязов разделил историю развития тюркской антропонимии на два периода: 1) общеалтайский период; 2) период древнетюркского пласта. В работе не приводятся имена, относящиеся к первому периоду, упоминаются лишь слова: буга, бука, батыр, гёк [12].

В книге таджикского лингвиста А. Гафурова «Имя и история» [13] содержатся важные исторические сведения об обычаях именования у персидско-таджикских, арабских и тюркских народов.

Таким образом, проведенный нами анализ показывает, что в мировой лингвистике, в частности в русской, узбекской, зарубежной, изучение исторической ономастики и антропонимики ведётся в широких масштабах. Интерес к этой области, по-видимому, растёт с каждым днём. Широкое развитие ономастики привело к её выделению в самостоятельные разделы. В частности, стали изучаться по отдельности такие разделы ономастики, как историческая антропонимика, топонимика, зоонимика и др.

Литература:

1. Сызранова, Г.Ю. Ономастика. Учебное пособие. – Тольятти: Изд-во ТГУ, 2013. – С. 3-4.
2. Зинин С.И. Введение в русскую антропонию. – Т.: Наука, 1972. – С. 7.
3. Mo'minova N. Temuriylar davri antroponimiyasining leksik-semantik xususiyatlari: Fil. fan. ... falsafa d-ri (PhD) diss. – Qarshi, 2021. – B. 33-36.
4. Аристотель. Поэтика. Ruschadan M.Mahmudov, U.To'ychiyevlar tarjimas. – Т.: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1980. – B. 41.
5. Yo'ldoshev B. O'zbek onomastikasi masalalari. Ma'ruza matnlari. – Samarqand, 2012. – B.7.
6. Дианова Е. В. Историческая антропонимика. Учебное пособие. Ч.1. Историческая антропонимика XI-XVII веков. – Петрозаводск: Изд. Петрозаводск, 2019. – 167 с.
7. Баскаков Н. А. Русские фамилии тюркского происхождения. Восточно-славянская ономастика. – М.: Наука, 1972. – С.176-249.
8. Жанузаков Т. Лично-собственные имена в казахском языке: Автореф. дисс. канд. филол. наук. – Алма-Ата, 1960. – С. 19; Қазақ тіліндегі жалқы есімдер. – Алма-Ата. 1965. – Б. 21-45.
9. Жапаров Ш. Киргизская антропонимия: Автореф. дисс. д-ра фил. наук. – Алма-Ата, 1989. – 53 с.; Словарь киргизских личных имен. – Фрунзе: Мектеп, 1979. – 458 с.;
10. Идрисов А. Кыргыз тилиндагы ысмдар. – Фрунзе: Мектеп, 1971. – Б. 17-43.
11. Саттаров Г.Ф. Татар исемнәре сузләге. – Казань: Татаристан: Китап нәшрияты, 1981. – 271 с; Татар антропонимикасы. – Казань: КазДУ нәшрияты, 1990. – 278 с.

12. Атаниёзов С. Туркмен адам атларының дүшүндиришли созлуги. – Ашгабат: Туркменистан, 1992. – 265 б.
13. Гафуров А. Имя и история. – М.: Наука, 1987. – С.10-12.

O‘ZBEK ALLALARIDAGI ONOMASTIK BIRLIKLARNI RAQAMLI KORPUS ASOSIDA TAHLIL QILISH

Husanova Shohsanam Erkinovna

katta o‘qituvchi

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘zbek xalq og‘zaki ijodining qadimiy va madaniy jihatdan boy janrlaridan biri bo‘lgan allalarda uchraydigan onomastik birliklar, ya’ni atoqli otlar, shaxs va joy nomlari, hamda ramziy nomlar raqamli lingvistik korpus asosida tizimli tarzda tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida antroponimlar, toponimlar va boshqa onomastik birliklarning lingvokulturologik, sotsiolingvistik hamda pragmatik xususiyatlari aniqlanadi. Shuningdek, allalardagi ism va nomlar orqali xalqning tarixiy xotirasi, madaniy qadriyatlari, ijtimoiy munosabatlari va ona-bola o‘rtasidagi kommunikativ aloqalar qanday aks etishi o‘rganiladi. Raqamli korpus asosida olib borilgan tahlil onomastik birliklarning chastotasi, ularning semantik, pragmatik va ijtimoiy funktsiyalarini aniqlash imkonini beradi. Shu bilan birga, zamonaviy texnologiyalar yordamida katta hajmdagi matnlarni sistematik tahlil qilish orqali onomastik birliklarning turli kontekstlardagi ishlatilish tendensiyalari ham ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: alla, onomastika, antroponim, raqamli korpus, lingvokulturologiya.

АНАЛИЗ ОНОМАСТИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ НА ОСНОВЕ ЦИФРОВОГО КОРПУСА В УЗБЕКСКОЙ КОЛЫБЕЛЬНОЙ ПЕСНЕ «АЛЛА»

Хусанова Шохсанам Эркиновна

Старший преподаватель

Узбекский государственный университет мировых языков

Аннотация. В данном исследовании систематически анализируются ономастические единицы – собственные имена, включая личные имена, географические названия и символические обозначения, встречающиеся в узбекских колыбельных песнях, которые являются одним из старейших и культурно богатых жанров узбекского устного фольклора, с использованием

цифрового лингвистического корпуса. Исследование выявляет лингвокультурологические, социолингвистические и прагматические характеристики антропонимов, топонимов и других ономастических единиц. Кроме того, рассматривается, как эти имена отражают историческую память, культурные ценности, социальные отношения и коммуникативное взаимодействие между матерью и ребёнком. Анализ на основе корпуса позволяет точно определить частотность, семантические, прагматические и социальные функции ономастических единиц. Кроме того, использование современных цифровых технологий обеспечивает систематическое исследование больших текстовых массивов и выявляет тенденции использования ономастических единиц в различных контекстах колыбельных песен.

Ключевые слова: колыбельная, ономастика, антропоним, цифровой корпус, лингвокультурология.

ANALYSIS OF ONOMASTIC UNITS BASED ON THE DIGITAL CORPUS IN THE UZBEK LULLABY “ALLA”

Shohsanam Erkinovna Khusanova

Senior Lecturer

Uzbek State World Languages University

Abstract. This study systematically analyzes onomastic units – proper names, including personal names, place names, and symbolic designations – found in Uzbek lullabies, one of the oldest and culturally rich genres of Uzbek oral folklore, using a digital linguistic corpus. The research identifies the linguocultural, sociolinguistic, and pragmatic characteristics of anthroponyms, toponyms, and other onomastic units. In addition, it examines how these names reflect the historical memory, cultural values, social relations, and communicative interactions between mother and child. Corpus-based analysis allows for precise measurement of the frequency, semantic, pragmatic, and social functions of onomastic units. Furthermore, the use of modern digital technologies facilitates systematic study of large text corpora and reveals trends in the contextual usage of onomastic units across various types of lullabies.

Keywords: lullaby, onomastics, anthroponym, digital corpus, linguoculturology.

Kirish. O‘zbek allalari xalq og‘zaki ijodining eng qadimiy va eng ta’sirchan janrlaridan biri hisoblanadi. Alla nafaqat bolani tinchlantirish va uyquga yotqizish vositasi sifatida xizmat qiladi, balki ona va bola o‘rtasidagi ilk kommunikativ munosabat shakli sifatida ham muhim ahamiyatga ega. Bu janr, avvalo, bolaga mehr-muhabbat, xavfsizlik va ijtimoiy tarbiya ko‘rsatish vositasi sifatida shakllangan bo‘lib,

unda ona o'z his-tuyg'ularini, e'tiborini va farzandiga bo'lgan g'amxo'rligini ifodalaydi. Shu bilan birga, allalar xalqning tarixiy xotirasi, madaniy qadriyatlari, ijtimoiy tasavvurlari va ma'naviy ideallarini saqlovchi va avloddan-avlodga yetkazuvchi omil sifatida ham ahamiyat kasb etadi.

Tilshunoslik nuqtayi nazaridan allalar alohida ilmiy qimmatlidir. Ularning leksik tarkibida ishlatiladigan atoqli otlar, ya'ni onomastik birliklar, ayniqsa qiziqarli ilmiy tadqiqot obyekti sifatida ajralib turadi. Bunday birliklar orasida shaxs ismlari (antroponimlar), joy nomlari (toponimlar), shuningdek ramziy va metaforik nomlar mavjud bo'lib, ular ona tomonidan bolaga murojaat jarayonida ishlatiladi. Ayniqsa, diminutiv shakllar, laqablar va turli xil ramziy nomlar ona nutqi orqali bolaga ijobiy ma'naviy ta'sir ko'rsatadi. Shu tarzda onomastik birliklar ona tilaklari, orzu-umidlari, tarbiyaviy qadriyatlari va madaniy qarashlarini bolaga yetkazuvchi vosita sifatida xizmat qiladi.

Zamonaviy tilshunoslikda onomastik birliklarni raqamli korpuslar asosida o'rganish ilmiy tadqiqotlarning samaradorligini sezilarli darajada oshirmoqda. Raqamli texnologiyalar yordamida katta hajmdagi folklor matnlarini tizimli tarzda tahlil qilish, atoqli otlarning chastotasini aniqlash, ularning kontekstual va funksional xususiyatlarini o'rganish imkoniyati paydo bo'ldi. Shu bilan birga, korpusli tahlil orqali onomastik birliklarning mintaqaviy va gender asosidagi farqlari, ularning pragmatik va madaniy konnotatsiyalari ham aniqlandi. Bu usul an'anaviy tadqiqot metodlariga nisbatan aniqroq va keng qamrovli ma'lumot beradi, shuningdek, o'zbek folklorining lingvistik va madaniy jihatlarini chuqurroq tushunishga imkon yaratadi.

Shu sababli, o'zbek allalaridagi onomastik birliklarni raqamli korpus asosida tadqiq etish nafaqat tilshunoslik, balki etnografiya, sotsiolingvistika va lingvokulturologiya sohaları uchun ham dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi. Mazkur maqolaning asosiy maqsadi o'zbek allalarida uchraydigan onomastik birliklarni tizimli tahlil qilish, ularning lingvokulturologik va sotsiolingvistik funksiyalarini aniqlash hamda ularning folklor matnlaridagi kommunikativ va madaniy ahamiyatini ochib berishdan iborat.

Tadqiqot metodlari. Tadqiqot jarayonida kompleks lingvistik metodlardan foydalanildi, bu esa allalarni tahlil qilishning ilmiy asoslangan va tizimli usulini ta'minladi. Asosiy metod sifatida raqamli korpus tahlili tanlandi. Shu maqsadda o'zbek allalarining matnlari elektron shaklda jamlanib, maxsus lingvistik dasturlar yordamida qayta ishlanib, onomastik birliklarning chastotasi, kontekstual ishlatilishi va funksional xususiyatlari aniqlandi. Bundan tashqari, tavsifiy metod yordamida onomastik birliklarning strukturaviy va semantik xususiyatlari o'rganildi. Ushbu metod orqali ismlar, laqablar va joy nomlarining grammatika va semantika jihatidan qaysi

strukturalarga mansub ekani, ularning matndagi pozitsiyasi va kommunikativ roli aniqlandi.

Tarixiy-etimologik metod atoqli otlarning kelib chiqishini, ularning tarixiy manbalari va lingvistik rivojlanish yo'llarini yoritishda qo'llanildi. Shu metod yordamida o'zbek allalarida uchraydigan ismlarning turk, fors, arab va boshqa tillardan kelib chiqqan qatlamlari aniqlanib, ularning tarixiy va madaniy konteksti tahlil qilindi.

Lingvokulturologik yondashuv asosida ismlar va joy nomlarining madaniy konnotatsiyasi tahlil qilindi. Bu metod yordamida onomastik birliklar xalqning qadriyatlarini, urf-odatlarini va madaniy qadriyatlarini aks ettiruvchi vosita sifatida baholandi.

Sotsiolingvistik metod yordamida allalarda ism tanlash jarayonining ijtimoiy omillar, jumladan, jins, mintaqa, oilaviy an'ana va ijtimoiy mavqe bilan bog'liqligi o'rganildi. Shu tarzda, ism va laqablar orqali jamiyatning ijtimoiy strukturasini ham kuzatish imkoniyati paydo bo'ldi.

Shuningdek, statistik metod asosida antroponimlarning qo'llanish chastotasi aniqlanib, ularning nisbiy faolligi baholandi. Bu metod korpusli tahlil bilan birgalikda ishlatilganda, onomastik birliklarning matndagi funksional ahamiyatini va ular orqali uzatiladigan ma'naviy va madaniy mazmunni aniqlash imkonini berdi. Natijada, kompleks metodologiya yordamida o'zbek allalaridagi onomastik birliklarning lingvistik, sotsiolingvistik va madaniy jihatlari tizimli va ilmiy asosda ochib berildi.

Natijalar. Raqamli korpus asosida olib borilgan tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, o'zbek allalarida onomastik birliklar keng va tizimli tarzda qo'llaniladi. Eng faol qatlamni antroponimlar tashkil etib, ular asosan bolaning ismi, erkalatish shakllari va ramziy murojaat birliklari ko'rinishida namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, ko'plab allalarda bolaning haqiqiy ismi emas, balki ona tomonidan ifodalangan orzu-istaklarni aks ettiruvchi ramziy nomlar uchraydi. Bu holat antroponimlarning pragmatik va emotsional funksiyasini kuchaytiradi, ya'ni ism orqali ona farzandga mehrini, tilak va intilishlarini yetkazadi.

Toponimlar, ya'ni joy nomlari, allalarda kamroq uchrasa-da, ular Vatan, yurt, hudud va makon tushunchalarini ifodalashda muhim rol o'ynaydi. Shu tariqa, toponimlar orqali allalar milliy xotira va madaniy identifikatsiya vositasi sifatida ishlatiladi.

Statistik tahlil natijalari ko'rsatdiki, diniy va milliy mazmundagi ismlar eng yuqori chastotaga ega. Bu holat allalarning madaniy asoslanganligini va xalqning qadriyatlari, urf-odatlari hamda tarixiy xotirasini aks ettirishini tasdiqlaydi. Masalan, bolaga berilgan ismlarda Alloh, Muhammad, Zaynab kabi diniy nomlar, shuningdek, milliy qadriyat va tarixiy shaxslar bilan bog'liq ismlar yuqori chastotada uchraydi.

Tahlil shuni ko'rsatdiki, onomastik birliklarning qo'llanilishi nafaqat leksik va semantik xususiyatga ega, balki lingvokulturologik va sotsiolingvistik kontekstda ham

muhim ahamiyat kasb etadi. Ism va laqablar orqali ona o'z madaniy qarashlarini, tarbiyaviy qadriyatlarini va emotsional xohishlarini bolaga uzatadi, shuningdek, farzandning jamiyatdagi mavqeini tushuntirish va unga ijtimoiy identifikatsiya berish imkoniyatini yaratadi.

Natijalar shuni ko'rsatdiki, o'zbek allalarida onomastik birliklar kompleks va funksional jihatdan boy bo'lib, ular lingvistik, madaniy va sotsial jihatlarni birlashtiruvchi vosita sifatida xizmat qiladi. Shu sababli onomastik birliklarni raqamli korpus asosida tadqiq qilish, ularning turli funksiyalarini aniqlash va kontekstual ishlatilishini o'rganish dolzarb ilmiy vazifa hisoblanadi.

Muhokama. Olingan natijalar o'zbek allalarini onomastik jihatdan boy va mazmunan chuqur matnlar sifatida talqin qilish imkonini beradi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, allalarda uchraydigan antroponimlar nafaqat bolaning shaxsiy identifikatsiyasini ta'minlaydi, balki ona tomonidan bolaga uzatiladigan ijtimoiy va madaniy qarashlarni, qadriyatlar va tarbiyaviy xohishlarni aks ettiradi. Masalan, diminutiv shakllar va ramziy nomlar ona nutqi orqali mehr-muhabbat va tarbiyaviy intilishlarni ifodalashda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Shu jihatdan, onomastik birliklar allalarni lingvokulturologik matn sifatida baholashga asos bo'ladi, ya'ni ular orqali xalqning tarixiy xotirasi, madaniy qadriyatlari va ijtimoiy strukturalari aniqlanadi va talqin qilinadi.

Raqamli korpus asosida olib borilgan tahlil an'anaviy tadqiqot usullariga nisbatan aniqroq va tizimli natijalar berdi. Elektron matnlarni qayta ishlash, chastotani hisoblash va kontekstual tahlil imkoniyati tadqiqotchilarga onomastik birliklarning strukturaviy, semantik va pragmatik xususiyatlarini chuqur o'rganish imkonini yaratdi. Shu bilan birga, raqamli yondashuv folklor matnlarini saqlash va ularni kelajak avlodlarga yetkazish imkonini ham ta'minlaydi. Bu esa o'zbek allalarini faqat og'zaki an'ana sifatida emas, balki ilmiy, texnologik va madaniy meros sifatida saqlash va tahlil qilish imkonini beradi.

Bundan tashqari, raqamli korpus yordamida olingan natijalar regional, jinsiy va davriy farqlarni aniqlashga imkon berdi. Masalan, turli hududlarda ishlatiladigan diminutivlar va ramziy nomlar farqlanishi, shuningdek, diniy va milliy mazmundagi antroponimlarning chastotasi va konteksti allalarning ijtimoiy va madaniy funksiyalarini yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Shu jihatdan, tadqiqot lingvistik, sotsiolingvistik va lingvokulturologik yondashuvlarni birlashtirgan kompleks metod sifatida ilmiy ahamiyat kasb etadi. Natijada, raqamli korpus asosidagi tahlil o'zbek allalarini tizimli, ilmiy asoslangan va ko'p qirrali yondashuv bilan o'rganish imkonini berdi. Shu bilan birga, onomastik birliklarning lingvistik, madaniy va ijtimoiy funksiyalari yanada aniqroq ochib berildi, bu esa xalq og'zaki ijodining mazmuniy va ilmiy jihatdan boyligini tasdiqlaydi.

Xulosa qilib aytganda, o'zbek allalaridagi onomastik birliklar nafaqat lingvistik jihatdan qimmatli, balki xalqning madaniy xotirasi, milliy qadriyatlari, ijtimoiy va

tarbiyaviy qarashlarini aks ettiruvchi muhim vosita hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, allalardagi antroponimlar va toponimlar ona nutqi orqali bolaga uzatiladigan ijtimoiy-intellektual, madaniy va emotsional mazmunni ta'minlaydi. Raqamli korpus asosida olib borilgan tahlil bu birliklarning funksional, semantik va pragmatik imkoniyatlarini yanada chuqurroq ochib berdi, ularning matndagi vazifalari va kontekstual ishlatilishini aniqladi.

Shuningdek, tadqiqotning natijalari o'zbek folklorini zamonaviy lingvistik va texnologik yondashuvlar yordamida o'rganish uchun mustahkam ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi. Bu yondashuv onomastika va folklorshunoslik sohalarida keyingi izlanishlar uchun istiqbolli yo'nalishlarni belgilaydi, jumladan, elektron korpuslar yaratish, interaktiv bazalar va lingvokulturologik tahlil usullarini rivojlantirish imkoniyatlarini taqdim etadi.

Umuman olganda, o'zbek allalaridagi onomastik birliklarning tizimli tahlili nafaqat tilshunoslik, balki madaniyatshunoslik, etnografiya va sotsiolingvistika sohalarida ham dolzarb ilmiy ahamiyatga ega bo'lib, ular orqali xalqning til, madaniyat va tarixiy xotirasi birlashtirilgan holda tadqiq etilishi mumkin.

Adabiyotlar:

1. Axmedov, N. O'zbek tilining antroponimikalari. – Toshkent: Fan, 2018.
2. Allayarov, S. O'zbek xalq allalari va ularning semantik tahlili. – Toshkent: Adabiyot, 2016.
3. Azizov, T. O'zbek antroponimikasida tarixiy qatlamlar. Tilshunoslik. – №4 (2), 2019. – C. 45–58.
4. Baxtiyorov, I. Toponimika va xalq madaniyati. – Toshkent: Universitet, 2020.
5. Berdiyev, O. Lingvokulturologik tahlil va allalar. Filologiya masalalari, 2017. – №3. – B. 23–35.
6. Djamalova, L. Raqamli korpuslar va tilshunoslik tadqiqotlari. – Toshkent: Fan va Texnologiya, 2021.
7. Karimov, M. Allalardagi antroponimlar: pragmatik jihat. – Тошкент: Ўзбек тили ва адабиёти, 2018. – №5. – B. 12–27.
8. Khodjaev, R. Onomastika va sotsiolingvistik tahlil. – Toshkent: Akademiya, 2019.
9. Latipov, S. O'zbek allalarida toponimlar va hududiy belgilari. Xalq og'zaki ijodi, 2020. – №2. – B.78–91.
10. Mamatqulov, A. O'zbek xalq madaniy merosi va ona tili. – Toshkent: Fan, 2017.

АНТРОПОНИМИКА

O‘ZBEK ANTROPONIMIYASIDA NOMINATSIYA VA MOTIVATSIYA MASALALARI

Kenjayeva Sabohat Eshmamatovna

Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Qarshi davlat universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada antroponimiyaning rivojlanayotgan soha ekanligi, bu borada ilmiy izlanishlar olib borgan rus va qardosh davlatlar olimlarining ishlarida nominatsiya va motivatsiya masalalari tahlili, o‘zbek tili antroponimiyasi yetuk olimi Ernest Begmatovning tadqiqot ishlarida tahlilga tortilgan ba’zi fikr mulohazalar, ushbu olimning shogirdlari tomonidan amalga oshirilgan ilmiy izlanishlarda nominatsiya va motivatsiyaga oid bildirilgan fikrlar ilmiy tahlil qilingan. Shu bilan bir qatorda o‘zbek tilshunosligining onomasiologik aspekti, narsa va hodisalarga nom berish, ularni atash xususiyatlariga doir ba’zi mulohazalar ham berilgan. Jumladan, olimlarning o‘zbek tili antroponimiya fondining kamayib borishidagi salbiy tendensiyalarning sababi va yechimlari, onomastlar oldida turgan ulkan vazifalar to‘g‘risida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: antroponimika, onomastika, toponimika, etnonim, onomasiologiya, motivatsiya, nominatsiya, antroponimik fond, etnografik motiv, mifologik motiv, totemistik motiv, axloqiy-estetik motiv.

ВОПРОСЫ НОМИНАЦИИ И МОТИВАЦИИ В УЗБЕКСКОЙ АНТРОПОНИМИИ

Кенжаева Сабохат Эшмаматовна

доктор философии по филологическим наукам (PhD), доцент
Каршинский государственный университет

Аннотация: В данной статье говорится об антропонимии, которая является развивающейся областью в лингвистике. Анализируются научные исследования российских и зарубежных ученых, а также узбекского ученого Э.Бегматова. Научно анализируются мнения последователей ученого по вопросам номинации и мотивации. Обсуждаются причины и пути решения негативных тенденций в упадке антропонимического фонда узбекского языка, также задачи, стоящие перед ономастикой. Рассматриваются некоторые аспекты

ономасиологии узбекской лингвистики, особенности наименования вещей и явлений, а также их обозначения. В частности, обсуждаются причины и пути преодоления негативных тенденций в сокращении антропонимического фонда узбекского языка, а также огромные задачи, стоящие перед ономастикой.

Ключевые слова: антропонимика, ономастика, топонимика, этноним, ономасиология, мотивация, номинация, антропонимический фонд, этнографический мотив, мифологический мотив, тотемистический мотив, морально-эстетический мотив.

ISSUES OF NOMINATION AND MOTIVATION IN UZBEK ANTHROPONYMY

Kenzhaeva Sabohat Eshmamatovna

doctor of Philosophy (PhD) in Philological Sciences

Associate Professor

Karshi State University

Abstract. Abstract: This article discusses anthroponymy, a developing field in linguistics. It analyzes the research of Russian and international scholars, as well as that of Uzbek scholar E. Begmatov. The opinions of Begmatov's followers on issues of nomination and motivation are analyzed. Specifically, the causes and solutions to the negative trends in the decline of the Uzbek language's anthroponymic fund, as well as the challenges facing onomastics, are discussed. Several aspects of the onomasiology of Uzbek linguistics, the specifics of naming things and phenomena, and their designations are considered. Specifically, the causes and ways to overcome the negative trends in the decline of the Uzbek language's anthroponymic fund, as well as the enormous challenges facing onomastics, are discussed.

Keywords: anthroponymy, onomastics, toponymy, ethnonym, onomasiology, motivation, nomination, anthroponymic fund, ethnographic motif, mythological motif, totemic motif, moral-aesthetic motif.

Kirish. Antroponimika o'zbek onomastikasida toponimika bilan bir paytda rivoj topgan sohalardan biridir. O'zbek ismlari, asosan, o'tgan asrning 60-yillaridan ilmiy asoslarda tahlil qilina boshlandi. Endilikda antroponimika o'zbek onomastikasining muhim ilmiy yo'nalishlaridan biri sifatida tadqiq etilmoqda. Hozirgacha o'zbek ismlarining etnografik xususiyatlari, ma'no va etimologiyasi, morfologik tuzilishi, yasaliish usullari yuzasidan salmoqli ishlar amalga oshirilgan. Ammo o'zbek antroponimlarining barcha xususiyatlari, ularga doir ilmiy muammolar yetarli ravishda o'rganilgan deyish qiyin. Aynan antroponimiyani nazariy yo'nalishda o'rganish ishlari

yetarli emas. Mana shulardan biri onomastik nominatsiya, jumladan, antroponimik motivatsiya masalasidir.

Asosiy qism. O'tgan asrning 60-yillarigacha o'zbek ismlari yuzasidan targ'ibot xarakteridagi ba'zi ilmiy [12] hamda ilmiy-ommabop maqolalar [20] yozilgan bo'lsa-da, o'zbek ismlari boy faktik material sifatida keng ko'lamda to'planmagan va ilmiy tadqiq obyekti etib belgilanmagan edi. Shu sababli E.Begmatovning 1965-yili himoya qilingan "O'zbek tili antroponimikasi" [3] ishini bu sohada bajarilgan ilk tadqiqot deb baholash mumkin.

O'zbek antroponimikasi sohasida E.Begmatov boshlagan ish uning shogirdlari va hammaslamlari tomonidan muvaffaqiyatli davom ettirilmoqda. Jumladan, G'.Sattorov, R.Xudoyberganov, R.Nuriddinova, S.Kenjayeve, Sh.Temirov, N.Muminova, R.Saydullayeva, Y.Jo'rayevalar olib borgan tadqiqotlar buning dalilidir.

G'.Sattorov o'z dissertatsiyasida o'zbek ismlarining tarixi, paydo bo'lishi, ismlarning qo'yilishi bilan bog'liq rasm-rusumlar, keng ma'noda o'zbek antroponimlari etnografiyasini birinchi bo'lib keng tahlil qildi.

S.Rahimov "Xorazm mintaqaviy antroponimiyasi" mavzuidagi nomzodlik dissertatsiyasida ba'zi tarixiy va mifologik ismlarning ma'no va motivatsiyasiga oid fikrlarni berish bilan birga islom dini ta'sirida udum bo'lgan arabcha, qadimiy yahudiycha ismlar, turli marosim va urf-odatlar bilan bog'liq ismlar, yil, oy, hafta, kun nomlariga nisbat berilgan ismlarning, asosini hayvon va qushlar nomi tashkil etuvchi ismlarning qo'yilish sabablari izohlangan [16] hamda Xorazm mintaqasiga xos ismlarni lug'aviy-ma'noviy xususiyatiga ko'ra 10 ta guruhga ajratib tasniflagan.

O'zbek ismlarining motivativ asoslari tadqiq qilingan maqolalar orasida O'.Nosirovning "O'zbek tilidagi kishi nomlari haqida ba'zi mulohazalar" nomli maqolasi ajralib turadi. Unda o'zbek ismlarining berilishi, bunda amal qilinuvchi rasm-rusumlar, ismlarning tanlanishi, yaratilishiga sabab bo'luvchi turli motivlar haqida fikrlar aytilgan.

E.Begmatov va D.Abdurahmonovlar hamkorligida nashr etilgan "Ismingizning ma'nosi nima?" kitobining "O'zbek tilidagi kishi nomlari va ismlar ma'nosiga doir mulohazalar" nomli kirish qismida o'zbeklarning ism qo'yishda amal qiluvchi rasmlar, rusumlari, odatlari, ishonch va e'tiqodlariga oid qimmatli ma'lumotlar berilgan.

E.Begmatovning "Nomlar va odamlar" risolasida o'zbeklarda chaqaloqni nomlashning asosiy an'analari, bir qator ismlarning paydo bo'lishi uchun asos bo'lgan etnografik, mifologik, totemistik, axloqiy-estetik motivlar qiziqarli dalillar asosida tahlil qilingan [4].

N.Husanov o'zbek adabiy yozma yodgorliklarida uchraydigan tarixiy antroponimlarni tadqiq qilib, o'zbek tiliga arab tilidan islom dini ta'sirida o'zlashgan

Alloh, paygʻambarlar va avliyo-anbiyo ismlarining genetik maʼnosini tahlil qilgan; har bir ismning dastlab qanday maʼno va motiv bilan bogʻliqligini izohladi [21].

T.Nafasov va Sh.T.Nafasovlar atoqli otlar motivi va maʼnosiga xos quyidagi jihatni taʼkidlashadi: “Narsa (joy, kishi, jism, ilohiy tushuncha, moddiy unsur, hayvon) nomlanayotganda nom uchun tanlangan soʻz (asosan turdosh leksika)ning apellyativlik semasi yoki semalaridan biri asos qilib olinadi. Guljon ismining yaratilishida gulga xos goʻzallik semasi asos qilib olingan ... davrlar oʻtishi bilan nomlarning tarkibi oʻzgaradi, yaralishiga asos boʻlgan omillar unutiladi (oʻzgaradi, yangilanadi)” [14].

E.Begmatov va M.Norqulovalarning yozishicha, oʻzbek antroponimiyasidagi 200dan ortiq ismlar goʻzallik motivi asosida qoʻyilgan. Bunday ismlarning lugʻaviy negizini tashkil etgan apellyativlar 10 guruhga boʻlingan holda izohlangan. Mualliflar oʻzbek ismlari tarkibida axloqiy-tarbiyaviy motivlar bilan bogʻliq ismlar miqdori 300dan oshiqqligini taʼkidlagan. Bu tur ismlar 16 punktga tasniflangan [5].

Oʻzbek antroponimiyasi tizimi ham ancha izchil, sistemali oʻrganilgan. Biroq oʻzbek antroponimlariga bagʻishlangan baʼzi maqolalarda ismlar motivatsiyasi, motivatsiya turlari, asoslari haqida fikr va mulohazalar nisbatan kam, baʼzan esa yoʻl-yoʻlakay qayd qilingan. Oʻzbek ismlarining motivatsiyasi tizimini maxsus tadqiq qilish nomshunoslikning ham nazariy, ham amaliy masalalaridan sanaladi. Motivatsiya lisoniy va nolisoniy omillar uygʻunligi hamda mushtarakligini oʻzida aks ettiradigan murakkab jarayondir. Bu jarayonda oʻzbek xalqining uzoq tarixga ega milliy mentalitetini, umumbashariy va oʻzigagina xos xususiyatlarini hisobga olish zarurati borligi aniq.

Oʻzbek tilshunosligida motivatsiya muammosi bilan birinchi bor maxsus shugʻullangan tadqiqotchi S.Moʻminovdir. Uning nomzodlik dissertatsiyasi oʻzbek tilida okkazional nutqiy nominatsiya muammolariga bagʻishlangan. Ishning asosiy tadqiqot materialini okkazional soʻzlar motivatsiyasi tashkil qiladi [13].

Gʻ.Sattorov lugʻaviy asosida etnonimlar mujassamlangan 200 ga yaqin ismlarni aniqlagan va ularni 4 guruhga boʻlib tasniflagan [17]. O.Bozorov esa oʻzbek ismlari semantik strukturasida oʻz ifodasini topgan estetik vazifalar xususida toʻxtalgan. Bu tushuncha yoqimli gullar nomiga nisbat berilgan ismlarda (Guli, Lola, Rayhon, Nargiza, Gulasal), erkaklar va ayollarning emotsional estetik ottenkaga ega ismida (Botir, Shavkat, Goʻzal, Maftuna), shuningdek, estetik motiv nomning akustik xususiyatida sezilib turuvchi (Zilola, Ahror) ismlarda ifodalangan [1].

E.Begmatov oʻzbek antroponimlar fondi kamayib borishi sabablari haqida fikr yuritib, aslida, bu masala antroponimlar motivatsiyasi jarayoni bilan bevosita bogʻliqligini taʼkidlagan: “...hozirgi oʻzbek antroponimiyasi rivojida baʼzi salbiy tendensiyalar ham koʻzga tashlanadi. Bu, avvalo, oʻzbek antroponimiyasi fondining miqdoran qisqarib borayotgani bolalarga bir xil, oʻxshash nomlarning qoʻyilayotganida koʻrinadi. Bu ikki sababga koʻra yuzaga keldi: a) antroponimiyaning oʻz tabiiy rivoji

asosida; b) antroponimiya rivojiga ongli aralashish tufayli” [6]. Olim bu ikki salbiy tendensiya ko‘rinishlarini 7 bandda birma-bir tahlil qilgan va quyidagi xulosaga kelgan: “Keltirilgan sabablar hozirgi o‘zbek antroponimiyasi sistemasidan ko‘pgina nomlarning chiqib ketishiga va o‘zbek ismlari fondining kamayishiga olib kelmoqda. Antroponimik fondning kamayishi tilda bir xil, o‘xshash ismlarning ko‘payishiga, shaxslarni ism berish orqali o‘zaro farqlash (differensiatsiya qilish) imkoniyatining susayishiga olib keladi. Bu salbiy tendensiya bo‘lib, uning oldini olish tilshunoslar, ayniqsa, onomastlar oldida turgan dolzarb masalalardan biridir” [7].

Turkiy tillar antroponimiyasining motivatsiyasi haqida gap borganda aksariyat tadqiqotchilar ismning emas, balki uning negizida yotgan leksik birlikning qanday narsa yoki hodisaning nomini ifodalashidan kelib chiqishadi. Holbuki, so‘zning ism uchun asos qilib olinayotgan ma‘nosi ko‘p holda so‘zning umumiy denotativ ma‘nosiga emas, so‘zda mavjud bo‘lgan ma‘noning bir qirrasiga asoslanadi. Masalan, Arslon erkaklar ismi turdosh ot sifatida hayvonning bir turi ma‘nosini ifodalasa, uning ism uchun motiv bo‘layotgan ma‘nosi “kuchli, qudratli” semasiga tegishlidir. Demak, antroponimlarni ijtimoiy tilshunoslik nuqtayi nazaridan tadqiq va tasnif qilganda leksemaning atoqli otga, bu o‘rinda ism hosil qilish yoki tanlashga bois (motiv) bo‘layotgan semasi belgilanishi ham ko‘zda tutilishi lozim bo‘ladi. Ismlarning sotsiolingvistik xususiyatlarini tadqiq qilganda shunday tamoyilga asoslanish zarur.

Narsa, hodisa, mavjudotlarning atalish, nomlanish sabab hamda asoslarini aniqlash juda qadimdan kishilarni qiziqtirgan, bilishga va anglashga undagan [18]. Tilshunoslik fani paydo bo‘lgach, nomlash, nom berish muammolari bilan uning nominatsiya deb yuritiluvchi sohasi shug‘ullana boshladi. Ko‘p holda nominatsiya bilan bir qatorda onomasiologiya (onomatologiya) terminlari ham tilga olinadi.

Fikrimizcha, onomasiologiya shunchaki nomlash, atash haqidagi soha emas, balki xalqning nom berish san‘atini, nom berish mahoratini o‘rganuvchi soha deb ham baholanmoqda, chunki nom narsa va hodisalarni nomlash uchun shunchaki bir amallab nom berish emas, balki unga estetik, etikaviy jihatdan yondashish, keng ma‘noda baholash, unga inson, ya‘ni nomlovchi munosabatini ifodalash hamdir. Shu sababli onomasiologiya tushunchasi “nom berish san‘ati” deb ham talqin qilinganida [8] ma‘lum asos bor.

O‘zbek tilshunosligida leksikani tadqiq qilishning onomasiologik aspekti yetarli rivojlangan emas. Shu sababli mavjud adabiyotlarda o‘zbek onomasiologiyasiga doir asosli fikrlar ham deyarli uchramaydi. Ammo o‘zbek tilida narsa va hodisalarga nom berish, ularni atash xususiyatlariga doir ba‘zi mulohazalar kasb-hunar leksikasini o‘rgangan S.Ibrohimov, R.Doniyorov, N.Ikromova, T.Tursunova kabi olimlarning ishlarida qisman mavjud.

Narsalarni atash tamoyillariga doir ular bildirgan fikrlar to'liq holda onomasiologik usul talablari asosida bayon qilingan emas. Ular kasb-hunarga oid narsalar va jarayonlarni nomlash prinsipini atamalar hosil qilishning yo'llaridan biri, ya'ni leksik-semantik usul sifatida qarashadi. Ta'kidlash kerakki, bu masalada ancha foydali fikrlar professor S.Ibrohimov tomonidan aytilgan. Olim Farg'ona vodiysi ipakchilari mazkur sohaga oid tushunchalarni qanday nomlashlari va nomlash tamoyillariga e'tibor qaratgan: "Til taraqqiyotida eng muhim masalalardan biri terminlarning etimologik (to'g'rirog'i, onomasiologik) prinsipda yaratilishidir. Shu jihatdan qaraganda ipakchilar leksikasi juda ibratlidir. 15 ta shunaqa xususiyatlar borligini aniqladik" [10].

S.Ibrohimov "Farg'ona shevalarining kasb-hunar leksikasi" (1959) asarida "Narsa va hodisalarga ularning belgilariga ko'ra nom berilishi haqida" degan bo'limida kasb-hunar leksikasida narsa va hodisalarni nomlash tamoyillari hamda bunday tamoyillarning 15 dan ortiq ko'rinishi atroflicha tahlil qilingan.

O'zbek tilshunosligida keyinchalik yuzaga kelgan ishlarda nominatsiyaga doir bayon qilingan barcha fikrlar, asosan, S.Ibrohimov ishlariga ergashish va o'sha tasnif ta'sirida paydo bo'ldi. N.Ikromova o'zbek pazandachiligi leksikasidagi nominatsion tamoyillarning 9 turini [11], R.Doniyorov o'zbek texnikaviy terminlarida nomlashning 3 turini [9], T.Tursunova chevarlik leksikasida nomlashning 11 usulini [19] keltirgan. D.Bozorova o'zbek tilida qushlarni nomlashning 13 usuli mavjudligini aniqlagan va ularni "nominatsiya" termini [2] bilan atagan.

N.Oxunov Qo'qon xonligi arxivi hujjatlaridagi 2000ga yaqin antroponimlarni pragmalingsvistik xususiyatlariga jiddiy e'tibor qaratgan va ularni yuzboshi, to'qsoba, dodxoh, miraxo'r, eshikog'asi, mergan, yasovul, yasovulboshi kabi kasb-hunar, mansab, lavozim nomlari bilan qo'llanishiga ko'ra 22 ta guruhga ajratgan [15].

Onomasiologik tamoyillar haqida gap borganda ikki aspektni farqlash kerak: birinchisi, o'zbek tilining o'zida o'zbek xalqi tomonidan yaratilgan nomlar; ikkinchisi, o'zbek tiliga boshqa tillardan o'zlashgan so'zlarning paydo bo'lishidagi onomasiologik asoslar.

O'zbek tilshunosligida lisoniy materialni onomasiologik tahlil qilishning ilmiy usullari hamon tadqiqatlab. Masalan, biror so'z-nomni u yoki bu onomasiologik guruhga kiritish uchun qanday belgilar hisobga olinishi kerak? Bizningcha, so'z-nom paydo bo'lishi uchun asos bo'lgan ilk belgi yetakchi deb hisoblanmog'i lozim. Ammo mavjud ishlarda ba'zi hollarda so'z-nomlarni so'z ifodalovchi ko'chma ma'nolarga yoki etnografik ma'nolarga qarab guruhlash hollari ham uchraydi. Holbuki, nomdagi muayyan ma'no-mazmun keyinchalik yuzaga kelgan va u so'zning paydo bo'lishidagi belgini anglatuvchi nominativ asos bilan aloqador bo'lmasligi mumkin. Chunonchi, bir qator ishlarda *beshikkertti* nomi rasm-rusum bilan bog'liq nomlar qatoriga kiritiladi. Onomasiologiya nuqtayi nazaridan bu so'zning yuzaga kelishi "beshikni kertish",

ya'ni beshikka kertish usulida belgi qo'yish jarayoni bilan bog'liqdir. Nomni yasash uchun mana shu harakat, jarayon asos, belgi qilib olingan. Nomning yuzaga kelishidagi onomasiologik asos mana shu belgidir. Bu so'zning ma'lum rasm-rusumni ifodalashi esa uning ikkinchi funksional ma'nosidir.

Shuningdek, so'z-nomlarni onomasiologik nuqtayi nazardan tasnif qilishga bag'ishlangan ishlarning ko'pida birinchi o'rinda o'xshatish tamoyili keltiriladi. Bizningcha, onomasiologik tasnifda birinchi o'rinda qadimiy va tabiiy belgilarga asoslanib yaratilgan nomlar guruhi keltirilishi lozim, chunki bunday so'z-nomlar tilda qadimiy bo'lib, ilmiy tasnifda tarixiy-tadrijiy tamoyilning izchilligini ta'minlaydi. O'xshatish tamoyiliga kiruvchi va majoziy-ramziy tushunchalar, diniy va etnografik tasavvurlar asosida yaratilgan so'zlar aslida keyingi davrlar mahsulidir.

Xulosa. Demak, onomasiologik tasnif, onomasiologik guruhlarini izchil tartiblash va joylashtirish masalalari ham ma'lum aniqliklarni talab qiladi. Onomasiologik tadqiqotlarning keltirilganlardan tashqari yana nominatsiyada, ya'ni biror narsa yoki hodisani, obyektini nomlashda unga xos xarakterli belgilarni payqash, ajrata olish va uni nomlash uchun asos qilib olinganini aniqlash yetakchi o'rin tutadi. Nomda, odatda, mana shu belgi haqidagi tushuncha hamda tasavvur yetakchilik rolini o'ynaydi va o'shani o'zida ifodalaydi.

Adabiyotlar:

1. Базаров О. К вопросу эстетической функции современных узбекских личных имен / Материалы конференции по ономастике Узбекистана. – Джизак, 1985. – С. 50-51.
2. Базарова Д.Х. История формирования и развитие зоологической терминологии узбекского языка. – Тошкент: Фан, 1978. – Б. 60-75.
3. Бегматов Э. Антропонимика узбекского языка: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Ташкент: Фан, 1965. – С. 28.
4. Бегматов Э. Номлар ва одамлар. – Тошкент: Фан, 1966. – Б. 11, 19, 29, 31, 36.
5. Бегматов Э., Норкулова М. Исmlарда гўзаллик ва нафосат мотивлари // Жой номлари – халқ тили маънавиятининг нодир мероси. – Навоий, 1998. – Б. 16-17.
6. Бегматов Э.А. Ҳозирги ўзбек антропонимияси ривождаги баъзи бир тенденциялар / Ономастика Узбекистана. Тезисы республиканской конференции. – Ташкент, 1989. – С. 112.
7. Бегматов Э.А. Ҳозирги ўзбек антропонимияси ривождаги баъзи бир тенденциялар / Ономастика Узбекистана. Тезисы республиканской конференции. – Ташкент, 1989. – 113-б.

8. Большая советская энциклопедия. – № 31. – Москва, БСЭ, 1955. – С.35.
9. Дониёров Р. Ўзбек тили техник терминологиясининг айрим масалалари. – Тошкент: Фан, 1977. – Б. 81-84.
10. Ибрагимов С. Опыт исследования лексики шелководов Ферганской долины: Автореф. дисс. ...канд. филол. наук. – Л., 1950. – С. 20.
11. Икромов Н. Ўзбек тилида таомларга ном қўйиш принципларига доир // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1967. – № 1. – Б. 49-51.
12. Менажиев Я.М., Азаматов Х.А. Исмнингизнинг маъноси нима? – Тошкент: Фан, 1964. Иккинчи нашри, 1968.; Менажиев Я.М., Азаматов Х.А. Исмнингизнинг маъноси нима? // Фан ва турмуш. – Тошкент, 1964. – № 7. – Б. 16.; 1964. – № 8. – Б. 13.; 1964. – № 9. – Б. 38.
13. Мўминов С.М. Оказионал нутқий номинида мотивациянинг роли: Филол. фанлари номзоди ... дисс. – Тошкент, 1990. – Б. 6; Роль мотивации в окказионально-речевых номинациях: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 1990. – 20 с.
14. Нафасов Т., Нафасов Ш.Т. Атоқли отларга хос умумий хусусиятлар // Жой номлари – халқ тили маънавиятининг нодир мероси. – Навоий, 1998. – Б. 49.
15. Охунов Н. XIX аср Қўқон хонлиги архиви ҳужжатларидаги антропонимларни ўрганишга доир // Ономастика (Илмий мақолалар тўплами). – Самарқанд, 2014. – №4. – Б. 53-61.
16. Раҳимов С. Хоразм минтақавий антропонимияси: Филол. фанлари номзоди ... дисс. – Тошкент, 1998. 43-59-б.
17. Саттаров Г. Этноантропонимы // Материалы конференции по ономастике Узбекистана. – Джизак, 1985. – С. 46.
18. Топоров В.Н. Из области теоритической топономастики // Вопросы языкознания. – Москва, 1962. – № 6. – С. 3.
19. Турсунова Т. Ўзбек тили амалий санъати лексикаси. – Тошкент: Фан, 1978. – Б. 69-71.
20. Шамсиева М. Кишиларга атаб қўйилган номлар // Адабиётшунослик ва тилшунослик масалалари. 4-китоб. – Тошкент, 1962. – Б. 456-463; Носиров Ў. Ўзбек тилининг киши номлари ҳақида баъзи мулоҳазалар / Қарши ДПИ илмий асарлари. 17-китоб. – Тошкент, 1965. – Б. 193-206.
21. Ҳусанов Н.А. XV аср ўзбек адабий ёдгорликларидаги антропонимларнинг лексик-семантик ва услубий хусусиятлари. – Тошкент, 2000. – Б. 21-22.

АНТРОПОНИМИКА – АНТРОПОНИМИК БИРЛИКЛАРНИ ТАДҚИҚ ЕТУВЧИ СОҲА СИФАТИДА

Djurayeva Yulduz G‘aybullayevna

filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori(PhD) dotsent v.b.

Qarshi davlat universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada onomastikaning antroponimika bo‘limi kishi ismlari, familiyalari, otaismmlari, laqab va taxalluslari, kriptonimlar (yashirin nomlar)ni o‘rganuvchi tilshunoslik sohasi sifatida tadqiq qilinadi. Antroponimlar til lug‘aviy boyligining tarkibiy qismlaridan birini tashkil etadi. Shuning uchun ham har bir davrda antroponimik birliklarga oid materiallarni yig‘ish va tadqiq etishga alohida e‘tibor qaratib kelinmoqda. Maqolada antroponimik birliklarning yuzaga kelishida xalqning tarixi, madaniyati, milliy qadriyatlari, urf-odatlar, orzu-istaklari muhim o‘rin egallashi yuzasidan fikr yuritilib, antropotsentrik tilshunoslik antroponimlarni xalq madaniyati va tarixini o‘zida aks ettirgan manba sifatida tadqiq etayotgani yuzasidan fikr yuritiladi. Antroponimika sohasi nazariy va amaliy antroponimikaga ajratilgan holda jamiyatdagi boshqa fanlar bilan uzviy bog‘liqlikda rivojlanib borayotganligi tahlil etiladi.

Kalit so‘zlar: onomastika, antroponimika, antroponimiya, antroponim, antroponimikon, atoqli otlar, antroponimik birliklar, kishi ismlari, ismlar zaxirasi, antropotsentrik tilshunoslik, lingvistik va ekstralingvistik omillar, motiv, motivlanish.

АНТРОПОНИМИКА – КАК ОБЛАСТЬ ИЗУЧЕНИЯ АНТРОПОНИМИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ

Джураева Юлдуз Гайбуллаевна

доктор философии (PhD) по филологическим наукам, и.о. доцента

Каршинский государственный университет

Аннотация. В данной статье говорится об антропонимике, которая изучает личные имена, фамилии, отчества, прозвища и псевдонимы, а также криптонимы (скрытые имена). Антропонимы составляют одну из структурных частей лексического богатства языка. Поэтому в каждый исторический период особое внимание уделяется сбору и исследованию материалов, связанных с антропонимическими единицами. В статье рассматривается значимая роль истории народа, его культуры, национальных ценностей, традиций, обычаев, а также чаяний и устремлений в формировании антропонимических единиц, а также подчеркивается, что антропоцентрическая лингвистика исследует антропонимы как источник, отражающий культуру и историю народа.

Анализируется также развитие антропонимики, подразделяемой на теоретическую и прикладную, в тесной взаимосвязи с другими науками общества.

Ключевые слова: ономастика, антропонимика, антропонимия, антропоним, антропонимикон, имена собственные, антропонимические единицы, личные имена, антропонимический фонд, антропоцентрическая лингвистика, лингвистические и экстралингвистические факторы, мотив, мотивация.

ANTHROPONYMY AS A FIELD OF STUDYING ANTHROPONYMIC UNITS

Djuraeva Yulduz Gaybullayevna

Doctor of Philosophy (PhD) in Philological Sciences

Acting Associate Professor

Karshi State University

Abstract. This article discusses anthroponymy, which studies personal names, surnames, patronymics, nicknames, and pseudonyms, as well as cryptonyms (hidden names). Anthroponyms constitute one of the structural components of the lexical wealth of a language. Therefore, in each historical period, special attention is paid to the collection and study of materials related to anthroponymic units. The article examines the significant role of a people's history, culture, national values, traditions, customs, as well as aspirations and aspirations in the formation of anthroponymic units, and emphasizes that anthropocentric linguistics examines anthroponyms as a source reflecting the culture and history of a people. The development of anthroponymy, divided into theoretical and applied, is also analyzed in close connection with other social sciences.

Keywords: onomastics, anthroponymy, anthroponymy, anthroponym, anthroponymicon, proper names, anthroponymic units, personal names, anthroponymic fund, anthropocentric linguistics, linguistic and extralinguistic factors, motive, motivation.

Onomastikaning kishi ismlari, otaismi, familiyasi, laqabi, taxallusi va kriptonim (yashirin ism)larni tadqiq etuvchi bo'limi antroponimika hisoblanadi.

Antroponim – asli grekcha so'z bo'lib, antro – odam + onim, ya'ni kishilarga berilgan atoqli otlardir. O'zbek tilida bu termin o'rnida ism, kishi ismi, odam otlari, kishi nomlari kabi terminlar qo'llaniladi [2,10].

Antroponimika – leksikologiyaning (onomastkaning) kishi nomlarini o'rganuvchi bo'limi [4,15].

Insoniyat tarixining har bir davrida yashagan etnoslar o'z antroponimikoni, ya'ni ismlar ro'yxatiga ega bo'lgan. Antroponimlar til lug'aviy boyligining tarkibiy qismlaridan birini tashkil etadi. Shuning uchun ham har bir davrda antroponimik birliklarga oid materiallarni yig'ish va tadqiq etishga alohida e'tibor qaratib kelinmoqda.

Ernst Begmatovning ta'kidlashicha, "atoqli otlarning til lug'aviy tizimidagi o'rni, ularning lug'aviy ma'nosi, tushuncha, kommunikativ, nominativ vazifalari va boshqalar o'ta murakkab muammolardan biri bo'lib, tilshunoslar orasida turli fikr va munozaralarni tug'dirib kelmoqda hamda bu masalada bir fikrga kelingan deb bo'lmaydi" [2,89].

Antroponimik birliklarning yuzaga kelishida xalqning tarixi, milliy madaniyati, ijtimoiy hayoti, diniy-falsafiy qarashlari, urf-odatlar, an'analari, e'tiqodlari hamda orzu-istaklari o'z aksini topadi. Shunday ekan, antroponimik birliklar ham tilning boshqa leksik qatlamlari singari xalq ma'naviy qadriyatlarining tarkibiy qismi sanaladi, chunki "... jamiyatning kundalik muloqoti, lisoniy hayoti uchun zarur bo'lgan bir ehtiyoj – bu obyektiv borliqdagi narsa va hodisalar, tirik mavjudotlarning har birini alohida, yakalab, donalab nomlashdir" [2,6].

"... xalq ijodining nodir namunalarini asrab-avaylash va rivojlantirish, uni kelgusi avlodlarga bezavol yetkazish jahondagi ilg'or fikrli olimlar va san'atkorlarning, davlat va jamoat arboblari, barcha madaniyat ahlining ezgu burchidir" [1].

Mazkur fikrlar, albatta, o'zbek tilshunosligida amalga oshirilayotgan ilmiy tadqiqotlarga ham taalluqli. Yurtimizda amalga oshirilayotgan ulkan o'zgarishlar, ilmfan sohasiga qaratilayotgan alohida e'tibor o'zbek tilshunosligi va uning tadqiq ishlari hamda yo'nalishlari oldiga ham milliylik zaminidan uzilmagan, jahonning zamonaviy taraqqiyot motivlariga mos, pragmatik qiymati yuqori bo'lgan yangi tadqiqotlar yaratish vazifasini qo'yimoqda.

Atoqli otlarni, xususan, antroponimlarni o'rganish uzoq tarixga ega bo'lib, uning davriy taraqqiyoti davomida tadqiqotchilar ismlar ontologiyasi hamda ularning vazifalanish masalalariga e'tibor qaratganlar. Ilmiy bilimlarning turli sathlari vakillarining ismga bo'lgan qiziqishlari alohida shaxs ongida va jamiyat hayotining turli bosqichlarida ismlarga katta hurmat bilan yondashilishiga sabab bo'lgan. Farzand uchun tanlanadigan ismning ahamiyati va inson hayotidagi o'rni yuzasidan tariximizning turli davrlarida ko'plab ibratli fikrlar aytilgan. Masalan, N. Mahmudovning quyidagi fikrlari oilada yangi tug'ilgan farzand uchun ism tanlashga alohida e'tibor bilan yondashish lozimligini ta'kidlaydi: "musulmon bolasining qulog'i tashqi dunyoga ilk daf'a muborak azon sasi bilan ochiladikim, oiladagi bu ma'raka murg'ak vujudagi islomiy va insoniy ruh tarbiyasining

ibtidosidir. Shu pokiza sas ketidan beg‘ubor go‘dak ona tilida eshitadigan avvalgi kalom o‘zining yarashqli ismi sharifidurkim, hazrat Alisher Navoiy aytganlaridek, tarbiyaning biri bolaga yaxshi ot qo‘yish bo‘lib, uni oti bilan chaqirganlarida, u uyaladigan bo‘lmasligi kerak” [7,9].

Shuni alohida ta’kidlashimiz lozimki, XXI asr ostonasida onomastika chegaralari fandagi antropotsentrik tadqiqot va izlanishlar tufayli kengaya bordi. Antropotsentrizmning asosiy maqsadi fanlararo faol tadqiqotlar zaruriyatiga e’tibor qaratish edi. Obyektni o‘ziga o‘xshashlar qatoridan ajratish uchun mo‘ljallangan, o‘ziga xos so‘zlar guruhi sifatida shaxs nomlarini o‘rganish ushbu til birliklarini tushuncha va axboriy mohiyat ko‘rinishidagi madaniy prizma orqali o‘rganuvchi tadqiqotlarga o‘z o‘rnini bo‘shatib berdi.

Kishi ismlari, asosan, shaxslarni bir-biridan nom orqali farqlash, ajratish uchun xizmat qiladi. Shu sababli bolaga tug‘ilishi bilanoq maxsus nom, ya’ni ism beriladi. Davrlar o‘taverishi bilan tildagi ismlar miqdoran ko‘payib, ma’no va shakliga ko‘ra xilmaxillik kasb etadi. Kishilarning ism tanlash madaniyati ham oshib, sayqallanib boraveradi. Ismlar zaxirasining ortib borishi ota-onalarga ulardan o‘z didlari, orzu-istaklariga mosini tanlab olish imkoniyatini beradi.

Qadimiyatning ilk davrlarida ajdodlarimiz ismlarni tildagi boshqa so‘zlar kabi qandaydir sehrli kuchga ega deb hisoblashgan. Ularning tasavvuricha, bolaga berilgan nom ism sohibi bilan qandaydir aloqadorlikka ega bo‘ladi, nom o‘sha odamning tabiatini, taqdiri va baxt-u iqbolini belgilaydi. Shu kabi ishonch va e’tiqodlar asta-sekin ismlar odamni turli yovuz kuchlar, balo-qazolardan asrashi, himoya qilishi mumkin deyilgan tasavvurlarni tug‘dirgan.

Demak, chaqaloqqa munosib, mos tushadigan ism qo‘yilsa, u turli kasalliklardan, noxush voqealar, bevaqt o‘limdan omon bo‘ladi deb hisoblangan. Natijada tildagi har bir ismning kishilarning ma’lum orzu-umidlari, diniy falsafiy qarashlari, madaniy-ma’naviy intilishlari, ijtimoiy-iqtisodiy sharoiti va boshqalar bilan bog‘liq bo‘lgan ma’lum ma’nolari, xususiyatlari paydo bo‘lgan. Qayd qilingan nuqtayi nazarlar ismlarning tanlanishi, bolaga berilishi va oila a’zolarining bolaga qo‘yilgan ismga munosabatini ifoda etadigan turli milliy, ruhiy, etnik rasm-rusumlar, udumlar, marosim va amaliy harakatlarda mujassam topgan [3,3-4].

Hozirgi kunda o‘zbek ismlari zaxirasi go‘zal va ma’noli ismlar bilan boyigan, ammo har doim ham chiroyli ism qo‘yish payida bo‘linmagan. Odamzodning olis ajdodlarida ism qo‘yish bilan bog‘liq sodda tasavvurlar bo‘lgan va bunday milliy-mahalliy tutumlar asrlar davomida amal qilib kelgan. Masalan, qadimda bolaga ikkita ism qo‘yilgan: biri chin, ikkinchisi yolg‘on ism hisoblangan. Farzand go‘daklik yoshidan o‘tib kuchga to‘lguncha, go‘yo yovuz ruhlarni chalg‘itish maqsadida uni yolg‘on ismi bilan chaqirganlar. Ya’ni ins-jinslar yolg‘on ism ortidan borib, bolani topolmaydi, deb o‘ylaganlar. Agar shunday qilinmasa, bola kasallanib, vafot etadi,

degan tushuncha bo'lgan. Bunday tasavvur va tutumlar rus, ingliz va boshqa xalqlarda ham bo'lgan [9].

O'zbek tilining antroponimiya fondini tashkil qiladigan antroponimik birliklarga quyidagilarni kiritish mumkin:

1. Ismlar.
2. Familiyalar.
3. Laqablar.
4. Taxalluslar.
5. Ota ismi.

Antroponimika sohasi nazariy va amaliy antroponimikaga ajratiladi. Nazariy antroponimika antroponimlarning paydo bo'lish va rivojlanish qonuniyatlari, ularning tuzilishi, tizimi, antroponimik modellari, biror-bir etnosga mansub bo'lgan antroponimlardagi tarixiy qatlamlar, antroponimiyada tillarning o'zaro bir-biriga ta'siri kabi masalalar bilan mashg'ul bo'lsa, amaliy antroponimika ism qo'yishda amal qilinishi kerak bo'lgan me'yor, bir ismning bir necha tillarda berilish usullari, shuningdek, antroponimik lug'atlar tuzish muammolari bilan shug'ullanadi [2,14-15].

Antroponimika ismlarning paydo bo'lishi, rivojlanishi, ismlarning nominatsion xususiyatlari, ism berishning motivativ asoslari, bunda lingvistik va nolingvistik tamoyillarning tutgan o'rnini o'rganuvchi soha sifatida rivojlanib bormoqda. Antroponim inson maqomini belgilab beruvchi indikatsiya hisoblanadi [6,29].

Mashhur tilshunos V.N. Nikonov shunday yozadi: "Bir-biridan ajralmas, amaliy va nazariy vazifalarining mavjudligi bilan antroponimika baxtlidir". Antroponimlarga qiziqish va ularni tadqiq etish juda qadimiy tarixga ega. Yuz yillar davomida bu sohada minglab asarlar yaratildi. Natijada kishi ismlarini o'rganuvchi tilshunoslikning alohida bir sohasi antroponimika paydo bo'ldi. Bu ilm xuddi toponimika, etnonimika, zoonimika, kosmonimika singari onomastikaning tarkibiy bir qismini tashkil qiladi [8,78].

Bugungi kunda o'zbek antroponimikasi ham kishi ismlarini o'rganuvchi fan sifatida tez sur'atlar bilan taraqqiy etib bormoqda. Bu sohada yangi-yangi tadqiqotlar olib borilmoqda.

Ingliz va o'zbek tillaridagi antroponimik birliklarning lingvistik xususiyatlarini tadqiq etgan D.Ibroximova antroponimik tadqiqotlar haqida shunday fikr bildiradi: "Antroponimlar bo'yicha olib borilgan bir qator tadqiqotlarda motivatsiyaning mazmun-mohiyati, antroponim so'zining mazmuniy tuzilishi, antroponimlarning etimologiyasi, shaxs nomlari strukturasi, ismlarning yuzaga kelishidagi sabab, ehtiyoj, istak-orzu va boshqa xususiyatlariga, ismlarning semantik va kontekstual mazmunining munosib yoki nomunosib holatlariga, ismlarning davr bilan bog'liqligiga e'tibor qaratiladi. Shaxs nomlarining yuzaga kelishi bir qator lisoniy va

nolisoniy omillar bilan bog‘liq. Shu boisdan ham antroponimik birliklar tadqiqotchisi ismlarni tahlil etish jarayonida tilshunoslikdan tashqari boshqa fanlarning ilmiy usullaridan, ular erishgan yutuqlardan ham foydalanishi talab qilinadi. Bu holat antroponimika sohasining boshqa ijtimoiy va tabiiy fanlar bilan aloqasini yuzaga keltiradi. Bu munosabatni quyidagilarda aks etganini ko‘rish mumkin: antroponimika va leksikologiya, antroponimika va etimologiya, antroponimika va dialektologiya, antroponimika va geografiya, antroponimika va lug‘atshunoslik, antroponimika va tarix, antroponimika va kartografiya, antroponimika va toponimika, onomastik statistika va boshqalar” tashkil etishini qayd etadi” [5,15].

Antroponimikani antroponimik birliklarni tadqiq etuvchi soha sifatida tahlil etish shuni ko‘rsatadiki, kishi ismlari bilan aloqador yo‘nalishlar, tahlil va tadqiq usullarini quyidagi uch guruhga ajratish mumkin:

1. Antroponimik nazariyalarga daxldor terminlar tahlili: ilmiy antroponimika, antroponimik yo‘nalish, antroponimik tekshirishlar, tarixiy nomlarni tiklash tutumi, tarixiy-etimologik yo‘nalish, antroponimika metodologiyasi, antroponimik qonuniyatlar, xususiy antroponimika, umumiy antroponimika kabi.

2. Kishi ismlarini o‘rganishning ilmiy yo‘nalishlari: ismlar etnografiyasi, antroponimlarning turli motivlari, antroponimlarning semantikasi, antroponimlarning davr nuqtayi nazaridan tahlili, antroponimlarning ijtimoiy kelib chiqishi, antroponimlarning muhit bilan bog‘liqligi, kartografik antroponimika, antroponimik atlas, antroponimik leksikografiya, antroponimlarni kompleks o‘rganish, antroponimlarning tarixiy-etimologik tadqiqi va boshqalar.

3. Tadqiqot usullarini esa antroponimik tasnif, antroponimik qatlamni belgilash, xronologik tasnif, ekstralingvistik tasnif, estetik tasnif va boshqalar tashkil etadi.

Antroponimlar o‘zining umumiy va xususiy belgilari bilan bir leksik sistema (tizim)ga birlashadi. Ular o‘zida lisoniy-nutqiy va ensiklopedik axborotlar (ma’nolar)ni mujassamlashtirib, shaxslarni bir-biridan ajratishga xizmat qiladi. “Antroponimlar tilning lug‘at boyligi tizimida o‘ziga xos alohida o‘ringa egadir. Bu o‘rin “odam”, “erkak”, “ayol” leksemalarining eng chekka va bo‘sh qurshovi sifatida belgilanishi mumkin. “Odam”, “erkak”, “ayol” leksemalarida antroponimik chekka va bo‘sh qurshovning mavjudligi antroponimlarning lisoniy tizimida va har bir shaxsning nutqiy faoliyatida rang-barang informativ (normativ va ekspressiv) vazifalarida yashay olishi uchun asosiy imkoniyatdir. Har bir shaxs bu imkoniyatni o‘z sharoiti, zarurati, imkoniyat xususiyatlari asosida voqelantiradi va bu leksemalarning antroponimik qurshovini o‘zicha to‘ldiradi. Shuning uchun umumlisoniy tizimda alohida olingan antroponim informativlikka ko‘ra qanchalik erkin, xoli bo‘lsa, (barcha erkak ismlarida atigi bitta informativ – “shaxs+erkak” mujassamlangan, xolos), har bir shaxs uchun har bir antroponim shu qadar boy, muayyan va seraxborotdir” [10,96].

“Antroponimlarga soʻzlararo tizimiy munosabatlarning voqelanishi nuqtayi nazaridan yondashilganda, ularning maʼlum darajada sintagmatik va paradigmatic munosabatlar, eng avvalo, antroponimlarning erkak nomlari, ayol nomlari, neytral nomlar sifatida uch guruhga ajralishi koʻrinadi. Ammo antroponimlar boshqa lugʻaviy paradigmalardan farqlanadi: antroponimik paradigma aʼzolari orasida shakliy farqlar mavjud boʻlib, umumijtimoiy informatik qiymat bir xil: shaxs+erkak, shaxs+ayol. “Erkak” va “ayol” semali antroponimlar jins jihatidan farqlanmaydigan mushtarak (neytral) nomlarga zid turadi.

Antroponimlarning soʻz va leksemaga munosabatini oʻrganish shu narsani koʻrsatdiki, kishi nomlari leksemaning olti belgi omilidan ikki omiliga (tayyorlik: nutqda grammatik morfemalarni oʻzida biriktira olish) toʻla, bir xususiyatiga (majburiylik omiliga) yarim holda javob beradi. Gap tarkibida antroponimlar odam, erkak, ayol leksemalariga xos sintagmatik qurshovga ega va ular gap boʻlagi vazifasida keladi. Shuning uchun shaxs nomlari toʻlaqonli nutqiy soʻzlar boʻlib, atigi qirq foiz umumlisoniy leksemalik belgilariga ega. Ana shu xususiyati bilan ular har bir tilning lisoniy lugʻaviy boyligidan oʻrin olish imkoniyatiga ega” [10,97].

Darhaqiqat, antroponimlar leksik tizim (sistema)ning tarkibiy bir qismi hisoblanadi, oʻz navbatida, ular ham maʼlum mikro tizimlardan tashkil topadi. Jumladan, antroponimlar ism, ota ismi, familiya, laqab, taxallus, kriptonom (yashirin nom) kabi guruhlariga ajratiladi. Bundan tashqari, kishi ismlari guruhi ham erkaklar va ayollarga qoʻyiladigan ismlar guruhini tashkil etadi.

Antroponimlar tilning lugʻat tizimida eng chekka qurshov sifatida mavjud boʻlsa-da, tilning qurilish tizimida oʻziga xos oʻringa ega. Shuning uchun ham antroponimlar deyarli barcha lugʻatlardan apellyativ leksika, yaʼni turdosh ot sifatida oʻrin oladi va izohlanadi. Antroponimik birliklar oʻz sohiblari mansub boʻlgan xalqning tarixi, diniy eʼtiqodi va madaniyatini, milliy qadriyatlari, urf-odatlarini aks ettiradi. Antroponimlar turkiy tilshunoslikning toʻngʻich asari boʻlmish Mahmud Koshgʻariyning “Devonu lugʻati-t-turk”idan boshlab koʻp tomlik “Oʻzbek tilining izohli lugʻati”gacha boʻlgan lugʻatlarning koʻpchiligidan oʻrin olib kelmoqda.

“Ism va ism qoʻyish odati – biror yakka shaxsni oʻzgalardan farqlash, ajratish ehtiyoji tufayli tugʻilgandir. Keyinchalik yuzaga kelgan va rasmiy tus olgan familiyalar, laqablar, ota ismlari, ajdodiy (pantronomik) nomlar va ularning turli-tuman koʻrinishlari, kishini atashning boshqa xil shakllari va usullari ana shunday hayotiy ehtiyojning qonuniy mahsulidir” [2,110].

Oʻzbek tilidagi ismlar zaxirasi xalqimiz dahosining serqirra ijodi ifodasi sifatida paydo boʻlgan va tinimsiz taraqqiy etib, boyib borgan. Har bir davrda oʻzbek antroponimiyasi tarkibiga yang-yangi ismlar kirib kelaveradi. Tariximizning turli davrlarida ism tanlashga turlicha yondashganlar. Har bir ijtimoiy davrning keng

tarqalgan ismlar silsilasi mavjud. Bolaga ism qo'yishdagi erkinlik nomlarning milliy boyligidan muayyan ismni ixtiyoriy tanlashda namoyon bo'ladi. Lekin hech bir otalari o'zi yashayotgan muhit, davr, ijtimoiy-iqtisodiy sharoit, madaniy-ma'naviy turmush talablaridan tamoman chetga chiqib keta olmaydi. Ushbu omillar kishi ismlarining yuzaga kelishi, o'zgarishi va rivoji uchun doimo sezilarli ta'sir o'tkazib turadi. Demak, jamiyat rivojlanishi bilan kishi ismlari tarkibi ham yangilanib, kengayib boraveradi. Demak, antroponimika kishi ismlarini xalqning tarixi, madaniyati, ijtimoiy-siyosiy hayoti bilan uzviy bog'liqlikda tadqiq etadi.

Xalqimiz tarixi davomida yuzaga kelgan har bir ismda milliy madaniyatimiz, qadriyatlarimiz, kishilarning go'zal orzulari mujassamlashgan. Shu o'rinda o'zbek ismlariga bir nazar solaylik: *Tursunboy, Sotiboldi, Xolbek, Arslonbek, Normuhammad, Tojiboy, Ochilboy, Baxtiyor, Sobirjon, Nodirbek, Quvonchbek, Islombek, Xushnudbek, Muhammadali, Abdulloh, Nurmuhammad, Abdurahmon, Firdavsbek, Imronbek; Oyruxsor, Oysifat, Oysahat, Norgul, Oygul, Bibisuluv, Bahor, Kumush, Gavhar, Gulchehra, Dildor, Lobar, Laylo, Dilrabo, Nafisa, Nodira, Iqboloy, Iymona, Inobat, Kamola, Parizoda, Parijahon, Fozila, Zilola, Zarina, Zulfira, Zulfiya, Azima, Amina, Yasmina, Madinabonu, Malikabonu, Muslima...* . Bu ismlarning barchasida xalqimizning o'ziga xos dunyoqarashi, davr ruhi, otalarning orzu-istaklari o'z ifodasini topgan.

Antroponimlar umumijtimoiy, ya'ni lisoniy lug'aviy boylikning eng chekkasidan o'rin olsa-da, alohida olingan shaxs nutqida faol leksik boylik sifatida qo'llanaveradi, zero umumijtimoiy-lisoniy bosqichda antroponimik chegara va eng zarur lisoniy bo'sh qurshovni tashkil etadi. Bu qurshov lisoniy bosqichda faqat imkoniyat sirasida mavjuddir, xolos. Har bir shaxs uchun bu qurshov shaxsiy va xususiydir.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning Xalqaro baxshichilik san'ati festivali ochilishiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi / Xalq so'zi, 2019, 7-aprel. – № 68 (7298).
2. Бегматов Э. Ўзбек тили антропонимикаси. – Тошкент: Фан, 2013. – 264.
3. Бегматов Э.Б., Кенжаева С. Ўзбек исмлари маъноси. – Тошкент: Фан, 2007. – 94 б.
4. Хожиев А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. – Тошкент, 2002. – 164 б.
5. Ибрахимова Д. Инглиз ва ўзбек тилларида антропонимик бирликларнинг лингвистик хусусиятлари: Филол. фан. фалс. док. (PhD) дисс. – Қарши, 2022. – 138 б.

6. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Москва, 2002. – 476 с.
7. Махмудов Н. Тилимизнинг тилла сандиғи. – Тошкент: Гафур Гулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2012. – 96 б.
8. Никонов В.А. Имя и общество. – Москва: Наука, 1974. – 278 с.
9. Odilov Y. “O‘zbekning o‘z so‘zlari” rukni. <https://sputniknews.uz>.
10. Худойназаров И. Антропонимларнинг тил луғат тизимидаги ўрни ва уларнинг семантик-услубий хусусиятлари (Эргаш Жуманбулбул дostonлари асосида). – Қарши, 2020. – 100 б.

TOPONIMIKA

TOPONIM YASOVCHI AYRIM QO'SHIMCHALAR XUSUSIDA

Бегимов Одил То'xtamishovich

filologiya fanlari doktori, dotsent

Qarshi davlat texnika universiteti

Аннотация. O'zbek tili toponimik tizimida toponimlar bir asr yoki tarixiy davr mahsuli bo'lmay, balki bir necha o'n asrlar davomida shakllangan. Shuning uchun ham unda O'zbekiston hududida turli davrlarda iste'molda bo'lgan turli tillar va lahjalarga tegishli toponimlarni uchratish mumkin. Toponimlar tarkibida nafaqat ularning yasalishi uchun xarakterli bo'lgan lug'aviy birliklar, balki qo'shimchalar ham mavjudligini ko'rsatadi. Mavjud toponimik materiallar tahlili sodda yasama toponimlarning shakllanishida affikslarining ishtiroki o'ziga xos ahamiyat kasb etishini ko'rsatadi. Ma'lumki, o'zbek tiliga tegishli *-cha* va fors-tojik tiliga tegishli *-ak* qo'shimchalari otlarga qo'shilib, asosdan anglashilgan tushunchaning kichraytirish ma'nolarini ifodalaydi. Lekin bu qo'shimcha toponimiyada boshqa xususiyatlarni ham namoyon qilishi kuzatiladi. Maqolada shunday xususiyatga ega bo'lgan o'zbek tilidagi *-cha*, fors-tojik tilidagi *-ak* qo'shimchalarining joy nomlari yasash imkoniyatlari Janubiy O'zbekiston toponimlari misolida tadqiq etilgan.

Калит so'zlar: toponim, oykonim, oronim, gidronim, tog', dovon, tepa, tog' tizmasi, yasovchi qo'shimcha.

О НЕКОТОРЫХ ОКОНЧАНИЯХ ОБРАЗУЮЩИХ ТОПОНИМЫ

Бегимов Одил Тохтамишович

доктор филологических наук, доцент

Каршинский государственный технический университет

Аннотация. В топонимической системе узбекского языка топонимы не являются продуктом столетия или исторического периода, а формировались на протяжении нескольких десятилетий. Именно поэтому можно обнаружить топонимы, принадлежащие к разным языкам и диалектам, которые использовались в Узбекистане в разные периоды. Состав топонимов показывает, что присутствуют не только лексические единицы, характерные для их образования, но и суффиксы. Анализ существующих топонимических

материалов показывает, что участие аффиксов в образовании простых топонимов имеет особое значение. Как известно, суффиксы *-ча*, принадлежащие узбекскому языку, и *-ак*, принадлежащие персидско-таджикскому языку, добавляются к существительным и выражают уменьшительные значения, образованного от основы. Однако отмечается, что этот суффикс также проявляет и другие особенности в топонимии. В статье рассматриваются возможности образования топонимов с помощью суффиксов *-ча* в узбекском языке и *-ак* в персидско-таджикском языке, обладающих такими особенностями, на примере топонимов Южного Узбекистана.

Ключевые слова: топоним, ойконим, ороним, гидроним, гора, перевал, холм, горный хребет, образующий суффикс.

ON SOME ENDINGS THAT FORM TOPONYMS

Beginmov Odil Tokhtamishovich

doctor of Philology, Associate Professor
Karshi State Technical University

Abstract. In the Uzbek language's toponymic system, toponyms are not the product of a single century or historical period, but rather evolved over several decades. This is why one can find toponyms belonging to different languages and dialects used in Uzbekistan at different periods. The composition of toponyms reveals that they contain not only lexical units characteristic of their formation but also suffixes. An analysis of existing toponymic materials reveals that the role of affixes in the formation of simple toponyms is particularly significant. As is well known, the suffixes *-cha* in Uzbek and *-ak* in Persian-Tajik are added to nouns and express diminutive meanings derived from the stem. However, it is noted that this suffix also exhibits other toponymic features. This article examines the possibilities of forming toponyms using the suffixes *-cha* in Uzbek and *-ak* in Persian-Tajik, which possess these features, using the example of toponyms in Southern Uzbekistan.

Keywords: toponym, oikonym, oronym, hydronym, mountain, pass, hill, mountain range, suffix-forming suffix.

Kirish. Ma'lumki, toponimlar joy nomlari sifatida til va dialektlarning rivojlanish va shakllanish tarixiga tegishli bir qancha masalalarni hal qilishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Ularda ma'lum bir hududda yashagan yoki yashayotgan u yoki bu xalqning g'oyaviy-siyosiy, iqtisodiy-madaniy, etnik tarkibi va kelib chiqishi, migratsiya va integratsiya hamda boshqa hodisalarga tegishli voqelik ham o'z ifodasini topadi. O'zbek tili toponimik tizimida toponimlar bir asr yoki tarixiy davr mahsuli bo'lmay, ular bir necha o'n asrlar davomida shakllangan. Shuning uchun ham unda

O'zbekiston hududida turli davrlarda iste'molda bo'lgan turli tillar va lahjalarga tegishli toponimlarni uchratish mumkin. O'zbek xalqining tarixiy o'tmishi, tarixiy etnografiyasi va, ayniqsa, o'zbek tilining qadimgi tarixini o'rganishda muhim ilmiy qiziqish uyg'otadigan, genetik jihatdan qarindosh (asosan), ham qarindosh bo'lmagan (qisman) til va lahjalarga mansub fonetik, lug'aviy-ma'noviy va grammatik jihatdan nihoyatda muhim arxaik elementlar saqlanib qolgan.

Maqolaning maqsadi toponimlar tarkibida uchraydigan shunday elementlardan biri bo'lgan o'zbekcha *-cha* va tojikcha *-ak* qo'shimchalarining toponimlar yasash imkoniyatlarini Janubiy O'zbekiston materiallari asosida tadqiq etishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Mavzuni nazariy jihatdan yoritish va asoslash uchun rus tilshunoslaridan N. A. Baskakov [1], I.A.Batmanov [2], B.A.Budagov [3], N.F. Katanov [4], E. Murzayev, V.I. Savina, A.L. Hromov [12], K. K.Yudahin [13], tojik tilshunosi J.Muruvvatov [7], o'zbek tilshunoslari Sh.Shoabdiraxmonov, M.Askarova [11], T.Nafasov [8]larning ishlariga tayanildi.

Tadqiqot metodologiyasining asosini tilshunoslikda qo'llaniladigan ma'lum bir tarixiy-ijtimoiy jarayondagi barcha hodisalar tarixiy va ijtimoiy voqelikdan ajralmagan holda talqin qilish tashkil etadi.

Tadqiqotning ilmiy-nazariy asoslari zamonaviy tilshunoslikning onomosologiya sohasida qo'llaniladigan ilmiy fikrlarni tahlil qilish usullaridan iborat. Shuningdek, toponimlarning lisoniy tadqiqi umumiylik va xususiylik, mohiyat va hodisa, shakl va mazmun birligidan iborat dialektik qonuniyatlarga asoslanadi.

Asosiy tadqiqot usuli sifatida qiyosiy-tarixiy, qayta tiklash, tuzilish va shakllanishiga ko'ra tahlil qilish, til faktlarini solishtirishdan foydalanilgan.

Natijalar va muhokama. Mavjud toponimik materiallar tahlili sodda yasama toponimlarning shakllanishida o'zbekcha *-cha* va fors-tojikcha *-ak* affikslarining ishtiroki o'ziga xos ahamiyat kasb etishini ko'rsatdi. Ta'kidlash joizki, o'zbek tiliga tegishli *-cha* va fors-tojik tiliga tegishli *-ak* qo'shimchalari otlarga qo'shilib, asosdan anglashilgan tushunchaning kichraytirish ma'nolarini ifodalaydi. Lekin bu qo'shimcha toponimiyada boshqa xususiyatlarni ham namoyon qilishi kuzatiladi. Jumladan, *-cha* qo'shimchasi toponimiyada sifatlar (asosan rang bildiruvchi)ga qo'shilib, ularni otlashishga xoslaydi. Ta'kidlash joizki, bu qo'shimchani qabul qilgan rang-tus bildiruvchi so'z rang belgisi tushunchasini emas, balki nomlanyotgan obyekt tushunchasini ifodalaydi. Bu hodisani o'zbek tilida *-cha* affiksi bilan yasalgan kichraytirish shaklining yangi leksik ma'no kasb etishi, yangi so'zga aylanish hodisasi bilan qiyoslash mumkin [11, 243]. Bunda yasalmalardagi kichraytirish shakli yo'qoladi: shol (gilam) – sholcha (gilamning bir turi), bog' (mevali darxtzor) – bog'cha (bolalar bog'chasi). Shunga o'xshab, *-cha* affiksi toponimiyada oq, qora, qizil, ko'k, sho'r kabi sifatlarga qo'shilganda so'zda kichraytirish ma'nosi emas, balki nomlanishga asos bo'ladigan obyekt tushunchasi yuzaga keladi. Masalan: *Qizilcha*,

Oqcha, *Ko'kcha*, *Qoracha*, *Sho'rcha* toponimlarida shu hodisani ko'rish mumkin. Lekin *Ag'bacha* (Tojikistonning Hisor vodiysida) toponimida orografik obyektни kichraytirish xususiyati mavjud. Shu xususiyatiga ko'ra, *-cha* affiksini toponim yasovchi qo'shimcha deb hisoblashimiz asosli bo'ladi. Bu qo'shimcha vositasida yasalgan joy nomlari O'zbekiston, Qozog'iston va Tojikiston toponimiyasida uchraydi. *-cha* affiksidan yasalgan nomlarning aksariyati dastlab oronim sifatida vujudga kelgan bo'lib, keyinchalik ularning ba'zilar boshqa turdagi obyekt nomlariga ham o'tganligi kuzatiladi. Jumladan, *Ko'kcha* (Buxoro viloyatidagi tog'), *Ko'kcha* (Shahrisabz, G'ijduvon tumanlaridagi qishloq; Toshkent shahridagi joy; Panj daryosining chap irmog'i), *Kekshetau//Ko'kchatog'* (Qozog'istondagi tog'), *Taxtaqoracha* (Samarqand viloyati bilan Kitob tumani o'rtasidagi dovon), *Qizilcha* (Dehqonobod tumani, Farg'ona viloyati, irmoq), *Bo'zshako'l//Bo'zchako'l* (Qozog'istondagi posyolka), *Sho'rcha* (Qarshi, joy), *Oqchova* (Chiroqchi tumanidagi qishloq) va b.

Oqchava uch komponentdan iborat: *oq+cha+va<uba*. Toponim tarkibiga ko'ra uchta morfem qismlardan tashkil topgan. Uning dastlabki yasalishi *oq+cha* shaklida bo'lib, *-cha* qo'shimchasi orografik obyekt tushunchasini shakllanishiga xizmat qilgan. Keyinchalik unga *uba* komponenti qo'shilgan va toponim hosil bo'lgan. Turkman tilida *uba* – qishloq, ovul, dehqonchilik bilan shug'ullanadigan aholi yashash joyi [9, 476]. Ozarbayjon tilida *oba* – ko'chmanchilar qarorgohi, vaqtinchalik turar joy, xutor [3, 107]. Turk tilida qishloq, ovul ma'nosidan tashqari, vodiyni ham bildiradi. Qirg'iz tilida *oboo* – tosh uyumi, tosh tepa (tog' ustida uning ruhi sharafiga tosh uyib qilingan kichik tepa), chegara belgisi sifatida qilingan uyum, marza [13, 559]. *Oboto* (<*uba+tu*) – tepa, dunglik, balandlik, qo'rg'on [2, 161], ya'ni *uba+li* – qo'rg'on o'rnida yuzaga kelgan tepalik. Oltoy tilining shimoliy dialekti tuba kiji tatarlari tilida *oboo*, *obogo* – tosh uyumi, tosh tepa, toshdan qilingan sun'iy balandlik [1, 139]. N. F. Katanov *oba*, *obo* (tosh to'dasi, uyulgan tosh) so'zini bir o'rinda mo'g'ulcha, boshqa o'rinda turkiy deb ko'rsatgan, ikkalasining ham ma'nosini farqlamagan [5, 34:137]. “Oltoy tili grammatikasi” (1869) da *obo*, *obogo* so'zi mo'g'ul tiliga oidligi, oltoylik budparastlar orasida tog' ruhi sharafiga toshni uyib qo'yish odati borligi qayd etilgan [4, 222]. Obolar tog' cho'qqilari, tog'larning oshib o'tiladigan joylarida, yo'llarning tutash va ayrilish nuqtalarida, feodallar yerining chegaralarida o'rnatilgan. Ular din homiylari tomonidan muqaddaslashtirilgan [6, 159].

-cha qo'shimchasining qo'llanish xususiyatlari uning toponim yasovchi qadimiy qo'shimcha ekanligini tasdiqlaydi. Toponimiyada *oq* so'ziga *-cha* affiksining qo'shilishidan yasalgan nomlar miqdor jihatidan salmoqli bo'lib, ularning areali ham ancha keng. Jumladan, Eron Ozarbayjoni, O'rta Osiyo, Qozog'iston va Afg'onistonda *aq+cha* (*axcha*, *aqcha*) komponentli toponimlar anchagina: *Aqchaqoya* –

Qoraqumdagi balandlik; *Oqchadaryo* – Amudaryoning qadimiy o‘zani; *Oqchaqal’a* – Xorazmdagi qadimiy qal’a; *Aqchaqishloq* – Toshkentning Ohangaron tumanidagi va *Aqcha* – Andijonning Chust tumanidagi qishloq; *Aqchakon* – Buxorodagi tuz koni (XIX asr); *Oqcha* – XIX asrda Buxoro xonligidagi viloyat; *Aqchaob*, *Yangi Axchaob*, *Eski Axchaob*, *Aqchap* – Nurotadagi qishloq, daryo; *Aqchasoy* – Toshkent viloyatidagi bir irmoq; *Aqchako‘l* – Qoraqalpog‘istondagi ko‘l; *Aqchaqal’a*, *Aqchamasjid* – Eronidagi qishloq; *Aqchadiza*, *Aqchaqishloq* – Eron Ozarbayjonidagi qishloq.

Oqcha, *aqcha*, *axcha* yasalmasi keyinchalik boshqa turdagi toponimlarni kelib chiqishida muhim komponent sifatida qatnashgan. Tojik tilining Fayzobod shevasida *axcha* – jarlik, nishab yer, o‘ti kam joy [7,120].

Yuqorida keltirilgan mulohazalarga asoslangan holda shuni aytish mumkinki, *oqcha* geografik termin sifatida relyef shaklini bildirgan va shu asosda toponimlar yasalishiga xizmat qilgan. Keyinchalik unga *va<uba* komponenti indikator sifatida qo‘shilgan va ikkilamchi yasaliş hosil bo‘lgan. *Oqchava* — dastlab oronim sifatida yasalgan bo‘lib, keyinchalik oykonimga o‘tgan.

Samarqand – Kitob oralig‘idagi dovon nomi bo‘lgan *Taxtaqoracha* oronimida ham shunga o‘xshash hodisani ko‘rish mumkin. Nomning morfema tarkibi *taxta+qora+cha*. Nazarimizda, nom tojikcha izofali birikma qolipida shakllangan, ya’ni *Taxtayi Qoracha*. Keyinchalik uning aytilishi soddalashib, *Taxtaqoracha* shakliga kelgan bo‘lishi mumkin. Nomning birinchi komponenti bo‘lib kelgan *taxta* “tekis joy, hukmdorlar o‘tiradigan joy” ma’nolaridagi so‘z bilan aloqador. Toponimlar va boshqa turdagi joy nomlari tarkibida orografik termin sifatida balandlik, tog‘, dovon ma’nolarini beradi. V.I.Savinaning keltirishicha, uning text shakli tog‘ tizmasi turini ifodalab, Eronning markaziy qismi, Xuroson va Yazd viloyatlari toponimiyasida mavjud [10,55]. Bu so‘z Janubiy O‘zbekistonning Avg‘ontaxta (Dehqonobod, balandlik), Yetimtaxta (Dehqonobod, balandlik), Beshtaxta (Boysun, qishloq – aslida adir nomi bo‘lgan) kabi toponimlari tarkibida ikkinchi komponent sifatida qatnashib, balandlik turini ifodalab kelgan.

Turkiy-mo‘g‘ul tillarida “balandlik, dovon” ma’nosidagi *qora~qara~xara~хыра* so‘zi ham mavjud. Yuqorida keltirilgan fikrlarga asoslanib shuni aytish mumkinki, *Taxtaqoracha* – *Qoracha* dovonni ma’nosidagi nom. *Qoracha* so‘zi orografik obyekt, ya’ni tog‘ tushunchasini ifodalab kelgan. Agar uni boshqacha ifodalaydigan bo‘lsak, bu yerda *-cha* qo‘shimchasining mavqeyi tog‘, tepa kabi orografik obyekt tushunchasiga teng (taqqoslang: *Qoracha* – *Qoratog‘*, *Qoratepa*).

Sho‘rcha – Chiroqchi, Koson, Dehqonobod tumanlaridagi eski qishloq, shuningdek, Dehqonobod tumanidagi quduq. Bu nomning ham morfem tuzilishi *sho‘r+cha* shaklida bo‘lib, unda *-cha* qo‘shimchasi *sho‘r* xususiyatga ega bo‘lgan obyekt (tuproq yoki suv)ni ifodalab kelgan. Chunki xalq tilida *sho‘r* tuproqli yoki *sho‘r* suvli obyektни *sho‘rcha* deb atash hodisasi mavjud. Demak, qishloq nomi yaqinidagi

shoʻr tuproqli orografik yoki shoʻr suvli gidrografik obyekt nomidan kelib chiqqan boʻlib, uni shunday obyektlar yonida joylashgan qishloq maʼnosida tushunish, izohlash mumkin.

Janubiy Oʻzbekiston toponimlarining tahlili *-cha* qoʻshimchasi qatnashgan joy nomlarining miqdori sezilarli boʻlib, ular turli turdagi geografik obyekt nomlariga daxldor ekanligini koʻrsatdi. Masalan, Koson tumanidagi *Darcha* oykonimi tuzilishiga koʻra tojikcha dar (eshik) oʻzagiga va oʻzbekcha *-cha* affiksidan tashkil topgan. Qishloq aholisi bu nomning kelib chiqishini *torchoh* (tor quduq) soʻzidan kelib chiqqan deb hisoblaydi. Umuman olganda, dar soʻzi toponimiyada tabiiy suv yoʻli maʼnosini ifodalaydi. U fors tilida daryo maʼnosida qoʻllanadi. Qiyoslang, togʻlardagi tabiiy suv yoʻli boʻlgan joylar dara (dar+a) deb ataladi. Shu oʻrinda taʼkidlash kerakki, soʻz tarkibidagi *-a* affiksi fors-tojikcha *-ak* qoʻshimchasiga maʼnodosh boʻlib, u ham obyekt tushinchasini ifodalaydi (ehtimol *-ak* qoʻshimchasining qisqargan shakli boʻlishi ham mumkin). 1924-yilgi aholi roʻyxatida Koʻkabuloqda ham *Darcha* qishlogʻi qayd etilgan. Sariosiyo tumanida *Xamedarcha* qishlogʻi bor. Professor T.Nafasov bu nomning oʻzgarishini quyidagicha izohlaydi: *Darak+cha>dara+cha>darcha* – kichik darak. Darak – yirik ariqning bir necha shaxobchalarga boʻlinadigan joyi, band [8,59].

Sodda yasalishga ega boʻlgan toponimlar tarkibida kelgan fors-tojikcha *-ak* affiksi ham oʻzbekcha *-cha* affiksiga oʻxshab, toponimlar yasalishiga xizmat qilgan. Kuzatishlardan maʼlum boʻlishicha, *-ak* affiksining qoʻllanish xususiyatlari bir muncha kengroq boʻlib, u otlardan va sifatlardan toponimlar yasalishiga xizmat qilgan. *-cha* affiksidan toponimlarning yasalishida uning otlarga qoʻshilib, asosdan anglashilgan tushunchani kichraytirish, erkalash shakllarini hosil qilish xususiyati kuzatilmadi. Fors-tojikcha *-ak* qoʻshimchasida esa bu xususiyat mavjudligini koʻrish mumkin. Masalan, apellyativ otlardan shakllangan *Koʻhak* (togʻcha), *Sherak* (kichik tosh yoki qoya), *Bedak* (tolcha) kabi toponimlar tarkibida kelib, obyektни kichraytirib koʻrsatishga xizmat qilgan. Lekin bu affiks toponimlar tarkibida ayrim asliy sifatlar va baʼzi otlarga qoʻshilib, kichraytirishni emas, balki nomlanishga asos boʻlgan obyekt tushunchasini ifodalaydi. Uni ham shu xususiyati asosida toponim yasovchi qoʻshimcha deb hisoblash mumkin. Jumladan, bu qoʻshimcha *Surxak* (choʻqqi), *Tallaktogʻ* (tall+ak+togʻ) toponimlari tarkibida kelib, shunday xususiyatni namoyon etgan.

Surxak – Kitob tumanidagi Palandara yaqinidagi balandlik, Shahrisabz tumanidagi tepa, adir nomi. *Surxak* – ertapishar uzum navi. Nom tuzilishiga koʻra *surx+ak* morfemalaridan iborat. *Surx* tojikcha qizil maʼnosidagi soʻz, *-ak* affiksi belgi va predmet bildiruvchi soʻzlarga qoʻshilib, orografik xarakterdagi joy nomlarini yasaydi. Demak, *Surxak* – qizgʻish (qizil) tuproqli tepa, balandlik. *Surxak* xususiyatga

ega bo'lgan joyda o't o'smaydi, qumli, mayda toshli tuproqdan iborat bo'ladi. Bunday tepalar quyi Surxondaryoda qizil deyiladi: Uchqizil, Qo'shqizil, Ayriqizil.

Tarkibiga ko'ra *-ak* affiksidan shakllangan toponimlardan yana biri Tallak (Sherobod tumani, tepa)dir. Tojikcha tal, tall – tepa, balandlik, qadimgi qo'rg'on xarobasi o'rnida paydo bo'lgan dunglik. *-ak* affiksi so'zni toponimga xoslash vazifasini bajargan. Tallak – tepacha, yolg'iz balandlik, kichik do'nglik, xaroba o'rnini.

Sherobod tumanidagi Sherak (adir) toponimida shunga o'xshash hodisani ko'rish mumkin. Nom *sher+ak* morfemalaridan iborat bo'lib, eroniy tillarda *sher~shir* – tosh; tog'; balandlik; *-ak* qo'shimchasi orografik obyektning hajmini ifodalagan va shu asosda toponim yasalgan. Demak, Sherak kichik hajimdagi tog', yolg'iz balandlik, tog'cha. Qadimgi so'g'd tilida *-ak* affiksi mavjudlik ma'nosini ham bildirgan [12, 18].

Umuman olganda, tojikcha *-ak* affiksi orografik tushuncha ifodalovchi so'z va atamalarga qo'shib, asosdan anglashilgan obyektning hajmini ifodalash bilan bir qatorda, uni tegishli obyektga xosligini ko'rsatishga ham xizmat qiladi. Nazarimizda bu xususiyatni o'zbek tilidagi oxak so'zining kelib chiqishida ham ko'rish mumkin: *oxak < oqak (oq+ak)*, ya'ni oq tusli tosh. Bu xususiyatni Oqchahak (Boysun, dara), Chahakdara (Dehqonobod, dara), Oxurak (Shahrisabz, adir) va boshqa toponimlarda ko'rish mumkin. Umuman olganda, *-ak* affiksi birgina orografik obyekt tushunchasini emas, balki gidrografik obyekt tushunchasini ham ifodalashi mumkin. Jumladan, Tersak (Kitob tumani, ariq) gidronimida bu xususiyatni ko'rish mumkin. Nom *ters+ak* shaklidagi tuzilishga ega bo'lib, u teskari oqadigan ariq tushunchasini ifodalaydi. T.Nafasov bu nomning tuzilishini aslida *ters+ariq* shaklida bo'lganligini qayd etgan [8, 176]. Bizningcha, bu nom Tersariq shaklida emas, balki Tersak shaklida bo'lganligi to'g'riroq. Bu yerda *-ak* affiksining o'ziga ariq tushunchasi yuklatilgan.

Xulosa. Yuqorida aytilgan fikrlar asosida o'zbekcha *-cha* va tojikcha *-ak* qo'shimchalarining toponimlar tarkibida qo'llanish xususiyatlariga doir quyidagi xulosalarni aytish mumkin:

-cha qo'shimchasi o'zbek tilida otlarga qo'shib, asosdan anglashilgan tushunchaning kichraytirish, erkalash ma'nolarini ifodalasa, toponimiyada sifatlar (asosan rang bildiruvchi)ga ham qo'shib, ularni otlashishga xoslaydi. Bunda qo'shimchani qabul qilgan rang-tus bildiruvchi so'z rang belgisi tushunchasini emas, balki nomlanyotgan obyekt tushunchasini ifodalaydi;

tojikcha *-ak* affiksining qo'llanish xususiyatlari bir muncha kengroq bo'lib, u otlardan va sifatlardan toponimlar yasashga xizmat qilgan. U asosan otlarga qo'shilganda orografik obyektning kichikligiga ishora qilsa, sifatlarga qo'shilganda bevosita orografik obyekt tushunchasini ifodalashga xizmat qiladi.

-cha va *-ak* qo'shimchalarida orografik, gidrografik obyektlarni ifodalash xususiyatiga egaligi uchun ular oronimlar va gidronimlar yasash xususiyatlarini

namoyon etadi. Bu ularni toponim yasovchi qo‘shimchalar sifatida e’tirof etishga asos bo‘ladi.

Adabiyotlar:

1. Баскаков Н. А. Диалект черневых татар (туба-кижи). – Москва: Наука, 1966. – С. 340.
2. Батманов И. А. Современный киргизский язык. I. – Фрунзе: Изд-во Акад. наук Киргиз. ССР, 1963. – С.166.
3. Будагов Б. А., Мамедов Н. Г. Научная конференция по изучению топонимии Азербайджана// Советская тюркология. – Баку, 1982. – №3. – С. 106-108.
4. Грамматика алтайского языка. – Казань: Типография КГУ, 1869. – С. 290.
5. Катанов Н. Ф. Опыт исследования урянхайского языка. – Казань: Имп. Казан. ун-та, 1903. – С. 488.
6. Мурзаев Э. и Мурзаева В. Словарь местных географических терминов. – Москва: Географгиз, 1959. – С. 303.
7. Мурувватов З.Х. Маълумоти мухтасар дар бораи шеваи тоҷикони Файзобод. – Масъалаҳои забони тоҷик. – Душанбе: Ирфон, 1967. – С. 167.
8. Нафасов Т. Ўзбекистон топонимларининг изоҳли луғати. –Тошкент: Ўқитувчи, 1988. – Б. 272.
9. Turkmen dilining sýzligi. – Ashkhabad:Ýlym, 1961. – S. 290.
10. Савина В.И. Орографическая терминология Ирана//Топонимика (Сборник статей). – Москва, 1969. - С. 54-58.
11. Шоабдурахмонов Ш., Аскарова М. ва б. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Тошкент: Ўқитувчи, 1980. – Б.443.
12. Хромов А.Л. О структурных особенностях иранской топонимии Мавераннахр в период IX-XIII вв.//Восточная филология. – Душанбе, 1974. Вып. 3. – С. 3-25.
13. Юдахин К.К. Киргизско-русский словарь. – Москва: Советская энциклопедия, 1965. – С. 973.

ANDIJON VILOYATI MUQADDAS QADAMJO NOMLARINING SHAXS NOMI ASOSIDA SHAKLLANISHI (ETNOLINGVISTIK VA ONOMASTIK TAHLIL)

Maqsudova Feruza Jo‘ravoy qizi
Andijon davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada Andijon viloyatidagi muqaddas qadamjo nomlarining shakllanish xususiyatlari, ayniqsa shaxs nomi asosida yuzaga kelgan agionimlar lingvistik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda qadamjo nomlarining kelib chiqishi, tarkibiy-morfologik qurilishi, semantik-motivatsion belgilari hamda etimologik asoslari aniqlanadi. Shuningdek, shaxs nomlarining makon nomlariga aylanish jarayoni onomastik nazariya nuqtayi nazaridan izohlanadi. “Imom ota” ziyoratgohi misolida agionimning etnolingvistik ahamiyati ochib beriladi. Olingan natijalar Andijon viloyati qadamjo nomlari xalqning tarixiy xotirasi, diniy e’tiqodi va madaniy qadriyatlari bilan chambarchas bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: onomastika, agionim, qadamjo, shaxs nomi, ziyoratgoh, Andijon viloyati, etimologiya, etnolingvistika.

ФОРМИРОВАНИЕ НАЗВАНИЙ СВЯЩЕННЫХ КУЛЬТОВЫХ МЕСТ АНДИЖАНСКОЙ ОБЛАСТИ НА ОСНОВЕ ЛИЧНЫХ ИМЁН (ЭТНОЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ И ОНОМАСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ)

Максудова Феруза Журавой кизи

докторант Андижанского государственного университета

Аннотация. В статье анализируются особенности формирования названий священных объектов Андижанской области, в частности агинимов, образованных на основе личных имён. В ходе исследования рассматриваются происхождение, структурно-морфологическое строение, семантико-мотивационные особенности и этимологические основы названий. Процесс превращения антропонимов в топонимы объясняется с позиций ономастической теории. На примере святилища «Имам ота» раскрывается этнолингвистическая значимость агинимов. Полученные результаты свидетельствуют о тесной связи названий культа с исторической памятью, религиозными представлениями и культурными ценностями населения.

Ключевые слова: ономастика, агиним, личное имя, святилище, Андижанская область, этимология, этнолингвистика.

FORMATION OF SACRED SHRINE NAMES IN THE ANDIJAN REGION BASED ON PERSONAL NAMES (ETHNOLINGUISTIC AND ONOMASTIC ANALYSIS)

Maksudova Feruza Zhuravoy kizi

doctoral candidate

Andijan State University

Annotation. This article analyzes the formation features of sacred shrine names in Andijan region, with special attention to agionyms formed on the basis of personal names. The study examines the origin, structural-morphological construction, semantic-motivational characteristics, and etymological foundations of shrine names. The process of transformation of personal names into place names is explained from the standpoint of onomastic theory. Using the example of the “Imom ota” shrine, the ethnolinguistic significance of agionyms is revealed. The results show that the shrine names of Andijan region are closely connected with the historical memory, religious beliefs, and cultural values of the people.

Keywords: onomastics, agionym, shrine, personal name, sacred place, Andijan region, etymology, ethnolinguistics.

Kirish. Til inson hayotining eng muhim aloqa vositasidir. Har bir xalq o‘z tili orqali o‘z tarixini, madaniyatini, dunyoqarashini ifodalaydi. Tilda shunday sohalar borki, ular xalqning ma’naviy merosi, tarixiy xotirasi va qadriyatlarini aks ettiradi. Shulardan biri – onomastikadir. Dunyo tilshunosligida tildagi onomastik birliklar masalasiga alohida e’tibor qaratib kelinmoqda. Shu kunga qadar turli tillardagi onomastik birliklarning leksik-semantik, struktur-funksional, derivatsion xususiyatlari, tasnifi masalasi bo‘yicha qator ishlar amalga oshirildi. O‘tgan asrning oxirlariga kelib til tadqiqiga yondashuvlar o‘zgardi, tilshunoslikka antropotsentrizm g‘oyalarining kirib kelishi natijasida tilning barcha sath birliklari qatorida onomastik birliklarni ham inson omili bilan bog‘liq holda o‘rganish amaliy ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, onomastik birliklarda aks etgan olamning lisoniy manzarasiga tavsif berishda insonning bu birliklar ifoda etgan tushunchalarni qanday idrok etishi, onomastik nom hosil qilishida lingvistik me’yorlar qatorida olam haqidagi bilim va tasavvurlariga suyanishi, jamiyatda shakllangan milliy qadriyatlar, odob-axloq qoidalariga amal qilishi kabi masalalar bugungi globallashuv jarayonida dunyo xalqlari o‘rtasida o‘zaro ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, ma’naviy-ma’rifiy, madaniy aloqalar jadal rivojlanayotgan bir sharoitda amaliy ahamiyatga ega. Muqaddas qadamjolar va diniy-ma’naviy makonlar nomlari ana shunday xalqning tarixiy xotirasi, diniy e’tiqodi va madaniy o‘zligini aks ettiruvchi muhim lingvistik manbalardan biridir. Qadamjo atamasi o‘zbek xalqi an’analari avliyolar, mashhur diniy arboblari, tarixiy shaxslar yoki muqaddas deb e’tirof etilgan shaxslar bilan bog‘liq muqaddas joylarni anglatadi. Andijon viloyati Markaziy Osiyoning qadimiy madaniy hududlaridan biri bo‘lib, bu yerda ko‘plab diniy qadamjolar, ziyoratgohlar, maqbaralar, masjidlar mavjud. Ularning nomlanishi ko‘p asrlik tarixiy, ijtimoiy, diniy va etnolingvistik jarayonlarning mahsuli hisoblanadi.

Toponimik tizimning muhim bo'g'ini bo'lgan qadamjo nomlari (agionimlar) tilshunoslikda onomastika fani doirasida o'rganiladi. Bugungi kunda muqaddas joylar nomlarining lingvistik tahlili nafaqat ularning kelib chiqishini yoritadi, balki xalqning mentaliteti, til tafakkuri, etnik madaniyati va diniy qarashlarini ham aks ettiradi. Andijon viloyatidagi qadamjo nomlarini o'rganish ularning tarkibiy-morfologik qurilishi, semantik qatlamlari, etimologiyasi va nomlashning motivatsion omillarini aniqlash imkonini beradi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Muqaddas qadamjo nomlari turli ilmiy tadqiqotlarda agionimika deb yuritilib, asosan, geografiya, tarix, etnologiya va tilshunoslik kesishgan nuqtada o'rganiladi. Dunyo olimlari tadqiqotlarida mazkur mavzudagi turli yondashuvlar asosida o'rganilgan o'rinlar talaygina. Muqaddas qadamjo dizayni [1], muqaddas joylarga insonlarning aralashuvi natijasida monumental makonga aylantirilishi, ziyorat yo'llari bo'ylab meroslarning qiymati (Roben Komilo), shahidlar maqbarasi, qabrlar, muqaddas joylarga sig'inish (M.Bacci), muqaddas joylar va qabristonlar marosim landshaftining bir qismi ekanligi [2], muqaddas yer turizmi (Polat and Arslan, 2019), qabr toshlardagi shaxs ismlarining mintaqaviy va milliy o'ziga xoslikni ifoda etishi (Vayta. R), muqaddas suv havzalari (Bhattacharya *et al.*, 2024) [3], "Terapevtik makon" (Foley, 2011) kabi ko'plab qarash va tahlillar fikrimiz dalili bo'la oladi.

O'zbek tilshunos olimlari tomonidan ham toponimikaga oid ko'plab tadqiqotlar olib borilgan. Y.G'.G'ulomov, R.N.Nabiyev, A.R.Muhammadjonov, H.Hasanov, F.Abdullayev, Z.Do'simov, S.Ibrohimov, E.Begmatov, A.Ishayev, S.Qorayev, T.Nafasov, R.Qo'ng'urov, B.O'rinboyev, N.Begaliyev, N.Uluqovlar tomonidan joy nomlarini o'rganish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirilgan. Xususan, T.Ernazarov, Sh.Qodirova, L.Karimova, T.Rahmatov, S.Gubayeva, Y.Xo'jamberdiyev, J.Latipov, N.Oxunov, S.Nayimov, N.Mingboyev, A.Zokirov, X.Xolmo'minov, O'.Oripov, A.Turobov, Sh.Temirov kabi olimlar joy nomlarini lisoniy jihatdan monografik tarzda tadqiq etganlar. Yuqoridagi ta'kidlab o'tilgan tadqiqotardan farqli o'laroq ushbu maqolada muqaddas qadamjolarining nomlarini mavzuiy, struktural, semantik, etimologik va fonetik jihatdan jamlab tilshunoslik nuqtayi nazardan o'rganish, tadqiq etish kabi jihatlariga e'tibor qaratilgan.

Andijon viloyatidagi qadamjolar bo'yicha maxsus lingvistik tadqiqotlar nisbatan kam bo'lib, mavjud manbalarda tarixiy va turizmga oid ma'lumotlar uchraydi. Ushbu maqolada aynan qadamjo nomlarining lingvistik xususiyatlari chuqur va tizimli yondashuv asosida o'rganiladi. Ushbu jarayonda qadamjo nomlarining kelib chiqishi va tarixiy-etimologik asoslarini aniqlash, agionimlarning tarkibiy-morfologik qurilishini tahlil qilish, qadamjo nomlarining semantik-motivatsion xususiyatlarini o'rganish, nomlarning etnolingvistik mazmunini yoritish, agionimlarning ijtimoiy-madaniy ahamiyatini asoslash kabi bir qator vazifalar belgilab olindi.

Tadqiqot jarayonida madaniy-antropologik va sotsiologik metodologiyalar asosida ilmiy adabiyotlar tahlili, joylarga tashrif, suhbat, struktur, etimologik, semantic tahlil, tarixiy-qiyosiy yondashuv, etnolingvistik hamda kartografik metodlardan foydalanilmoqda.

Natijalar va munozara. Andijon viloyati madaniy meros boshqarmasi mutaxassislarining ta’kidlashicha, viloyatda 422 ta tarixiy va madaniy meros obyektlari ro’yxatga olingan. Ulardabn 221 tasi arxeologik, 74 tasi me’moriy yodgorliklar, 42 tasi monumental san’at yodgorliklari, 85 tasi diqqatga sazovor joylar va ziyoratgohlar hisoblanadi.

Tadqiqot davomida viloyat bo’yicha yig’ilgan ko’plab qadamjo nomlari o’rganilganda ularning aksariyati mavzuiy jihatdan shaxs nomi asosida shakllanganligi namoyon bo’ldi. Shaxs nomi asosida nomlangan ziyoratgohlar muayyan tarixiy, diniy yoki afsonaviy shaxs bilan bog’liq holda vujudga kelgan bo’lib, xalq e’tiqodi va xotirasi orqali muqaddaslashgan joylardir. Ular onomastikada agionimlar guruhiga mansub bo’lib, ular milliy tafakkur, diniy dunyoqarash va etnomadaniy xotiraning muhim ko’rinishidir. Shaxs nomi asaosida yaratilgan joy nomlari va ularning kelib chiqish sablari haqida ko’plab tadqiqotchi olimlar qimmatli ma’lumotlar keltirganlar. Jumladan, A.V.Superanskaya, E.Begmatov va B.Qosimovlarning nazariy qarashlari asosidagi fikrlarimizni umumlashtirilgan holda ayta olamizki, shaxs nomi asosida shakllangan ziyoratgohlar o’zbek onomastik tizimining muhim agionimik qatlamini tashkil etadi. Bunday ziyoratgohlar muayyan tarixiy yoki afsonaviy shaxs nomining makon nomiga aylanishi natijasida vujudga kelib, til, tarix, din va folklorning uzviy aloqasi mahsuli sifatida namoyon bo’ladi. Onomastika nazariyasiga ko’ra, antroponimlarning toponimlashuvi nominatsiya jarayonining ikkilamchi bosqichi bo’lib, bunda shaxs nomi muayyan joyni belgilovchi barqaror nomga aylanadi. Shaxs nomi bilan ziyoratgoh nomlanishining eng yetakchi omili – muqaddas sanalgan shaxsning aynan shu hududda dafn etilganligidir. Islom sivilizatsiyasi ta’siri kuchli bo’lgan mintaqalarda avliyolar, ulamolar, shayxlar qabri muqaddas maskan sifatida e’zozlanib, ularning nomi makon nomiga aylangan. Bunday holatda qabriston oddiy dafn joyidan sakral obyekt maqomiga ko’tarilib, ziyoratgoh sifatida shakllanadi. Bu jarayon o’zbek toponimikasida ko’plab agionimlar paydo bo’lishiga olib kelgan. Tasavvuf pirlari, shariat ulamolari, islom targ’ibotchilari faoliyat olib borgan hududlar vaqt o’tishi bilan muqaddaslashib, u yerlar mazkur shaxs nomi bilan ataladigan ziyoratgohlarga aylangan. Bu holatda shaxs nomi makonning diniy maqomini belgilovchi asosiy semantik belgi vazifasini bajaradi. Tadqiqotlarda qayd etilishicha, Markaziy Osiyodagi ziyoratgohlarning katta qismi aynan diniy shaxslar nomi bilan bog’liq.

Demak, agionimlarning shaxs nomi asosida shakllanishi ana shu shaxsning qabri aynan shu hududda joylashganligidadir. Boisi xalq orasida avliyo, pir, shayx, sayid, eshon, imom yoki shoh darajasida e'zozlangan shaxslar vafotidan so'ng ularning qabri muqaddas maskanga aylangan. Bu jarayonda qadamjo aynan o'sha shaxsning nomi bilan yoki uning unvoni bilan ataladi. Quyida ana shunday muqaddas hisoblangan qadamjo nomlariga namunalar keltirildi:

T/R	Nomi	Joylashgan manzili
1.	“Xo‘ja Abdulloh Tug‘dor” ziyoratgohi	Asaka tumani
2.	“So‘fi ota” ziyoratgohi	Baliqchi tumani
3.	“Qilich Burxon buva” ziyoratgohi	Baliqchi tumani
4.	“Nurvali ota” ziyoratgohi	Baliqchi tumani
5.	“Teshiktosh ota” ziyoratgohi	Jalaquduq tumani
6.	“Qutayba ibn Muslim” ziyoratgohi	Jalaquduq tumani
7.	Xo‘ja Qambar ota” ziyoratgohi	Izboskan tumani
8.	“Oqmozor ota” – Mavlono Qutbiddin Ahmad” qadamjosi	Izboskan tumani
9.	“Xo‘ja Bosmon ota” ziyoratgohi	Marhamat tumani
10.	“Mirishkor ota” ziyoratgohi	Marhamat tumani
11.	“Qo‘ychi Xalfa” ziyoratgohi	Marhamat tumani
12.	“Havuskon ota” ziyoratgohi	Paxtaobod tumani
13.	“Xo‘ja taqsim ota” maqbarasi	Paxtaobod tumani
14.	“Fozilmon ota” ziyoratgohi	Xonobod shahri
15.	“Imom ota” ziyoratgohi	Xo‘jaobod tumani
16.	“Jambilbuloq” ziyoratgohi	Ulug‘nor tumani
17.	“Yunus ota” ziyoratgohi	Qo‘rg‘ontepa tumani
18.	“Qorabosh ota” ziyoratgohi	Andijon tumani
19.	“Asomiddin Mirpo‘stin ota” ziyoratgohi	Andijon shahri
20.	“Mirpo‘sti ota” ziyoratgohi	Andijon tumani
21.	“Bobo tavakkal” ziyoratgohi	Andijon shahri
22.	“Ovushqa ota” ziyoratgohi	Paxtaobod tumani

Yuqorida ta’kidlaganimizdek ularning aksariyati shaxs nomi va uning unvoni bilan bog‘liq. “Xususan, “Imom ota” ziyoratgohi avliyo shaxsning unvoni asosida shakllangan nom hisoblanadi. Imom ota” ziyoratgohi Andijon viloyati Xo‘jaobod tumanida joylashgan bo‘lib, uning kelib chiqish tarixi VII asr o‘rtalariga to‘g‘ri keladi. Keyinchalik g‘or og‘ziga maqbara qurilgan. Insonlar bu muqaddas maqbaraga kelib,

jonliq so'yib ehson qiladilar. 1982-yillarda olib borilgan tadqiqotlarda to'plangan ma'lumotlarga ko'ra qadimgi bino o'ymakor naqshlarga ega bo'lib, kapital ta'mirga muhtoj bo'lgan. XVIII asrga oid ziyoratxona xonaqohi XIX asr oxirlarida andijonlik Mahmudboy tomonidan qayta ta'mirlangan. 1982-yilda me'moriy yodgorlik sifatida davlat muhofazasiga olingan. 1989-yil Xamza kolxozi raisi No'monjon Ummataliyev hamda shayx Ostanaqul Tursunovlar tomonidan maqbara va masjid qayta qurilgan. Andijon viloyati hokimi Shuhratbek Abdurahmonov tashabbusi bilan 2018-2019-yillarda 1 milliard 800 million so'm qayta rekonstruksiya uchun ajratildi. Ajratilgan mablag'lar hisobidan ziyoratgoh binosi zamonaviy ko'rinishga olib kelindi [4]. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori bilan 2019-yil 4-oktyabrda Moddiy madaniy merosning ko'chmas mulk obyektlari milliy ro'yxatiga kiritilgan va davlat muhofazasiga olingan [5].

Mazkur qadamjo tog'li hududda joylashgan. U yerdagi ziyoratgoh islom olamida katta o'rin tutgan Imom Muhammad Hanafiya nomi bilan atalib kelingan. Tadqiqotchilardan N. Abdulaxonov va V. Azimovlarning "Oltiariq ziyoratgohlari" hamda "Nasibnomayi Muhammad Hanafiya" kitoblarida ma'lumot berilishicha, Islom lashkarboshisi Hazrat Alining o'g'li Muhammad Hanafiya 1700-yilda vafot etgan. Uning Xurosonni zabt etib, aholisining islomga kirishidagi xizmatlari katta bo'lganligi uchun "Imomota", "Xurosonota" nomini olgan. Shuning uchun mazkur joyga "Imom Ota" nomi berilgani aytiladi. Xalq orasidagi rivoyatlarga ko'ra, O'rta Osiyoda islom dinining tarqalishiga sabab bo'lgan bu ulug' zot ma'lum sabablarga ko'ra tog' bag'ridagi g'orga kirib ketgan va qaytib chiqmagan. Keyinchalik g'or og'zida maqbara qurilgan. Shuning uchun u "Yashiringan Eshon", "G'oyib bo'lgan Eshon" nomlarini ham olgan.

Ushbu qadamjoda ziyoratchilar turli marosimlar o'tkazishadi: Qur'on tilovat qilish. Ushbu marosim islomiy dunyoqarashning asosiy ko'rinishi bo'lib, deyarli barcha ziyoratgohlarda uchraydi. Niyat qilish: bu eng ko'p bajariladigan marosimlardan biri hisoblanib, shifo so'rash, rizq va baraka tilash, farzand ko'rish va turmush barqarorligi, safar xavfsizligi, muammolar yechimi kabi xalqona e'tiqod ko'rinishidagi amallar bajariladi. Ushbu jarayonda qo'y, qo'chqor, xo'roz so'yilib, non, shirinlik, holva, meva, osh kabilar tarqatiladi. Bundan tashqari, shifo maqsadida tabarruk deb hisoblangan buloq suvidan ichish, ziyoratgoh atrofini tozalash, daraxt ekish kabilar ham amalga oshiriladi. Ziyoratgohda bajariladigan ushbu amallar diniy, xalqona, an'analar va zamonaviy marosimlar sintezidan hosil bo'lgan. Bu esa xalqimizning madaniy qadriyatlarining an'anaviyligini ko'rsatadi.

Yuqorida "Imom ota" agionimining etimologiyasi, xususiyatlari, xalq orasidagi talqini haqida aytib o'tdik. Ushbu nomni lingvistik jihatdan kuzatadigan bo'lsak, uning arabiy va turkiy so'zlar birikuvidan hosil bo'lganligini ko'ramiz. Imom so'zi arabcha

soʻz boʻlib, “oldinda turuvchi, yoʻl koʻrsatuvchi, rahbar ” maʼnolarini anlatadi, yaʼni diniy yetakchi, shariat ilmini egallagan zot demakdir. “Ota” soʻzi esa qadimdan turkiy tillarda hurmat bildiruvchi unvon, yoshi ulugʻ, nuroniy shaxs, avliyo yoki pir maqomiga yetgan inson maʼnolarini ifodalagan. Xalqona ehtirom va muqaddaslik belgisini bildiruvchi bu soʻz “Imom ota” kabi koʻplab ziyoratgoh nomlari tarkibida uchraydi. Chunki arabcha va turkiy komponentlarning birikuvi Oʻrta Osiyo agionimlarining asosiy xususiyatlaridan biri hisoblanadi. Demak, onomastik jihatdan ushbu nom diniy unvon “imom” va hurmat-maqom bildiruvchi “ota” suffiksidan tarkib topgan va “Muqaddas diniy yetakchi sifatida eʼzozlangan ota – avliyo” maʼnosini ifodalaydi. Binobarin, ushbu nom yurtimiz hududidagi diniy-maʼnaviy merosning muhim qismi boʻlib, etnolingvistik hamda onomastik tadqiqotlar uchun katta ahamiyatga ega.

Jadvalda keltirilgan qadamjo nomlarining morfologik tuzilishiga eʼtibor beradigan boʻlsak, ularning aksari ikki komponentning birikuvidan tashki topganligini koʻramiz: shaxs nomi + ota, bobo, buva, hazrat; shaxs nomi+ shayx, soʻfi shaklida. Bu esa nomlar tarkibida qadimiy turkiy va islomiy anʼanalarning qatlamlari saqlanib qolganligini hamda ularning nomlanishida diniy motiv, yaʼni shayx, imom, avliyo nomlarini abadiylashtirish motivi yetakchilik qilganligini koʻrsatadi.

Olingan natijalar Andijon viloyati muqaddas qadamjo nomlarining shakllanishida bir necha tarixiy-madaniy qatlamlar oʻzaro uygʻunlashganini koʻrsatadi. Nomlarning asosini tashkil etuvchi shaxs nomlari hayotda muhim tarixiy yoki afsonaviy shaxslarning xalq xotirasida qanchalik chuqur oʻrnashganini ifoda etadi. “Ota”, “bobo”, “hazrat”, “pir” kabi unsurlarning keng qoʻllanilishi turkiy xalqlarda qadimdan mavjud kattaga hurmat, ajdodlar xotirasini saqlash kabi qadriyatlarning davomiyligini nasmoyon etadi.

Oʻrganilgan nomlar tarkibida arab tilidagi komponentlarning mavjudligi Andijon hududining islom sivilizatsiyasi bilan tarixiy aloqadorligini tasdiqlaydi. Jumladan, “imom”, “soʻfi”, “hazrat” kabi atamalarining qoʻllanishi davrning til va onomastikaga kuchli taʼsir koʻrsatganidan dalolat beradi. Bu esa tilning koʻp qatlamli tabiatini, diniy leksikaning antroponim tarkibida faol qoʻllanganligini, keyinchalik esa shu asosda toponimlar tizimiga faol kirib borganini isbotlaydi. Shuningdek, Andijon viloyatidagi agionimlar tahlili shuni koʻrsatadiki, qadamjolar nafaqat diniy ziyorat joylari, balki madaniy identitet va hududiy xotira markazlari ham hisoblanadi. Mazkur nomlar orqali hududning tarixiy qatlamlari, diniy anʼanalari va afsonalari avlodlarga yetkaziladi. Shu bois qadamjo nomlari – tarix, madaniyat va tilning kesishgan nuqtasida shakllangan murakkab onomastik hodisadir.

Xulosa qilib aytganda, shaxs nomi asosidagi ziyoratgohlarning nomlanishi unga asos boʻlgan shaxsning tarixiy shaxsligi va qabrining ana shu hududda joylashganligi bilan, amalga oshirgan faoliyati bilan yoki xalq orasidagi afsona va rivoyatlar bilan,

bundan tashqari, shifobaxshlik va karomat e'tiqodi bilan, shuningdek, antroponimlarning toponimlashuvi bilan uzviy bog'liq holda shakllangani aniqlandi.

Tadqiqot davomida Andijon viloyati qadamjo nomlarining lingvistik xususiyatlari o'rganildi va qadamjo nomlari asosan diniy shaxslar, tarixiy voqealar, afsonaviy obrazlarga asoslanishi, ularning morfologik tuzilishi ikki yoki uch komponentli bo'lib, nomlarning etimologik ildizlari, asosan, qadimgi turkiy, arabcha komponentlar bilan bog'liqligi aniqlandi. Shuningdek, agionimlarning semantik-motivatsion tizimi xalqning diniy, etnik va afsonaviy qarashlari bilan chambarchas aloqador ekanligi, qadamjo nomlari hududning ma'naviy-madaniy tarixini aks ettiruvchi muhim lingvistik manba hisoblanishi o'z tasdig'ini topdi. Andijon agionimlarining lingvistik xususiyatlarini o'rganish mintaqaning diniy-madaniy tarixini chuqurroq anglash, xalqning etno-ma'naviy qarashlarini o'rganish va o'zbek onomastikasining hududiy xususiyatlarini aniqlashda muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar:

1. Fuchs, R. (2004) 'Sites of memory in the Holy Land: the design of the British war cemeteries in Mandate Palestine', *Journal of Historical Geography*, 30(4), pp. 643–664. Available at: [https://doi.org/10.1016/S0305-7488\(03\)00003-3](https://doi.org/10.1016/S0305-7488(03)00003-3).
2. Valk, H. (2007) 'Choosing holy places', *Journal of Roman Archaeology*, 67, pp. 201–212.
3. Abdalaal, A., Saleh, M. and Essam, A. (2024) 'The holy Nile of Egypt', *The Nile River System, Africa: Ecohydrology and Management from Catchment to Coast*, pp. 149-176. Available at: <https://doi.org/10.1016/B978-0-323-90122-2.00003-6>.
4. Z.M.Bobur nomidagi axborot-kutuboma markazi axborot-bibliografiya xizmati. Ko'hna Andijonning tarixiy obidalari va ziyoratgohlari. – 2024.(Information and Library Center named after Z. M. Babur, Information and Bibliographic Service. *Historical Monuments and Shrines of Ancient Andijan*. — 2024.)
5. "Moddiy madaniy merosning ko'chmas mulk obyektlari milliy ro'yxatini tasdiqlash to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 4-oktyabrdagi 846-sonli qarori. *Lex.uz*. ("Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan No. 846 of October 4, 2019, On Approval of the National Register of Immovable Objects of Tangible Cultural Heritage." – *Lex.uz*.)
6. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного. – Москва: Наука, 1973.
7. Begmatov E. O'zbek onomastikasi masalalari. – Toshkent: Fan, 1984.
8. Qosimov B. O'zbek tili tarixiy onomastikasi. – Toshkent: Universitet, 2002.

ETNONIMIKA

KENAGAS ETNONIMI VA TOPONIMI

To'ra Nafasov

Annotatsiya. Maqolada kenagas etnonimi va toponimi lisoniy asosda tahlil qilingan. Kenagas so'zi oxiridagi -s qo'shimchasi o'zbek tilidagi bir necha etnonimlarning so'nggi qismi bilan o'xshashligi misollar orqali izohlangan. Chinoz, uz, quralas, sulduz, nukus, yuz/juz, barlos, o'ris, bo'lmas, sevaz/sivaz, ulus, zarmaz/zarmas etnonimlarida -s/-z/-as/-az/-os/-oz/-is/-iz/-us/-uz qo'shimchasi takrorlanadi. Etnonimlar tarkibidagi bu qo'shimcha qadimgi turkiy tilda ko'plik ma'nosini bildirganligi va shu ma'no, vazifada qo'llanganligi yoritib berilgan. O'zbek, umuman, turkiy tillarda kenagas etnonimi birlamchi, Kenagas toponimi ikkilamchi, hosila lisoniy birlikdir ta'kidlangan. Kenagas etnonimi va toponimi o'zbek xalqining uzoq asrlik tarixiy, etnologik, diniy, tarbiyaviy, madaniy-ma'rifiy, onomastik, lisoniy qarashlarining, tafakkurining hosilasi ekanligi qayd qilingan.

Kalit so'zlar: etnos, etnonim, toponim, apellyativ leksik birlik, onomastik leksik birlik, uyaz/uvas, chinoz, uz, nukus/nekus/nekuz/neko'z/no'kis/nukuz, yuz/juz, barlos, bo'lmas/o'lmas, sevaz/sivaz, zarmaz/zarmas.

ЭТНОНИМ И ТОПОНИМ КЕНАГАС

Тура Нафасов

Аннотация. В статье проводится лингвистический анализ этнонима и топонима Кенагас. На примерах объясняется сходство суффикса -s в конце слова Кенагас с конечной частью нескольких этнонимов узбекского языка. В этнонимах чиназ, уз, куралас, сулдуз, нукус, юз/джуз, барлос, урис, булмас, севаз/сиваз, улус, зармаз/зармас повторяется суффикс -s/-z/-as/-az/-os/-oz/-is/-iz/-us/-uz. Объясняется, что этот суффикс в составе этнонимов в древнетюркских языках означал множественное число и использовался в этом смысле и функции. Подчеркивается, что в узбекском языке в целом и в тюркских языках этноним Кенагас является первичной, а топоним Кенагас – вторичной, производной языковой единицей. Следует отметить, что этноним и топоним Кенагас являются продуктом многовековых исторических, этнологических, религиозных, образовательных, культурно-просветительских, ономастических и лингвистических взглядов и мышления узбекского народа.

Ключевые слова: этнос, этноним, топоним, апеллятивная лексика, ономастическая лексика, уяз/уяс, чиноз, уз,

нукус/некус/некуз/некоз/нокис/нукуз, юз/джуз, барлос, булмас/улмас, севаз/сиваз, зармаз/зармас.

ETHNONYM AND TOPONYM KENAGAS

Tura Nafasov

Abstract. This article provides a linguistic analysis of the ethnonym and toponym Kenagas. Examples are used to explain the similarity of the suffix -s at the end of the word Kenagas with the final part of several Uzbek ethnonyms. The ethnonyms chinaz, uz, kuralas, sulduz, nukus, yuz/dzhuz, barlos, oris, bulmas, sevaz/sivaz, ulus and zarmaz/zarmas all repeat the suffix -s/-z/-as/-az/-os/-oz/-is/-iz/-us/-uz. It is explained that this suffix in ethnonyms in ancient Turkic languages denoted the plural and was used in this sense and function. It is emphasized that in the Uzbek language as a whole and in Turkic languages, the ethnonym Kenagas is primary, while the toponym Kenagas is secondary, derived. It should be noted that the ethnonym and toponym Kenagas are the product of centuries-old historical, ethnological, religious, educational, cultural, onomastic and linguistic views and thinking of the Uzbek people.

Keywords: ethnos, ethnonym, toponym, appellative vocabulary, onomastic vocabulary, yaz/yas, chinoz, uz, nukus/nekus/nekuz/nekoz/nokis/nukuz, yuz/juz, barlos, bulmas/ulmas, sevaz/sivaz, zarmaz/zarmas.

Kirish. *Kenagas* leksemasi, asosan, qabila nomi sifatida tarixiy va zamonaviy manbalarda qayd qilingan. *Kenagas* soʻzi ham etnonim, ham toponim tarzida nutqiy birlik maqomiga ega. Bu leksema hozirgi davrda etnonimdan koʻra, toponim maqomida angʻlanadi va qoʻllanadi. *Kenagas* soʻzi etnonim maqomida va vazifasida nisbatan kam qoʻllanadi. Manbalarda *kenagas* soʻzi oʻzbek xalqi tarkibiga kirgan va oʻzbeklarning el, xalq sifatida shakllanishida yirik, nufuzli etnik birlik sifatidagi ishtiroki borligi taʼkidlangan. Biron manbada *kenagas* (etnonim), *Kenagas* (toponim) soʻzlarining tarkibi, genezisi, yasalishi, maʼnosi, etnik qavmning nomlanish sababi haqida biron mulohaza, fikr uchramaydi. Koʻpgina manbalarda *kenagas*larning oʻtmishdagi tarqalish areali, oʻzbek xonliklarida tutgan ijtimoiy mavqeyi haqida turlicha, koʻpchiligi bir-birini takrorlaydigan fikrlar, qaydlar mavjud.

Kenagas soʻzini apellyativ leksik birlik va onomastik leksik birlik (aholi maskanlari nomi) sifatida oʻrganish lozim. Apellyativ leksik birlik maqomiga ega boʻlgandan avvalgi lisoniy holatini aniqlash etnonimning lisoniy va nolisoniy fazilatlarini oydinlashtirishga yoʻl ochadi.

Asosiy qism. *Kenagas* etnonimi oʻzbek tili oʻtmishidagi va hozirgi holatidagi tarixiy soʻzlar, asosan, etnik birliklar nomi bilan qisman shakliy oʻxshashlikka ega. *Kenagas* soʻzi oxiridagi -s shaklchasi oʻzbek tilidagi bir necha etnonimlarning soʻnggi

qismi bilan o'xshash. Bu tur etnonimlarning ayrimlari: *uyaz/uyas* (qabila), *chinoz* (qabila, urug'), *uz* (qabila), *quralas/qurlas/g'uralas/g'o'ralas* (qabila), *tulas/to'las* (qabila, urug'), *to'polos/to'palas* (qabila), *potos* (jilontamg'ali urug'), *sulduz/suldiz/suldus/suldis/suldir* (qabila), *chilkas/chirkas/charkas* (urug'), *munduz/mundus* (qabila), *nukus/nekus/nekuz/neko'z/no'kis/nukuz* (qabila), *yuz/juz* (qabila), *barlos* (qabila), *o'g'uz, to'g'izo'g'uz, o'ris* (qo'ng'iro't urug'), *o'ramas* (qabila), *bo'lmas/o'lmas* (urug'), *qaytmas* (urug'), *taymas/toymas/to'ymas* (do'rman urug'), *obiz/obis* (qo'ng'iro'tlarning urug'), *andas/andis, kalpis/qalpis* (urug' tarmog'i), *ikiras* (urug'), *sevaz/sivaz* (qabila), *qoraunas* (urug') *g'o'z* (urug'), *ulus* (qo'ng'iro't urug'), *zarmaz/zarmas* (qo'ng'iro't urug' tarmog'i), *to'g'iz* (qo'ng'iro't urug'), *kalas* (urug' tarmog'i), *temas/temaz* (qatag'on urug'), *tos/toz/tas/taz* (qatag'on va kesamir urug'), *qarauz* (qipchoq urug'), *gumbaz* (qipchoq urug'), *uyazsolin, yas* (jilontamg'ali urug'), *semiz* (qabila), *qirg'iz* (qabila, urug'), *os* (saroy urug'), *hofiz/hafiz* (barlos urug'), *bug'az/bug'oz* (qipchoq urug'), *akis* (urug', 11–44), *kegiz* (urug', 11–47), *uryuz/uyris/uyras* (urug', 11, 49), *charas/churas* (urug', 11, 49), *o'roz* (urug', 11, 49), *buktuz* (11, 37), *beshyuz* (11, 37), *qirqyuz, turkmanyuz/turkmanjuz, segiz, naymas* (urug'), *segizsari, sartyuz*.

Zikr qilingan etnonimlarda *-s/-z/-as/-az/-os/-oz/-is/-iz/-us/-uz* qo'shimchasining takrorlanishi qadimgi turkiy tilda ko'plik ma'nosini bildirgan va shu ma'noyu vazifada qo'llangan *-z...* qo'shimchasining etnonimiyadagi fonetik ko'rinishidir. O'zbek, umuman, turkiy xalqlar etnonimiyasi *-z* qo'shimchasi faol so'z yasash imkoniyatiga ega bo'lgan lug'aviy soha bo'lganligini zikr qilingan etnonimlar bilan isbotlaydi.

Yuqoridagi etnonimlar tarkibini yasash asosi va yasovchi qo'shimchaga ajratsak, etnonimning asos qismi turlicha morfemik, morfologik tuzilishda ekanligi ma'lum bo'ladi.

1. Bir bo'g'inli asos: *yuz/yuz/juz, uz, toz/tos/taz/tas, oz/os*. Lisoniy-tarixiy manbalarda *yuz, qirq, ming* qabila va urug'lar nomlari asosini 100, 40, 1000 son-raqamlari tashkil qiladi, etnik birliklar, miqdoriy nisbatiga ko'ra, nomlangan degan fikr mavjud (10, 12). Turkiy, mo'g'ul va turkiy-mo'g'ul tillarida mavjud qadimiy etnonimlarni lingvistik jihatdan qiyosiy, qiyosiy-tarixiy, tarixiy-etimologik tahlil qilish asosida bu tur etnonimlarga asos bo'lgan leksema va qo'shimchalarni aniqlash, qadimiy ma'nosini tiklash lozim. Shunday qilinsa, so'nggi davrlar tasavvuri qadimiy ilmiy haqiqat bilan almashinadi.

Turkiy tillarda *os* – oqsichqon, suvsar (suv va quruqlikda yashaydigan kichik hayvon. Qadimgi turkiy va oltoy tillarida *o:s* shakli E.V.Sevortyanning yozishicha, *o:s/a:s* shaklining qadimiy ko'rinishi *ars/ors/arz/orz* tarzida bo'lgan (4, 191). Bir necha turkiy tillarda bu so'zning *ag'az/ag'as/aris/arsi/arsu* kabi tovush nusxalari ham bo'lgan. Ma'nolari – oqsichqon, sichqon, oqsuvsar, suvsar, larcha (yirtqich hayvon turi), sug'ur, sassiqko'zan. Ma'lum bo'ladiki, bir turdagi jonivorlarning umumiy nomi

bo'lgan. Oqsichqon, suvsar – totem hayvon nomi. Suvsar deganda qunduz, bo'rsiq, olako'zan, sassiqko'zan, asalxo'r, norka kabilar tushuniladi. Asosan, qunduz, bo'rsiq ko'p tarqalgan. Bu hayvon totemga aylangan. Totem asosida urug', qabila nomlangan. *Ossaroy* – saroy qabilasining urug'i. Qo'shma etnonim tarkibidagi os leksemasi ham totem va undan nom olgan urug' nomidir. Chuvash tilida os hayvoni yus tarzida aytilgan va yozilgan (4, 191). *Yuz/juz* va *uz* etnonimi ham shu totem bilan bog'liqligini tasavvur qilish qiyin emas.

2. Ikki bo'g'inli etnonimlar. Ikki bo'g'inli etnonimlar miqdoran yasama etnonimlar, asosan, undosh+unli+undosh yoki undosh+unli+undosh+unli tuzilishidagi asoslardan yasalgan. Ularning hozirgi davrdagi tuzilishi quyidagicha: A) Asosi unli+undosh+unli+undosh tovush shaklida: *uyaz/uyas*, *o'g'uz/o'g'iz*, *obiz/obis*, *o'ris*, *akis*, *ulus*. B). Asosi undosh+unli+undosh+unli+undosh tovush shaklida: *chinoz*, *tulas*, *potos*, *nukus/nekus/nekuz/neko'z/no'kis/nukuz/no'kus*, *seviz/sivaz*, *negiz*, *charas/churas*, *to'g'iz*, *temas/temaz*, *bug'az/bug'oz*, *semiz*, *hafiz/hofiz*. D). Ikki yopiq bo'g'indan tuzilgan etnonimlar: *sulduz/suldus*, *munduz/mundus*, *chilkas/chirkas/charkas*, *barlos*, *uryuz/uyris/uyras*, *bo'lmas*, *o'lmas*, *to'lmas/toymas*, *qaytmas*, *andiz*, *kalpiz/qalpis*, *zarmas*, *qirg'iz*.

3. Uch bo'g'inli etnonimlar: *kenagas*, *o'ramas*, *to'palas*, *turkmanyuz*, *quralas* (ayrim manbalarda *qurlas* tarzida ikki bo'g'inli qilib ham yozilgan), *ikiras*.

4. To'rt bo'g'inli etnonimlar: *qoraunas*, *uyazsolin*.

Yuqoridagi etnik birliklar nomlarining fonologik, morfologik va morfemik tuzilishi va tarkibi, so'z yasash usuli va tarzi jihatdan bir-biriga o'xshamasligi, har xilligi ularning uzoq o'tmishda yaralganligi, bir davrda emas, turli davrlarda, turlicha lisoniy-nolisoniy sharoitlarda yuzaga kelganligi bilan izohlanadi: ikki va undan ortiq bo'g'inli etnonimlarning barchasi yasama, tuzilishi murakkablashgan va ayni vaqtda soddalashgan. Etnonimlar oxiridagi *-z/-s/-az/-as/-iz/-is/-uz/-us* qo'shimchasi lisoniy va etnologik, tarixiy-etnologik manbalarda ko'plik, jamlik shaklchasi ekanligi, shu vazifada va ma'noda apellyativ leksikada so'zlar yasalganligi qayd qilingan (5, 51). Bu tur etnonimlarning hozirgi shakli bilan azaliy shakli o'rtasida turlicha tafovut va nomutanosibliklar yuzaga kelgan, ko'pgina hollarda qadimiy shaklini tiklash, tarkibini aniqlash, azaliy asos deb taxmin qilingan leksemalarning ma'nosini topish qiyin. Asos qism aniqlangan taqdirda ham etnik birlikning nomlanishiga asos bo'lgan ma'no va motivni topa bilish mushkul. Taxmin hamisha ham qadimiy asosni to'g'ri va to'la aks ettiravermaydi. Ko'plik, asosan, jamlik qo'shimchasi deb tan olingan *-z/-s/-az/-as/-oz/-os/-iz/-is/-uz/-us* qo'shimchasidan oldingi asos qism turlicha tuzilishga ega bo'lganligi, ular, asosan, qadimgi oltoy bobotilga, xunn yoki qadimgi turkiy tilga mansub bo'lganligi sababli ularga muqobil bo'lgan leksemalarni hozirgi turkiy, mo'g'ul va

tungus-manjur tillaridan topish qiyin. Miqdor jihatidan ozgina qismni tashkil qiladigan etnonimlarga asos bo'lgan leksemalar turkiy tillar lug'atlarida mavjud.

Uyaz/uyas etnonimi tarixan *uy+-az/-as* morfemalaridan iborat deb tarkibiy qismga ajratish mumkin. *Uy* leksemasi *uychi, uyshun, uyrat, uyg'ur, o'ymovut/uymovut* kabi umumturkiy, o'zbek etnonimlari tarkibida ham takrorlanadi. O'zbek toponimiyasiga oid manbalarda *Uyaz/uyas* qishloqlari (Baxmal, Zomin, Jomboy, Bulung'ur t.) nomiga *uyaz/uyas* etnonimi asos bo'lganligi qayd qilingan va chivin, pashsha ma'nosidagi mo'g'ulcha *uyaz/uyas* so'zidan etnonim paydo bo'lgan degan mulohaza bitilgan. Lekin bu izohga asos bo'lgan manba hech kim tomonidan ko'rsatilmagan. Mo'g'ulcha-ruscha lug'atda esa bunaqa so'z uchramaydi.

Qiyosiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, *uyaz/uyas* etnonimiga asos bo'lgan *uy/ud/ut* leksemasi ko'pchilik turkiy tillarda mavjud va turkiy tillar tarixiga oid lug'atlarda ham qayd qilingan. Turkiy tillarda *uy* – ho'kiz (buqa), sigir (5, 573). Bosh ma'no – shu. Savr burji, 12 ta hayvon nomi bilan atalgan yilning ikkinchisi, ya'ni sigir (mol) yili kabi ma'nolari ham mavjud. H.Vamberi eski o'zbek tilidagi *o'y* so'zining yirik shoxli qoramol ma'nosini qayd qilib, kelib chiqishi jihatidan *ot, ayg'ir, atqir (ayg'ir)* so'zlari bilan ma'nodosh ekanligini ta'kidlagan (5–573). Qadimgi turkiy etimologik lug'atda mo'g'ulcha *uda+-s/o'da+-s/udu+-s* (yovvoyi ho'kiz – qulon) so'zi keltirilgan. Qadimgi uyg'ur tilida bu so'z *ud* shaklida qo'llangan. So'z asosida [d] – [y] tovush o'tishi yuz bergan. *Ud* shakli – qadimiyroq. *Uyaz/uyas* etnonimiga mo'g'ulcha *uda+-s/o'da+-s/udu+-s* shakli yaqinroq, shu shakl etnik birlik nomlanishiga lisoniy asos bo'lgan deyish haqiqatga yaqinroq. Bu mulohaza *uyaz/uyas* etnonimini mo'g'ullar yaratgan degan fikrdan yiroq. Etnonim turkiy, mo'g'ul tillariga xos umumiy asosdagi leksema va yasovchi qo'shimchadan tarkib topgan.

Chinoz etnonimiga bo'ri ma'nosidagi mo'g'ulcha so'z asos bo'lganligi qayd etilgan (1:9, 626). Bo'ri ma'nosidagi mo'g'ulcha so'z *chinoz/chinaz* leksemasi emas, A.Bahodurxonning yozishicha, mo'g'ulcha *chana* leksemasidir, uning jam'i – *chanas* bo'lur (2, 45). Manbalarda chinozlar azalda mo'g'ul xalqiga mansub urug', so'ng qabila bo'lib, 13–14-asrlarda Dashti Qipchoqning sharqiy hududiga kelib o'rtnashgan. So'ngra O'zbekiston hududiga kelib, o'zbek va qoraqalpoq xalqlari tarkibiga singishib ketganligi ta'kidlangan (1:9, 626).

Barlos/barulas/ballas etnonimi qabila nomi sifatida 14–20-asr o'zbek tarixiy, geografik, elshunoslik, lisoniy manbalarida qayd qilingan. Mo'g'ullarda *barlak/barluk, barga/bargut, barlas/barulas* qabilalari bo'lgan (6:63,65). Turkiy, mo'g'ul tillaridagi *barlas/barlos/barulas, barlak/barluk, barga/bargut* qabila nomlariga asos bo'lgan leksema *bars*, mo'g'ul tilida *bar (yo'lbars)* so'zidir. Qadimgi turkiy tilda *bars* – yo'lbars. Oltinko'ldan topilgan qadimgi turkiy toshbitiklarda turkiy *bars* leksemasi urug' nomi sifatida qayd qilingan (7–84).

Quralas etnonimi zamiridagi leksemani *quralay* (kiyik bolasi, kiyikcha) totemiga daxldor deb qarash mumkin. *Quralay* leksemasi tarkibidagi *-ay* qo‘shimchasi belgi nomi yasagan: *qural+ay*. *Qural(ay)* leksemasiga *-as* qo‘shimchasi qo‘shilib, jamlik, to‘da ma‘nosi ifodalanishi leksemaning etnonimga aylanish jarayonida, bir vazifadan boshqa vazifaga moslashish jarayonida yuz berganligi taxmin qilinadi. *Quralas* – *qural* (kiyik) hayvoniga topinuvchilar.

Sulduz/suldus etnonimiga asos bo‘lgan deb taxmin qilingan leksema mo‘g‘ul tilida mavjud. Mo‘g‘ul-rus tili lug‘atida *sundis/sundes* – shoxli urg‘ochi bug‘u (6, 369). Bir manbada *sulduz* etnonimi mo‘g‘ulcha *suldes* (bayroqdor) so‘zidan olingan, *sulds* – bayroq, *-s* ko‘plik qo‘shimchasi deb izoh berilgan (8, 79). Bu mulohazani ham etnonim izohining bir namunasi sifatida inobatga olish mumkin.

Shuni ta’kidlash joizki, *-s/-z/-as/-az/-os/-oz/-is/-iz/-us/-uz* komponentli leksemalar bilan atalgan etnik birliklar – qabila, qabila bo‘limlari, urug‘ va uning bo‘limlari/tarmoqlari, oilaviy-qarindoshlik guruhlari nomlari qiyosan tahlil qilinganda shu narsa ma’lum bo‘ladiki, zikrlangan komponentli etnik birliklarning tarqalishi, kechmishi, hayoti, ijtimoiy mavqei o‘tmishda ancha murakkab bo‘lgan. Ular turli xil etnik birliklar bilan qo‘shilib, qorishib, singishib ketgan. Shu bois ular yaqin munosabatda bo‘lgan boshqa etnik birliklar (qabila, urug‘) nomlari bilan qo‘shilib, birga, bir nom maqomida qo‘llangan. Yoki boshqa xil, turlicha etnik jarayonlar ham bo‘lgan bo‘lishi mumkin. *Turkmanjuz/turkmanyuz*, *qirqyuz*, *norinuyas*, *segizsari*, *ossaroy/o‘ssaroy/o‘zsaroy*, *qarauz*, *to‘g‘izuruv* kabi etnik birliklarning nomlari shu tariqa yuzaga kelgan, tarixan ikki xil etnik birliklardan yaralgan yangi etnoslardir. Bu tur etnonimlar O‘zbekistonning turli hududlarida qishloq, mahalla nomlariga aylangan.

Kenagas etnonimi – murakkab morfologik va morfemik tuzilishdagi lisoniy birlik. Etnonimning eng so‘nggi qismi bo‘lmish *-s/-as* yasovchisi tarixiy, qadimiy etnonim yasovchi lisoniy birlikdir. Etnik birlikning nomlanishiga asos bo‘lgan leksema taxminan *kenaga/keraga* bo‘lishi mumkin. Hozirgi o‘zbek tilida *keraga* so‘zi qorauy, o‘tov qismlaridan birining nomi. Keraga – qorauyning chetan devori vazifasini bajaruvchi, yo‘nilgan cho‘plarning bir-biriga ko‘n tasmasi bilan birlashtirilib, bir-biriga egri, qiya yotiq chillak shaklida joylashtirilgan, yig‘ilganda jipslashadigan, yoyganda kengayadigan cho‘plar yig‘indisi. Ma’lum bo‘ladiki, *keraga* – tamg‘a shaklining nomi. Bir biri bilan kesishadigan egri, qiya yotiq chiziqlar bilan tamg‘a bosishgan. Tamg‘a shakli tasviri etnik birlikning tug‘ida bo‘lgan. Ana shu tasvir ifodasi asosida etnik birlik nom olgan, tamg‘a shakli etnosning nomlanishi uchun motiv bo‘lgan. Etnoslarning nomlanishida totemning motiv qilib belgilanishi eng azaliy voqelik bo‘lsa, tamg‘a asosida etnik birliklarning nomlanishi tadrijiy jihatdan keyingi, ikkilamchi voqelikdir. Chorvador xalqlarning o‘tmishida tamg‘a va uning turlari, shakllari xalqning yashash shart-sharoiti, yashashi uchun zarur va muhim bo‘lgan

narsalarning, tushunchalarning ifodasi bilan bog'liqdir. Chorvador aholi uchun o'tov, o'tov qismlari, ularni tayyorlash katta, hayotiy, amaliy ahamiyatga ega bo'lgan. *Erganakli*, *qarshin/qarshi* kabi urug' nomlariga asos bo'lgan moddiy narsalar ham xalqning yashashi uchun zarur bo'lgan moddiy birliklarning nomlaridir. *Erganak* – qorauiy, o'tovning eshigi vazifasini bajarish uchun cho'pdan tayyorlangan moslama. *Qarshi* – uy, hovli darvozasi, katta eshik. *Erganakli*, *qarshin/qarshi* va *kenagas* etnonimlarining yuzaga kelishi xalqning yashov joyi bo'lmish uy, o'tovning qismlarini bildiruvchi narsalar va shular asosida yaralgan tamg'alar bilan bog'liqdir.

Kenagas etnonimidan *Kenagas* nomli qishloq, mahalla nomlari yuzaga kelgan. Urgut tumanidagi *Kenagas* qishlog'i, *Kenagasto'p*, *Kenagasbegim* guzarlarining nomlanishi yashagan aholisining etnik tarkibi bilan bog'liq. Nomshunoslik qonunlariga ko'ra, bu nomlar nisbiy negativlik tamoyili asosida yuzaga kelgan. *Kenagaslar* Xorazm, Buxoro, Farg'ona, Samarqand, Qoraqalpog'iston, Qashqadaryo, Shimoliy Afg'onistonda yashagan va yashamoqda. Asosiy mashg'uloti chorvachilik va dehqonchilik bo'lgan (1:4,545). Shahrisabz, Kitob, Yakkabog' tumanlarida yaxlit hududda yashaydi. Urgutda esa boshqa etnik birliklar qurshovida yashagan. Tevarakatrofdagilar boshqa etnoslar bo'lganligi uchun, kenagaslar miqdoran kam sonli bo'lganligi sababli ularning yashash manzili etnik mansubligi motivi asosida nomlangan. Qoraqalpog'istondagi *Kenagas* qishlog'i va kanalining nomlanishi ham shu tariqa yuzaga kelgan. Kanal suvi *Kenagas* qishlog'i aholisini suv bilan ta'minlagan. *Kenagas* qishlog'i esa boshqa etnoslar bilan tutash, yondosh hududda tashkil bo'lgan.

Yuqoridagi eslatilgan etnonimlarning toponimiya sathiga o'tishi, transonimizatsiyalashuvi turli davrlarda va har xil ijtimoiy shart-sharoitda yuz bergan. Zikr qilingan etnonimlardan yuzaga kelgan toponimlarning barchasi oykonimlardir: *Ulus* (Narpay, Nurobod), *To'g'iz* (Chiroqchi), *Neko'z* (Koson), *Nukus* (Qoraqalpog'iston), *O'lmas* (Qamashi, Narpay), *Bo'lmas* (Koson), *Qaytmas* (Farg'ona), *Zarmas* (Yakkabog'), *Parchayuz* (Zomin), *Ossaroy* (Qamashi), *Sartyuzi* (Baxmal), *Uyaz/uyas* (Baxmal, Zomin, Jomboy, Bekobod, Bulung'ur), *Uyazobod* (Jizzax), *Xitaiz* (G'allaorol), *Barlos* (Baxmal, Urgut, Ishtixon, Bulung'ur), *To'qqizboy* (Jomboy), *To'qqizhovuz* (Paxtachi), *Juz* (Pastdarg'om), *Yuz* (Yakkabog'), *Uz* (Yakkabog'), *Uzku* (Nurobod), *O'raztoy* (Payariq), *Qoraunas* (Paxtachi), *Quralas* (Qo'shrabot, Bulung'ur, Ishtixon), *Qirg'iz* (Chiroqchi, Kattaqo'rg'on), *Yuziya* (Quva, Shahrixon), *Yuzovul* (Xatirchi), *Yuzon* (Buxoro), *O'lmas* (Baliqchi, Izboskan, Uchqo'rg'on), *O'lmasqipchoq* (Shahrixon), *O'lmasqo'rg'oncha* (Uchqo'rg'on), *O'risqishloq* (Kitob, Kattaqo'rg'on), *Qoraunas* (Samarqand), *Qoraqunas* (Quva), *Quralas* (Bulung'ur, Ishtixon, Nurota), *Qurlas* (Ishtixon), *G'o'ralas* (Zomin), *Abuz* (G'allaorol, Jarqo'rg'on), *Adas* (Urgut), *Naymas* (Bag'dod), *Sartjuzi* (Baxmal), *Sartyuz* (Bekobod), *Kenjayuz* (Forish), *Marqayuz* (Asaka).

Xulosa. *Kenagas* etnonimi va *Kenagas* toponimi o'zbek xalqining uzoq asrlik tarixiy, etnologik, diniy, tarbiyaviy, madaniy-ma'rifiy, onomastik, lisoniy qarashlarining, tafakkurining hosilasidir. O'zbek, umuman, turkiy tillarda *kenagas* etnonimi birlamchi, *Kenagas* toponimi ikkilamchi, hosila lisoniy birlikdir. *Kenagas* etnonimi, umuman, -s/-z/-as/-az/-os/-oz/-is/-iz/-us/-uz qo'shimchali etnonimlarning barchasi umumturkiy qadimiy yasama birliklardir, barchasi o'zbek xalqining shakllanishida ishtirok etgan etnik birliklarning nomlaridir. Zikrlangan etnonimlarning tarkibidagi so'nggi lisoniy dalil o'zbek, jumladan, turkiy tillarning hozirgi va yaqin o'tmishida yasovchi qo'shimcha maqomiga egaligi manbalarda qayd qilingan. Turkiy, mo'g'ul tillarning oltoy, xunn davri taraqqiyotida eslatilgan etnonimlar tarkibidagi so'nggi lisoniy birlik so'z maqomida bo'lganligi, odam(lar), kishi(lar), jamoa, el ma'nosini anglatgan bo'lishi ehtimoldan xoli emas. Umumturkiy, jumladan, o'zbek etnonimlari tarkibidagi -chin/-chan/-shin/-shun/-sin/-sun, -man/-mon, -r/-ar lisoniy birliklari odam(lar), kishi(lar), el ma'nosini anglatishi yuqoridagi mulohazaning moddiy asosga ega ekanligiga da'vat qiladi va ishonch hosil qiladi.

Adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 4-жилд. – Тошкент, 2002. – Б. 544–545; 9-жилд. 2005. – 703 б.
2. Абулғози Баҳодурхон. Шажараи турк. – Т.: Чўлпон, 1992. – 212 б.
3. Кармишева Б.Х. Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана. – М.: Наука, 1976. – 332 с.
4. Севортян Э.В. Этимологический словарь тюркских языков. – М.: 1974. – 767 с.
5. С.М.Абрамзон. Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи. – Ленинград, Наука, 1971. – 402 с.
6. Монгольско-русский словарь. – М.: 1957. – 715 с.
7. Древнетюркский словарь. – Л.: 1969. – 676 с.
8. Бегалиев Н. Ўзбек этнонимлари тарихидан. – Самарқанд, 2004. – 90 б.
9. Нафасов Т. Ўзбекистон топонимларининг изоҳли луғати. – Т.: Ўқитувчи, 1988. – 288 бет.
10. Марқаев К. Ўзбек тили этнонимларининг лисоний тадқиқи. Филология фанлари номзоди дисс. автор. – Т.: 2007. – 24 бет.
11. Элмуродов Н. Зарафшон воҳаси ўзбек этник гуруҳлари. – Самарқанд, 2008. – 108 бет.

NOMSHUNOS OLIM XOTIRASI

“YER TILI” GA BAXSHIDA UMR

(professor Suyun Qorayev tavalludining 100 yilligiga bag‘ishlanadi)

K.M.Xakimov

geografiya fanlari nomzodi, dotsent

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya. Maqolada ilmiy va ijodiy merosi hozirgi vaqtda ham o‘z ahamiyatini yuqotmagan, filologiya fanlari nomzodi, geografiya fanlari doktori, xalqaro Aytmatov akademiyasi akademigi, Qirg‘iziston Milliy universitetining faxriy professori, O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan madaniyat xodimi, O‘zbekiston jurnalistlar uyushmasi a‘zosi, taniqli toponimist, geograf va tilshunos olim, keng qamrovli adib hamda jurnalist, mohir tarjimon, professor Suyun Qorayevning hayoti va ilmiy faoliyati tahlil qilingan. Bundan tashqari, professor Suyun Qorayevni qariyb yetmish yillik ilmiy va ijodiy faoliyatini geografiya va geografik terminshunoslik, toponimika, lingvistika, ekologiya, tarjimonlik kabi ilmiy yo‘nalishlarga bo‘lib o‘rganilgan.

Tayanch so‘zlar: geografik obyekt, toponim, toponimiya, toponimika, geografiya, geografik nom, terminologiya, lingvistika, ekologiya.

ЖИЗНЬ, ПОСВЯЩЕННАЯ “ЯЗЫКУ ЗЕМЛИ”

(к 100-летию со дня рождения профессора Суюна Караева)

К.М.Хакимов

кандидат географических наук, доцент

Джиззакский государственный педагогический университет

Аннотация. В статье рассматривается научное и творческое наследие известного профессора Суюн Караева – кандидата филологических наук, доктора географических наук, академика международной Айтматовской академии, почетного профессора Национального университета Кыргызстана, заслуженного работника культуры Узбекистана, члена Союза журналистов Узбекистана, известного топонимиста, ученого-географа и лингвиста, писателя а также журналиста, талантливого переводчика, чье научное и творческое наследие не утратило своего значения и в наши дни. Кроме того, в данной статье изучено почти шестидесятилетняя научная и творческая деятельность профессора Суюн Караева, разделенная на такие научные направления, как

география и географическое терминология, топонимика, лингвистика, переводчество и экология.

Ключевые слова: географический объект, топоним, топонимия, топонимика, география, географическое название, терминология, лингвистика, экология.

**A LIFE DEDICATED TO THE “LANGUAGE OF THE EARTH”
(on the 100th anniversary of the birth of professor Suyun Karaev)**

K.M. Khakimov

candidate of Geographical Sciences, Associate Professor
Jizzakh State Pedagogical University

Annotation. The article examines the scientific and creative heritage of the famous professor Suyun Karaev – candidate of philological sciences, doctor of geographical sciences, academician of the international Aitmatov Academy, honorary professor of the National University of Kyrgyzstan, honored cultural worker of Uzbekistan, member of the Union of Journalists of Uzbekistan, famous toponymist, scientist-geographer and linguist, writer and journalist, talented translator, whose scientific and creative heritage has not lost its significance even today. In addition, this article sees into almost sixty years of scientific and creative activity of Professor Suyun Karaev, divided into such scientific areas as geography and geographical terminology, toponymy, linguistics, translation and ecology.

Keywords: geographical object, toponym, toponymy, toponymy, geography, place name, terminology, linguistics, ecology.

Kirish. Mutaxassislar har qanday geografik obyektning “siri” uning nomida mujassam deyishadi. Darhaqiqat, geografik nomning asl ma’nosini anglagan mutaxassis, uning manzili haqida aniq va ravshan bir fikr aytishi mumkin. Qadimdan joy nomlarini xalq hayoti, turmushi, dunyoqarashi bilan bog‘liq ekanligi, jamiyat tarixidagi muhim voqea-hodisalar geografik nomlarda aks etishiga katta e’tibor berishgan. Shuning uchun, mutaxassislar toponimlarni “yer tili”, yer esa bamisoli bir kitobdir, unda insoniyat tarixi geografik nomlar bilan bitilgan deb ta’riflashgan. O‘zbekiston toponimikasining “otasi”, professor H.Hasanov ta’biri bilan aytganda, yerning “tili”ni tushinish uchun, qadimgi tillarni o‘rganish, tarixiy manbalardan xabardor bo‘lish, hududiy geografik qonuniyatlarni puxta bilish kerak bo‘ladi. Ana shunday mashaqqatli ishga butun umrini baxshida qilgan taniqli nomshunos olimlardan biri, geografiya fanlari doktori, professor Suyun Qorayevdir.

Geografiya fanlari doktori, professor Suyun Qorayevni salkam yetmish yillik ilmiy va ijodiy hayot yo‘li, geografiya va geografik terminshunoslik, toponimika, lingvistika, ekologiya, tarjimonlik hamda milliy madaniyatimiz rivoji, jamiyatimizning ma‘naviy-ma‘rifiy yuksalishi yo‘lida qilgan xizmatlari yozgan ilmiy asarlari, mavjud ma‘lumotlar hamda ilmiy-ijodiy faoliyati davomida unga hamfikir bo‘lgan, ilm va ijod ahli vakillarining fikr-mulohazalari yordamida o‘rganildi. Belgilangan maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalarni bajarish nazarda tutilgan: 1) taniqli olimning hayot yo‘li va milliy qadriyatlarimiz rivojiga qo‘shgan hissasi ishonchli manbalar yordamida o‘rganiladi; 2) geografiya va geografik terminshunoslik sohasidagi ilmiy ishlari tahlil qilinadi; 3) olimning toponimika va lingvistika hamda ekologiya va tarjimonlikka oid ilmiy ishlari tadqiq qilinadi. Tadqiqot ishida qiyosiy-lingvistik va etimologik tahlil, tarixiy qiyoslash, geografik taqqoslash, tizimlashtirish metodlaridan foydalaniladi.

Asosiy natijalar va ularning muhokamasi. Filologiya fanlari nomzodi (1969), geografiya fanlari doktori (1998), Qirg‘iziston Milliy universitetining faxriy professori, O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan madaniyat xodimi, O‘zbekiston jurnalistlar uyushmasi a‘zosi (1962), taniqli toponimist, geograf va tilshunos olim, keng qamrovli adib hamda jurnalist, mohir tarjimon Suyun Qorayevich Qorayev 1925-yilda Jizzax viloyati Zomin tumanidagi Tamtum qishlog‘ida ma‘rifatli oilada tug‘ilgan. Bo‘lajak olimning otasi Mulla Qora Sariboy o‘g‘li tevarak-atrofdagi o‘zbek-qirg‘iz qishloqlarida o‘z davrining ancha savodli kishlaridan bo‘lgan. O‘tgan asrning 30-yillarida u kishining daralar tutashgan joydagi xonadoni uzun qish tunlari kitobxonlik kechalariga aylangan.

Mulla Qora xonadoniga tashrif buyurgan ixlosmandlariga jinchiroqi yorug‘ida har xil dostonlar, Qul Xo‘ja Ahmad Yassaviyning hikmatli g‘azallaridan, “Qissasul-anbiyo” asaridan payg‘ambarlar hayotiga doir rivoyatlarni baland ovoz bilan o‘qib bergan. O‘sha vaqtlar yosh Suyun otasidan arab yozuvini o‘rganib, eski kitoblarni o‘qishni boshlagan va to‘rtinchi xalifa Hazrati Alining qahramonliklari, farzandlari hayotiga bag‘ishlangan “Bobo Ravshan”, “Zaynul Arab” qissalarini, Boborahim

Mashrabning gʻazallarini arab alifbosidan kirill yozuviga oʻgʻirgan.

Qishloqda savodliroq kishi boʻlmaganidan 1943-1947-yillarda Suyun Qorayev Zomin tumanidagi 13-maktabning filialida mudir va boshlangʻich sinflarning oʻqituvchisi boʻlib ishlagan. Yosh boʻla turib muallimlik qilgani, pichan, gʻalla oʻrimida, oʻtoqda faol qatnashgani uchun, “1941-1945-yillardagi urush davrida shavkatli mehnati uchun” medali bilan mukofotlangan.

Suyun Qorayev 1947-1952-yillarda Oʻrta Osiyo davlat universiteti (hozirgi Mirzo Ulugʻbek nomidagi Oʻzbekiston Milliy Universiteti), geografiya fakultetida tahsil olgan. Oliygohni imtiyozli bitirgach, “Oʻquvpeddavnashr” (hozirgi “Oʻqituvchi”) nashriyotida muharrir, redaksiya mudiri, Oʻzbek Ensiklopediyasi Bosh redaksiyasida Geografiya, geologiya va geofizika redaksiyasi mudiri (1965-1983), Oʻzbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Tilshunoslik institutida katta ilmiy xodim (1984-1997) boʻlib ishlagan. 1998-yildan boshlab to umrining oxirigacha (2018) Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Geodeziya, kartografiya va davlat kadastri (Oʻzgeodezkadastr) davlat qoʻmitasining Geoinformatika va kartografiya milliy markazida toponimika laboratoriyasi mudiri lavozimida faoliyat koʻrsatgan.

Nashriyotda va milliy ensiklopediya tahririyatida mashaqqatli mehnatda oʻtgan 30 yildan ortiq davr Suyun Qorayev uchun muharrirlik, tarjimonlik, publitsistika, ilmiy va adabiy uslub borasida oʻlkan nazariy va amaliy maktab vazifasini bajargan. Shuning uchun keng qamrovli geograf olim va publitsist professor Suyun Qorayevning ilmiy va ijodiy faoliyatini bir necha yoʻnalishlarga boʻlib oʻrganish maqsadga muvofiq:

I. Geografiya va geografik terminshunoslik. Professor Suyun Qorayevning geografiyaga oid dastlabki ilmiy-ommabop maqolalari studentlik davrida 1951-1952-yillarda “Fan haqida suhbatlar” varaqalarida eʼlon qilingan (“Antarktida”, “P.P.Semyonov-Tyan-Shanskiy” va b.). “Darsliklardagi geografik terminlar va geografik nomlar” degan birinchi ilmiy maqolasi “Sovet maktabi” jurnalida bosilib chiqqan (1953, № 5, 73-76 b.), dastlabki taqrizi Moskvaning “География в школе” jurnalida 1954-yilda “Экономическая география Узбекской ССР” nomi bilan eʼlon qilingan (№ 4, 93- 94 b.).

Shundan soʻng jurnallar, toʻplamlarda, kongress va ilmiy-amaliy konferensiyalar materiallarida, Oʻzbek entsiklopediyasi sahifalarida geografiya, geografik nomlar va geografik terminshunoslikka oid koʻplab maqolalari eʼlon qilingan. Taʼkidlash joizki, soʻnggi yarim asrda oʻzbek geografik terminologiyasining tarkib topishi va rivojlanishi professor Suyun Qorayev nomi bilan bevosita bogʻliq. Zabardast olim koʻplab xalq geografik terminlarini taʼriflab, tavsiflab yozdi (avgʻa, asbob, baraz, boʻm, gaza, gurkirovuk, depsan, kam (kamchiq), sangzor, sangloq, temirqovuq, tomchi, tuyamoʻyin, chem, ching (chink), qayroq va h.k.z.) va bir qancha terminlarni ilmiy

muomalaga kiritdi (daha, yetimtog‘, kent, mavze, tangi, tarma, ko‘riqxon va b.).

Zukko olim Suyun Qorayev geografik nomlarning yozilish qoidalari va transkripsiyasi bo‘yicha ham yirik mutaxassis bo‘lgan. Uning geografik asarlari va maqolalarida nafaqat O‘zbekiston balki, xorijiy mamlakatlar (Qirg‘iziston, Tojikiston)dagi joy nomlarining yozilish qonuniyatlari ishlab chiqilgan. “SSSRdagi geografik nomlarning ruscha-o‘zbekcha lug‘ati” (1989-yil. 822 b.) Hamdo‘stlik mamlakatlari joy nomlari transkripsiyasi bo‘yicha hamon eng ishonchli manbadir. “O‘zgeodezkadastr” davlat qo‘mitasi tizimida foydalanish uchun kam nusxada bosilgan **“O‘zbekiston Respublikasi geografik nomlarining o‘zbek tilida yozilishining asosiy qoidalari»**da respublika joy nomlarini qo‘shib va ajratib, defis va qo‘shirnoq bilan yozish, joy nomlari yasahda xalq geografik terminlarining o‘rni, geografik nomlar tarkibida keladigan sonlarning yozilishi prinsiplari ishlab chiqilgan. Umrining oxirgi yillari taniqli olim “O‘zgeodezkadastr” davlat qo‘mitasi tizimida O‘zbekiston joy nomlarini, xususan, mukammal topografik kartalardagi son-sanoqsiz yer-suv nomlarini ruschadan o‘zbekchaga o‘tkazish, ularning yagona milliy va mahalliy shakllarini aniqlash, standartlashtirish-qat‘iylashtirish ustida ishladi. Endilikda iqtisodiy aloqalar tez sur‘atlar bilan rivojlanayotgan davrda respublikamiz geografik nomlari rus tili orqali emas, balki o‘zbekona ko‘rinishda jahon kezmoqda. Bunda professor Suyun Qorayev lotin alifbomizning tor milliy qobig‘iga o‘ralib qolmaslik, transliteratsiya yo‘lidan emas, balki boshqa millat vakillari uchun ham maqbul bo‘lgan transkripsiya yo‘lidan borish kerakligini ta’kidlagan. Respublikamiz mustaqil bo‘lgach, xorijiy mamlakatlarning geografik nomlarini bevosita chet tildan transkripsiya qilishga kirishildi. Suyun Qorayev ana shunday instruksiyalardan birinchisi o‘laroq Qirg‘iziston Respublikasi joy nomlarining o‘zbekchada yozilishi yo‘riqnomasini ishlab chiqqan edi (2001). Ta’kidlash joizki, yetuk va tajribali mutaxassis sifatida “Geografik obyektlarning nomlari to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni loyihasini ishlab chiqish va uning ijrosini ta’minlash ishlarida professor Suyun Qorayevning hissasi beqiyosdir.

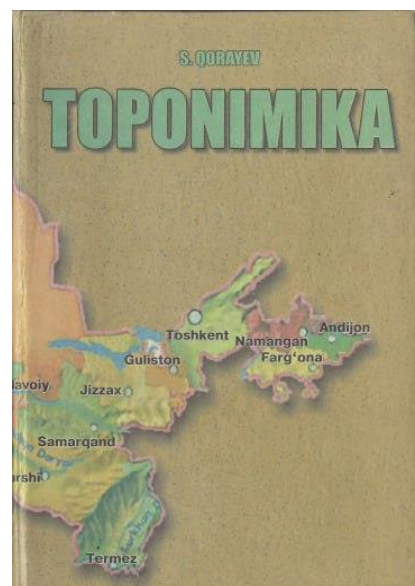
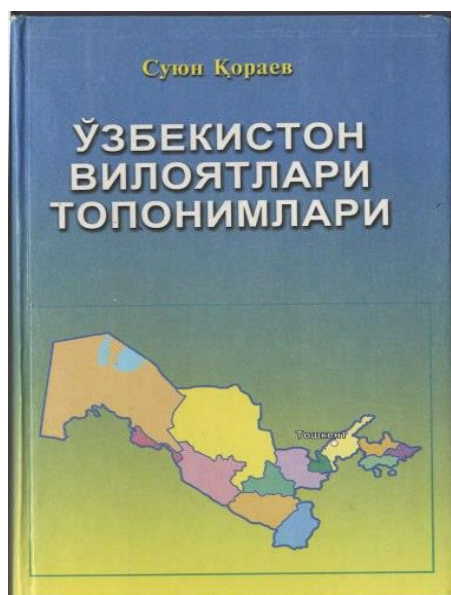
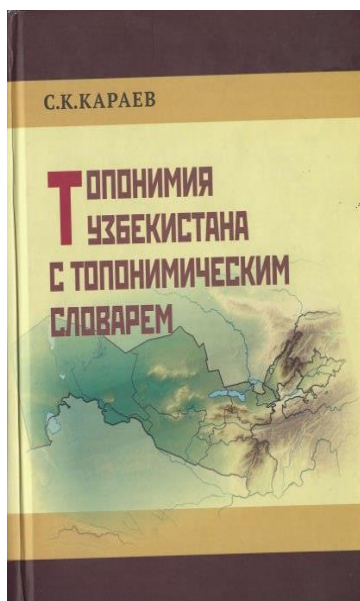
II. Toponimika. Taniqli olim joy nomlari bilan o‘tgan asrning o‘rtalaridan boshlab qiziqqan. O‘sha vaqtdan boshlab oltmish yildan ko‘proq vaqt davomida geografik nomlarni chuqur o‘rgandi va professional toponimist olim bo‘lib yetishdi. Tarixchi olim, akademik A.Muhammadjonov ta’biri bilan aytganda, “S.Qorayev sinchkov, zahmatkash va serqirra olim. Uning so‘nggi yarim asr davomida yaratgan bir necha lug‘at, monografiya va risola, uch yuzdan ortiq ilmiy maqolalari xalq mulkiga aylandi”.

Professor Suyun Qorayev toponimika fanidan 1969-yilda nomzodlik, 1998-yilda doktorlik dissertatsiyalarini yoqladi. Uning asarlari toponimikaning umumiy masalalariga va toponimlar etimologiyasiga, shuningdek tarixiy toponimiya, oykonimiya, etnonimiyaga bag‘ishlangan. Taniqli olimning toponimikaga oid

maqolalari Hamdo'stlik mamlakatlari shaharlarida (Moskva, Volgograd, Bishkek, Boku, Dushanbe, Ulan-Ude), shuningdek uzoq xorijda (Sofiya, Helsinki, Anqara) ham chop qilingan. Eng yirik toponimik asarlari: “Топонимия Узбекистана” (1989), toponimik lugʻatlar: “Geografik nomlar ma’nosi bilasizmi?” (1970), “Geografik nomlar ma’nosi” (1980), “Toshkent toponimlari” (1994), “O‘zbekiston viloyatlari toponimlari” (2005), “Топонимия Узбекистана с топонимическим словарём” (2015) va boshqalar.

Suyun Qorayev tomonidan nashr qilingan ikkita toponimik lugʻatda ikki mingdan ortiq toponimning kelib chiqishi sirlari va etimologiyasi izohlangan. Zabardast nomshunos olimning toponimik asarlariga o‘zbek olimlaridan tashqari, yirik xorijiy toponimist olimlar (E.M.Murzayev, G.I.Donidze, S.Ataniyazov va boshq.) ham yuksak baho berganlar. Toponimlarni hosil qilgan soʻz – terminlar joy nomlarining kalitlari hisoblanadi.

O‘zbekistonda toponomik leksikani, jumladan geografik terminlarni o‘rganish ishini Suyun Qorayev boshlab bergan, desak xato bo‘lmaydi. «O‘zbekiston toponimlarini hosil qiladigan asosiy terminlar va boshqa soʻzlar lugʻati», («O‘zgeodezkadastr», 2004-yil, 150 bet) olimning bu sohada e’lon qilingan ishlaridan eng yirigidir. Lugʻat joy nomlari tarkibida uchraydigan 3500 dan ortiq terminlar va boshqa soʻzlarni, jumladan, 350 tacha geografik terminlarni o‘z ichiga olgan va har bir soʻzga qisqacha izoh berilgan. Muallif geografik adabiyotda qayd qilinmagan geografik terminlarni qamrab olishga alohida ahamiyat bergan. Masalan, sharshara termini joy nomlari tarkibida *sharsharak*, *sharillovuq*, *shaldiroq*, *sharilloq*, *sharqirama*, *sharlovuq* kabi shakllarda uchrar ekan. Ma’lumki, ko‘pincha kichik daryolar – soylar sharillab oqadi va balandlikdan otilib tushganda sharshara hosil qiladi. Lekin katta suvlar – daryolar balanddan tushganda guvillaydi, gumburlaydi, guldiraydi. Shuning uchun ham *guldirama*, *guldirovuq*, *guldirov*, *gurillovuq*, *gurkirov* kabilar katta sharsharalarning nomlaridir.

S.Qorayev o‘zining oliy o‘quv yurtlari talabalari uchun nashr qilgan “Toponimika” (2006-yil, 340 bet) o‘quv qo‘llanmasida ham toponimik leksikaga, xususan, geografik terminlarga alohida o‘rin ajratgan. O‘quv qo‘llanmada muallif gidronimlarni hosil qiladigan so‘zlardan 130 dan ortiq; relyef shakllarini, ya’ni oronimlarni hosil qiladigan 300 dan ko‘proq terminlarga izoh bergan. Bu terminlarning talay qismi, chunonchi badoq (afdoq), ko‘rbuloq (so‘qirbuloq), otquduq, tagob, xotinsuv, ersuv kabi gidronimik; atav, bayir, belchagach, jo‘nag‘ar, kunchiboq, rosh, chalqa, qo‘lat kabi oronimik terminlar hozirgacha ilmiy adabiyotlarga kiritilmagan leksik birliklardir.

Mazkur terminlar professor S.Qorayev tomonidan tarixiy manbalardan, o‘zbek xalq tili shevalari lug‘atidan, dialektologik va toponimik adabiyotlardan, xususan mukammal toponimik kartalarda qayd qilingan son-sanoqsiz geografik nomlar tarkibidan, olimning o‘zi tug‘ilib o‘sgan Zomin va Molguzar tog‘laridan bevosita yig‘ib olingan. Aslida, geografik nomlar, shuningdek geografik terminlar tilning leksik tarkibini boyitishning o‘lkan manbaidir.

Professor S.Qorayev respublikada birinchi bo‘lib joy nomlarini vujudga keltiradigan komponentlarning ro‘yxatini tuzdi hamda «O‘zbekiston toponimlarini hosil qilgan geografik terminlar va boshqa so‘zlar lug‘ati» kitobi “O‘zgeodezkadastr” davlat qo‘mitasi tizimida xizmatda foydalanish uchun kam nusxada bosildi. Ta’kidlash joizki, professor Suyun Qorayevning umumiy hajmi 160,0 bosma taboqdan ko‘proq 350 ga yaqin ilmiy va madaniy-ma’rifiy ahamiyatga ega bo‘lgan asarlari bugungi kunda ilm-fanga xizmat qilmoqda.

1998-yilda Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universitetining maxsus ilmiy kengashi S.Qorayevning 45 yillik samarali mehnati va toponimika sohasidagi ilmiy

xizmatlarini inobatga olib, unga dissertatsiya yozmasdan ilmiy ma'ruza shaklidagi himoyasi uchun geografiya fanlari doktori ilmiy darajasini berishni lozim topgan. Nomshunos olimning doktorlik dissertatsiyasi himoyasi O'zbekistonda toponimika fanining rivojlanishida sezilarli voqea bo'lgan va dissertantning ilmiy qamrovi kengligini ko'rsatgan.

S.Qorayevning doktorlik dissertatsiyasiga respublikamizdagi ilmiy muassasalar va taniqli mutaxassislardan tashqari Ozarboyjon, Turkmaniston, Qirg'iziston kabi xorijiy mamlakatlardan ham taqrizlar kelgan. Taqrizchilarning barchasi dissertatsiyaga yuqori baho berganlar. Masalan, Ozarboyjon Respublikasi Fanlar Akademiyasi akademigi Budag Alievich Budagov o'z taqrizida jumladan, shunday deb yozgan: "Dissertatsiya ko'p yillik tadqiqot samarasi o'laroq, o'lgan fundamental toponimik ilmiy merosdir va shuning uchun ham Suyun Qorayevich Qorayev geografiya fanlari doktori ilmiy darajasiga allaqachon sazovor bo'lgan deb hisoblaymiz". Xuddi shunday fikrni Turkmaniston Fanlar Akademiyasi muxbir a'zosi, professor Sultonsho Ataniyozov yozgan taqrizida bayon qilgan: "Dissertatsiya ishi muallifning qariyb yarim asrlik tadqiqotlari samarasi bo'lib, faktik materiallarga o'ta boy, nazariy fikrlar va amaliy takliflar esa butun O'rta Osiyo toponimika fani uchun katta ahamiyatga egadir. Mazkur ishning muallifi Suyun Qorayev sobiq Ittifoqning geograf va filolog toponimistlari orasida o'zining ko'p sonli ilmiy asarlari va bilag'onligi bilan ma'lumu mashhur olimdir. Turkmaniston toponimist olimlari O'zMU ixtisoslashgan Ilmiy kengashining Suyun Qorayevga geografiya fanlari doktori ilmiy darajasi berish uchun qo'l ko'targan a'zolari bilan hamfikrdir".

Qarshi davlat universiteti professori, taniqli toponimist olim To'ra Nafasov o'z taqrizida jumladan shunday deb yozgan: "Suyun Qorayev – O'zbekiston toponimiyasi bo'yicha yetuk mutaxassis, qariyb 50 yil davomida ilmning shu sohasi bilan shug'ullanib kelayotgan tadqiqotchi, fidoyi olim, geografiya, toponimika ilmining zukko tadqiqotchisidir, uning toponimik lug'atlari, risolalari, chop etilgan maqolalari xalq mulkiga aylangani sir emas. Ushbu tadqiqot uchun Suyun Qorayevga geografiya fanlari doktori ilmiy darajasi berilsa, nomshunoslik ilmi, jumladan geografiya, tarix, o'lkashunoslik, filologiya kabi fanlar katta yutuqqa erishgan bo'lardi". Toponimist olimning ilmiy ishlariga yuksak baho bergan bunday fikrlardan yana bir qanchasini keltirish mumkin.

Suyun Qoraev taniqli toponimist olim sifatida, O'zbekiston SSR Oliy Kengashining Toponimika komissiyasi a'zosi (1960-yillar), O'zbekiston Madaniyat fondi qoshidagi Toponimika komissiyasi raisi (1989-1992-yillar) va Toshkent shahar geografik obyektlarni nomlash va qayta nomlash komissiyasi raisining o'rinbosari (1993-2016-yillar) sifatida aholining toponimik madaniyatini ko'tarish va geografik obyektlarni nomlash prinsiplarini amalga joriy qilish sohasida jiddiy ishlar qilgan.

III. Lingvistika. Professor Suyun Qorayev taniqli tilshunos olim va nutq madaniyati jonkuyari hisoblangan. Taniqli olimning yozishicha, ravon fikr yuritish,

to'g'ri gapirish, bexato yozish san'atini chuqur egallagan ziyoligina chinakam olimdir. S.Qorayev muharrirlik, tarjimachilik, lug'atchilik sohalarida katta tajribaga ega bo'lganidan nutq madaniyatining nozik jihatlarini puxta egallagan tilshunos olim edi.

Yetuk mutaxassis sifatida S.Qorayev so'zlarni, terminlarni o'z o'rnida ishlatish, tarjima san'ati, nutq madaniyatida milliylik va ilmiylikka oid o'nlab maqolalarini ilmiy to'plamlarda, gazeta va jurnallar sahifalarida, alohida risola holida chop qilgan: "Lektorning tili va nutq madaniyati" (1988, 24 b.), "O'zbek adabiy talaffuzi lug'atiga taqriz" ("Советская тюркология", 1985, №5, 92-94 betlar), "Zabonsiz jahonga chiqib bo'lmas" ("O'zbekiston ovozi" gazetasi, 1995, 13-iyul), "Lug'ati boyning – tili boy" ("O'zbekiston adabiyoti va san'ati" gazetasi, 1995, 21-iyul), "Til, atama va lug'at muammolari", ("Vatan" gazetasi, 1998, 12-iyul), "O'ynab yozsang ham o'ylab gapir" ("Xalq so'zi" gazetasi, 1994, 12 oktyabr) va boshqalar.

Zukko olim etimologiya sohasida ham qalam tebratib kelgan. Toponimik lug'atlaridan tashqari (1970, 1980), baxshi, bodiya, bo'g'oz, dizayn, jumur, jo'va, kasana, kent, konversiya, kuran, menejer, miroxur, posira, sponsor, tom, turbat, xafaqon, chaqar, chorbog', ekstrasens, qo'riqxona, g'alcha kabi yuzlab so'zlarning kelib chiqishi haqidagi maqolalari turli manbalarda e'lon qilingan. Binobarin, S.Qorayevni O'zbekistonda geografik lingvistikaning asoschilaridan biri desak mubolag'a bo'lmaydi.

Suyun Qorayevning lug'atchilik va tarjimachilik sohasidagi tajribalari olimga ruscha-o'zbekcha lug'atni tuzishda qatnashishga imkon bergan (Ruscha-o'zbekcha lug'at, Toshkent, 1983, U-T harflar). Zukko olim tilshunoslikka, onomastikaga oid 30 dan ortiq xalqaro, butunittifoq, regional va respublika kongress, konferensiya va kengashlarida ma'ruza bilan qatnashgan. S.Qorayevning lotin yozuviga o'tish masalasini birinchi bo'lib sho'rolar davridayoq ko'tarib chiqqani diqqatga sazovor ("O'qituvchilar gazetasi", 1990-yil 29-sentyabr. "Alifbomiz ko'p bo'lgan, ammo...").

IV. Ekologiya. Nomshunos olim tabiatning ifloslanishi va qashshoqlanishi haqida qalam tebratib, "Xalq bog'i najot kutadi" ("Jizzax haqiqati" gazetasi, 1989, 12-iyul). "Xalq bog'i nomiga munosibmi?" ("O'zbekiston adabiyoti va san'ati" gazetasi, 1989, 9-iyun), "Halol va toza suv ichaylik" ("Sharq tongi" gazetasi, 1990, 20-mart), "Kaklik ovi" ("Xalq so'zi" gazetasi, 1993, 24-avgust) kabi maqolalarida Zomin xalq bog'ida 300 ga yaqin tog' buloqlarining qurib qolganligiga, soy suvlariga kanalizatsiya axlatlarining tashlanayotganligiga, bundan 50-60 yil oldin archa to'nkalar oqiziladigan, hayqirgan Zominsuvning endi jildirabgina qolgan soyga aylanganligiga achinadi, tog'larda archa, kiyiko't, anzur piyozi kabi qimmatbaho va dorivor o'simliklarga, benazir sanitarlar hisoblanmish burgut, qarchig'ay, itolg'i, tuyg'un singari go'zal yirtqich qushlarga, tog' echkisi – kiyik, tog' kurkasi – ulorlarga, tog'lar ko'rki – sayroqi kakliklarga, ayiq, silovsin yanglig' betakror darrandalarga qiron solinayotganiga qayg'uradi va kishilarni tabiatni, atrof-muhitni, ekologiyani avaylab

asrashga chaqiradi.

Geograf olim S. Qorayev yer osti suvlarini kelajak avlodning nasibasi deydi va bu obi hayotni isrof qilmasdan saqlashga undaydi (“Nabiralar haqi”. “Fan va turmush” jurnali, 1990. № 4). O’sha vaqtda qishloq va suv xo‘jaligi vazirining o‘rinbosari bo‘lgan A. Jalolov: “Men institut direktori bo‘lganimda, shu maqola uchun muallifni bir yil ilmiy ishdan ozod qilib qo‘ygan bo‘lardim”, – degan edi.

V. Tarjimonlik. Filolog olim Suyun Qorayev yarim asrlik noshirlik – ilmiy xodimlik faoliyatida ko‘plab ijtimoiy-siyosiy kitoblarni, darsliklarni ruschadan o‘zbek tiliga o‘giran va badiiy tarjima bilan ham jiddiy shug‘ullangan. Mashhur qirg‘iz yozuvchisi Chingiz Aytmatovning “Kassandra tamg‘asi” romani, “Chingizxonning oq buluti” nomli qissasi Suyun Qorayev tarjimasida “Oxirzamon nishonalari” nomi bilan dunyo yuzini ko‘rdi (2001).

Профессор Суюн Қораев ва таниқли
қирғиз адиби Чингиз Айтматов (2002 йил)

Mohir tarjimon Chingiz Aytmatovning so‘nggi “Tog‘lar qulayotgan zamon” (Abadiy qalliq) romanini ham tarjima qilgan va asar 2008-yilda o‘zbek tilida nashr qilingan. Zukko olim S.Qorayev O‘zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti Islom Karimovning “O‘zbekiston XXI asr bo‘sag‘asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari” nomli asarini qirg‘iz tiliga tarjima qilgan.

Buyuk adib Chingiz Aytmatov o‘zining do‘sti, targ‘ibotchisi va tarjimoni bo‘lgan Suyun Qorayev haqida shunday yozgan: “Umrimda kasb-kori boshqa-boshqa esa-da, men

bilan hamfikir, rostgo'y, haqchil ko'p odamlar bilan uchrashib kelganim bilan faxrlanaman, ularni hurmat qilaman, qadrlayman, qo'lga kiritgan yutuqlarini ko'rib xursand bo'laman. Ana shunday insonlardan biri – o'zbek-qirg'iz xalqlarining farzandi, o'ta zahmatkash olim Suyun Qoraevdir ...”.

Professor Suyun Qorayev jamoat ishlarida ham faol qatnashgan. U Toshkent shahar hokimiyati Toponimiya komissiyasi raisi o'rinbosari (1993-yildan), O'zbekistondagi Qirg'iz milliy madaniy markazining asoschisi va birinchi raisi (1992- 1996), keyincha shu markazning Oqsoqollar kengashi raisi bo'lgan. Serqirra olimning tashabbusi bilan, 1998-1999-o'quv yilidan boshlab Zomin tumanidagi 3-maktabda Suyun Qorayev nomidagi stipendiya ta'sis etilgan. Har yili katta sinflardan birini a'lo xulq va baholar bilan bitirgan bir maktab o'quvchi Suyun Qorayev nomidagi stipendiyaga sazovor bo'lgan.

O'zbekiston Geografiya jamiyati **prezidiumi** olimning insoniylik fazilatlarini qadrlab shunday yozgan edi: “Suyun Qorayevda oddiylik, kamtarinlik, to'g'ri so'zlik, xushmuomalalik, odamlarni hurmat qilish, bironing dilini og'ritmaslik, bag'rikenglik kabi insoniy fazilatlar mujassamdir. Uning hayot yo'li o'zining sarmazmunligi bilan alohida diqqatga sazovordir. Adib qayerda ishlamasin, faqat shu aziz yurt va xalq manfaati uchun mehnat qildi”. XX asrning buyuk yozuvchi Chingiz Aytmatov yozganidek, “har qanday ijodkor inson qanotdosh ikki elga Suyun Qorayevdek jon-dili bilan birday xizmat qilsa – jamiyatimiz uchun o'ta samarali bo'lur edi”. Professor Suyun Qorayev 2018-yili Toshkent shahrida 94 yoshida vafot etdi.

Xulosa. O'zbek-qirg'iz xalqlarining farzandi, zahmatkash nomshunos - geograf olim, filologiya fanlari nomzodi, geografiya fanlari doktori, xalqaro Aytmatov akademiyasi akademigi, Qirg'iziston Milliy Universitetining faxriy professori, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan madaniyat xodimi, O'zbekiston jurnalistlar uyushmasi a'zosi, taniqli toponimist, tilshunos olim, keng qamrovli adib hamda jurnalist, mohir tarjimon, professor Suyun Qorayev so'nggi yarim asrdan ortiqroq vaqt davomida toponimika, geografiya va lingvistika fanlariga o'zining ko'p qirrali ilmiy-ijodiy salohiyati bilan, mamlakatimizda ilm-fanning rivojlanishiga munosib hissa qo'shgan zahmatkash olim sifatida tarix sahifalarida o'ziga munosib o'rin egalladi.

Adabiyotlar:

1. Караев С. Топонимия Узбекистана с топонимическим словарём. – Т., 2015.
2. Караев С. Ойконимия Узбекистана (историко-географическое исследование формирования названий населенных пунктов республики): Дисс. ... док. геог. наук. – Т. 1998. – 54 с.
3. Петрачкова Н. Знатор слова. Газета “Правда Востока”, 27 июля 2005 года.

4. Фролова С. Суюн Караев: названия надо уважать – в них душа нашей родины. Ташкентская правда. 21.11. 2001 г.
5. Бегматов Э., Нафасов Т. Номшунос олим. “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетаси. 1990 йил, 6 июль.
6. Mirakmalov M.T. Geografik lingvistika bilimdoni. O‘zbekiston geografiya jamiyati VIII syezdi materiallari. – T., 2009.
7. Қораев С. Географик номлар маъноси биласизми? – Т., 1970.
8. Қораев С. Географик терминлар ва тушунчалар изоҳли луғати. – Т., 1979.
9. Қораев С. Географик номлар маъноси. – Т., 1978.
10. Қораев С. Тошкент топонимлари. – Т., 1994.
11. Қораев С. Ўзбекистон вилоятлари топонимлари. – Т., 2005.
12. Qorayev S. Etnonimika. – T., 2005.
13. Qorayev S. Toponimika. O‘quv qo‘llanma. – T., 2006. – 320 б.
14. Qorayev S. 57 yillik umr yo‘ldoshim. – T., 2013.
15. Qorayev S. 90 yillik ko‘rganlarim va bilganlarimdan bir shingil (Xotira). – T., 2005.
16. Professor Suyun Qorayev zamondoshlari nigohida. – T.; 2015
17. Hakimov Q.M. Mirakmalov M.T. Toponimika. – T.; 2020.
18. O‘zbekiston geografiya jamiyati axboroti. 25 jild. – T.; 2005.
19. O‘zbekiston geografiya jamiyati axboroti. 35 jild. – T.; 2010.

**“Onomastika” xalqaro elektron ilmiy
jurnalida quyidagi ruknlar bo‘yicha maqolalar chop etiladi:**

- Davlat tili va onomastika;
- Tarixiy va zamonaviy onomastika bo‘yicha ilmiy tadqiqot natijalari;
- Onomastik lingvopoetika;
- Onomastikada imlo masalalari;
- Onomastika va neyming (brendologiya)
- Tarix, geografiya bo‘yicha onomastik ilmiy tadqiqot natijalari;
- Onomastik leksikografiya.

MAQOLALARGA QO‘YILADIGAN TALABLAR:

- Maqola 8 sahifadan kam bo‘lmasligi shart;
- Maqolalar o‘zbek, rus, ingliz tillarida qabul qilinadi;
- Maqolaning tarkibiy tuzilishi:
 1. Maqola sarlavhasi.
 2. Muallifning F.I.Sh. (to‘liq yozilishi kerak), mualliflar bir nechta bo‘lsa, ularning har biri haqida to‘liq ma’lumotlar berilishi shart. Lavozimi, ilmiy unvoni, tashkilot, shahar, mamlakat va elektron pochta adresi to‘liq keltiriladi.
 3. Annotatsiya (maqolaning qisqacha mazmun va maqsadi, 90 so‘zdan kam bo‘lmasligi lozim) o‘zbek, rus, ingliz tillarida beriladi.
 4. Kalit so‘zlar o‘zbek, rus, ingliz tillarida (10-15 so‘zdan iborat bo‘lishi kerak).

Maqolaning tarkibiy qismi:

Kirish (Introduction)

Asosiy qism (Main part)

Natijalar va muhokama (Results and Discussions)

Xulosalar (Conclusions)

Adabiyotlar (References) – alifbo tartibida keltiriladi.

- Maqola Times New Roman shriftida, 14 kattalikda, 1,5 intervalda tayyorlanadi;
- maqolaga rasm, jadval, diagramma, sxema, chizma, turli grafik belgilar kiritilgan bo‘lsa, ular aniq va ravshan tasvirlanishi, qisqartmalarning to‘liq izohi yozilishi lozim;
- maqolaga havola (snoska)lar [1, 2,...] ko‘rinishida va maqola so‘ngida adabiyot sifatida ko‘rsatilishi lozim;
- maqola tomonlari chap: 3 sm, o‘ng: 1,5 sm, yuqori va quyi: 2 sm;
- maqola matni kamida 70-80 % muallifning shaxsiy izlanishlari natijasiga asoslanishi lozim. Topshirilgan maqolalar “Antiplagiat” tizimi yordamida tekshiriladi.

- tahririyatga taqdim qilingan maqolalar tahririyat tomonidan taqrizga beriladi. Maqola taqrizdan qaytgach, agar zarur bo'lsa, barcha savol va e'tirozlar bo'yicha muallifga qayta ishlash uchun taqdim etiladi. Maqola nusxalari egasiga qaytarilmaydi.
- maqolada keltirilgan ma'lumot va dalillarning ilmiy asoslanganligi, ishonchli va ko'chirmachilik holatlari uchun muallif(lar) mas'uldir;
- jurnalning 1 ta sonida muallifning faqat 1 ta maqolasi chop etiladi;
- maqola so'ngida muallif(lar) telefon raqamini kiritishlari shart.

В научном международном журнале

“Ономастика” статьи будут изданы по следующим направлениям:

- Государственный язык и ономастика;
- Результаты научных исследований по исторической и современной ономастике;
- Ономастическая лингвопоэтика;
- Вопросы правописания в ономастике;
- Ономастика и нейминг (брендология)
- Результаты ономастических научных исследований по истории, географии;
- Ономастическая лексикография.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ:

- Статья должна предоставляться не менее 8 страниц;
- Статьи принимаются на узбекском, русском, английском языках;
- Структура статьи:
 1. Название статьи.
 2. Ф.И.О автора (необходимо писать полностью), если авторов несколько, необходимо предоставить полную информацию о каждом из них. Должность, ученое звание, организация, город, страна и адрес электронной почты указываются полностью.
 3. Аннотация (краткое содержание и цель статьи, не меньше 90 слов) дается на узбекском, русском, английском языках.
 4. Ключевые слова на узбекском, русском, английском языках (должны состоять из 10-15 слов).

Содержание статьи:

Введение

Главная часть

Результаты

Обсуждение

Выводы

Литература – перечисляются в алфавитном порядке.

Статьи оформляются в формате Times New Roman, размер шрифта 14, интервал 1,5;

- если в статью включены рисунки, таблицы, схемы, различные графические обозначения, то они должны быть четко и ясно описаны, должно быть написано полное расшифровывание сокращений;

- ссылки на использованные источники (сноски) приводятся после цитаты в квадратных скобках с указанием порядкового номера источника цитирования

[1,2,...]. Список литературы помещается в конце текста под заголовком «Литература»;

- оформление статьи слева 3 см, справа 1,5 см, сверху и снизу 2 см;
- не менее 70-80% текста статьи должно быть основано на результатах личного исследования автора. Присылаемые статьи проверяются с помощью системы «Антиплагиат».
- статьи, поступающие в редакцию, рецензируются редакцией. После возврата статьи с рецензирования при необходимости все вопросы и возражения передаются автору на обработку. Копии статей не возвращаются владельцу.
- автор(ы) несут ответственность за научную основу, достоверность и правдоподобие информации и доказательств, представленных в статье;
- в 1 номере журнала публикуется только 1 статья автора;
- автор(ы) должны указать свой номер телефона в конце статьи.

**Articles are published in the scientific
international journal “Onomastics” in the following areas:**

- State language and onomastics;
- The results of scientific research on historical and modern onomastics;
- Onomastic linguopoetics;
- Issues of spelling in onomastics;
- Onomastics and naming (brandology);
- Results of onomastic research in history, geography;
- Onomastic lexicography.

REQUIREMENTS FOR FORMING ARTICLES:

- The article must not be little from 8 pages;
- Articles are accepted in Uzbek, Russian, English;
- Article structure:
 1. Title of the article.
 2. Full name of the author (it is necessary to write in full), if there are several authors, it is necessary to provide full information about each of them. Position, academic title, organization, city, country and e-mail address are indicated in full.
 3. Abstract (brief content and purpose of the article, no more than 90 words) is given in Uzbek, Russian, English.
 4. Keywords in Uzbek, Russian, English (must consist of 10-15 words).

The content of the article:

Introduction

Main part

Results and discussion

Conclusion

Literature is listed in alphabetical order.

Articles are formatted as Times New Roman, font size 14, spacing 1.5;

- If the article includes figures, tables, diagrams, various graphic designations, then they should be clearly and clearly described, a full decoding of abbreviations should be written;
- References to the sources used (footnotes) are given after the quotation in square brackets, indicating the ordinal number of the citation source [1,2,...]. The list of references is placed at the end of the text under the heading "Literature";
- Design of the article on the left 3 cm, on the right 1.5 cm, top and bottom 2 cm;

- At least 70-80% of the text of the article should be based on the results of the author's personal research. Submitted articles are checked using the system of "Antiplagiat".
- Articles submitted to the editors are reviewed by the editors. After the article is returned from review, if necessary, all questions and objections are transferred to the author for processing. Copies of articles are not returned to the owner.
- The author(s) are responsible for the scientific basis, reliability and credibility of the information and evidence presented in the article;
- Only one article of the author is published in 1st issue of the journal;
- The author(s) must include their phone number at the end of the article.

